

120 éves a Rerum novarum

A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI KARÁNAK
KÖNYVEI

TANULMÁNYOK 11.

Sorozatszerkesztő: *Szabó István*

120 ÉVES A RERUM NOVARUM

tanulmánykötet

Szerkesztette:
TÓTH TIHAMÉR

PÁZMÁNY PRESS
Budapest 2012

©Szerzők, Szerkesztő 2012
© PPKE JÁK, 2012

ISSN 1417-7285 (fősorozat)
ISSN 2061-7240 (alsorozat)
ISBN 978-963-308-068-9

Kiadja: Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Kar
1088 Budapest, Szentkirályi u. 28–30.
www.jak.ppke.hu
Felelős kiadó: Dr. Schanda Balázs dékán

Szerkesztés, nyomdai előkészítés: Szakaliné Szeder Andrea

Készült a PPKE Egyetemi Nyomdában

TARTALOM

Előszó	7
Rövidítések jegyzéke	9
KRÁNITZ MIHÁLY Az egyház szociális gondoskodása XIII. Leó <i>Rerum novarum</i> (1891) és a magyar püspökök <i>Igazságosabb és testvériesebb világot</i> (1996) kezdetű körlevele alapján	13
SCHANDA BALÁZS Közjó és közjog	21
BERAN FERENC A munka, mint az Isten-képiség jele	27
VARGA GYÖZŐ A katolikus politológia vázlata A pápák társadalmi tanítása dióhéjban XIII. Leótól XVI. Benedekig	33
BÁNDI GYULA Az ember és a teremtett világ: felelősség, szubszidiaritás, szolidaritás, együttműködés	63
GYULAVÁRI TAMÁS Hagyományos munkavállalói jogok és új kihívások	85
KÖRÖSI ISTVÁN A <i>Rerum novarum</i> tól a szociális piacgazdaságig – a pápai enciklikák gazdasági tanítása a <i>Caritas in veritate</i> -ig	101
SZILÁGYI CSABA A magyar szociálpolitika és pauperizmus a <i>Rerum novarum</i> és a <i>Quadragesimo anno</i> korában	125

PÜNKÖSTY ANDRÁS Szolidaritás az Európai Unióban	139
TÓTH TIHAMÉR A katolikus egyház versenypolitikai üzenete – avagy létezik-e „vatikáni iskola”?	161
TURÁNYI BERNADETT A Katolikus Egyház társadalmi tanítása és a versenypolitikai célok	193

ELŐSZÓ

A XIII. Leó (1878-1903) által kiadott és *Rerum novarum* kezdőszavakkal közzismertté vált szociális pápai enciklika – melynek 120 éves emléke előtt tiszteleg a jelen kötet és a benne olvasható tanulmányok, nem pusztán a Katolikus Egyház szociális tanításának XIX. századi foglalata, hanem jóval többet jelent. Az első olyan enciklikát, amely útmutatást adott, különösen letisztult kategóriával és az emberi méltóság kiemelkedő szinten történt tárgyalásával. Az 1891. május 15-én keltezett dokumentum úttörő szerepet játszott a munkásság megbecsülése radikális változásának. Értékei és tartalma mindmáig nem veszítette el aktuitását. Természetesen ez nem jelentheti azt, hogy az emberi társadalom újabban keletkezett problémáira minden esetben választ találunk benne, mindazonáltal a dokumentumban tárgyalt kérdések és megoldások minden tekintetben megteremtik azt a keretet, amely alapján választ formálhatunk korunk kihívásaira. Így nyugodtan állíthatjuk, hogy az enciklika nem veszített aktualitásából az elmúlt 120 év alatt sem, amelyet jól illusztrál pl. az a gondolat, hogy az Isten által megteremtett ember méltósága és az abból fakadó kötelezettségek teljesítése – melyeknek emberi körülmények között lenne szükséges megvalósulnia – meggyőződésünk szerint, folyamatos figyelemmel kell, hogy történjen arra a természetes háttérre, azaz a családra és az általa hordozott kiemelkedő értékre, amely egyedül képes – természeténél fogva – az adott társadalom stabilitásának biztosítására. Ebbe a körbe beletartozik a szülők irányában megnyilvánuló tisztelet kifejezése is. Egyértelmű tehát, hogy a Katolikus Egyház kellő időben – a civil társadalomban megfogalmazódó intézményes reflexiók és végrehajtható megoldási kísérleteket megelőzve – a legmagasabb szinten reagált a munkásosztály szerepére és körülményeire, valamint annak az emberi élet objektív értéke alapján álló rendezésének szükségességére.

Nyilvánvaló, hogy az ember bármilyen jellegű munkavégzése és annak a társadalom működésére kiható cselekménye egymást kölcsönösen kiegészítő és így egymás munkáját, ill. annak értékét tiszteletben tartó rendszere – éppen az emberi méltóság elfogadásával – meg kell, hogy határozza a közösségért (és kiemelten az egyes emberek családjáért) végzett munka értékének megbecsülését. Bizonyos, hogy mindez – a társadalomban betöltött szerepétől függetlenül – a munkavégzés egyedi jellegétől és az azzal járó felelőségtől elszakíthatatlan.

nul történik, amely tisztán kihangsúlyozza, hogy a különféle típusú munkák jelentősége nem elszigetelten – egymástól függetlenül – valósul meg, hanem azoknak ténylegesen közvetlen vagy közvetett hatása van a teljes emberi közösségre.

A Teremtés könyve (Ter 1–3.) leírása arról tanúskodik, hogy a világban élő ember test és lélek egysége, azaz nem pusztán anyagi, hanem (a konkrét munkafolyamattól és társadalmi helyzettől függetlenül) maradandó szellemi vonatkozással rendelkezik. Az „őrizzé és művelje” kifejezés így a megteremtett ember feladatai között egyedülálló célként rögzíti a Világért való felelősséget.

XIII. Leó 1891-ben kiadott enciklikája tehát rávilágított a kortárs szociális problémákra és határozottan kifejtette azokat az alapelveket, amelyek megtartása elengedhetetlen része a munkavállalók megbecsülésének, mivel – amint azt fentebb jeleztük – azok az egyes személyek emberi méltóságából fakadnak. Ennek a fontosságát törekedett kihangsúlyozni számos további XX. és XXI. századi pápai megnyilatkozás. Fontos tehát, hogy mindezek háttérében azt a hívő meggyőződést látjuk, hogy az ember Isten képére és hasonlatosságára teremtett személy. Ez éppen arra utal, hogy az egyes embernek a felelőssége kiterjed mindarra, ami a világban történik. Az egyénnek a közösség javát, a közjót szem előtt tartva kell cselekednie, amely ebben az összefüggésben a konkrét társadalom életfeltételeinek összességét jelenti, azaz nem hagyhatja figyelmen kívül az ember istenképességét.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem által szervezett konferencia az eltelt 120 év távlatából éppen ennek az értéknek a modern kifejtésére vállalkozott. Reméljük, hogy a jelen kötetben összegyűjtött tanulmányok hozzájárulhatnak ennek az egyedülálló értékrendnek – a változó társadalmi környezet ellenére – a jobb megértéséhez és megőrzéséhez az emberi közösség javára.

Dr. Szuromi Szabolcs Anzelm DSc.

Rövidítések jegyzéke

A kötetben idézett és hivatkozott egyházi dokumentumok többsége a www.katolikus.hu „Könyvtár” menüpontja alatt a kibocsátó szerinti bontásban elérhető.

Az így olvasható dokumentumok egy része megjelent papíralapú kiadásban is. Szerzőink többnyire a dokumentumok belső szakaszszámozására hivatkoznak, amely megegyezik mind a papíralapú, mind az on-line felületen.

A fenti honlapról elérhető dokumentumok:

- CA II. János Pál pápa „Centesimus annus” kezdetű enciklikája (Róma, 1991. május 1.)
- CV XVI. Benedek pápa „Caritas in veritate” kezdetű enciklikája (2009)
- DC XVI. Benedek pápa „Deus caritas est” – „Az Isten szeretet” – kezdetű enciklikája a püspököknek, a papoknak és diakónusoknak, az Istennek szentelt személyeknek és minden krisztushívőnek a keresztény szeretetről (2005. december 25.)
- DH A II. Vatikáni Zsinat „Dignitatis humanae” kezdetű deklarációja a vallásszabadságról
- FTV *Felelősségünk a teremtett világért* – „Minden általa és érte teremtetett...” (Kol 1,16) – A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele a teremtett világ védelméről 2008. december 4.
- GS A II. Vatikáni Zsinat „Az egyház a mai világban” című, „Gaudium et spes” kezdetű lelkipásztori konstitúciója (1965)
- KEK *A Katolikus Egyház Katekizmusa* (Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1997; Szent István Társulat, Budapest, 2002).
- LE II. János Pál pápa „Laborem exercens” kezdetű enciklikája (Castel Gandolfo, 1981. szeptember 14.)
- MM XXIII. János pápa „Mater et magistra” kezdetű enciklikája (Róma, 1961. május 15.)

- OA VI. Pál pápa „Octogesima adveniens” kezdetű apostoli levele (Róma, 1971. május 14.)
- PP VI. Pál pápa „Populorum progressio” kezdetű enciklikája (Róma, 1967. március 26.)
- PT XXIII. János pápa „Pacem in terris” kezdetű enciklikája (Róma, 1963. április 11.)
- QA XI. Pius pápa „Quadragesimo anno” kezdetű enciklikája (Róma, 1931. május 15.)
- RH II. János Pál pápa „Redemptor hominis” kezdetű enciklikája a Megváltóról (Róma, 1979. március 4.)
- RN XIII. Leó pápa „Rerum novarum” kezdetű enciklikája (Róma, 1891. május 15.)
- SRS II. János Pál pápa „Sollicitudo rei socialis” kezdetű enciklikája (Róma, 1987. december 30.)

Manhattani Nyilatkozat: A keresztény lelkiismeret hívó szava
(2009. november 20.)

A boldogabb családokért – A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele a hívekhez és minden jóakarátú emberhez a házasságról és a családról Magyarországon (1999)

Igazságosabb és testvériesebb világot! A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia szociális körlevele a hívekhez és minden jóakarátú emberhez a magyar társadalomról (1996)

(Megjelent németül: Sozialhirtenbrief der Ungarischen Katholischen Bischofskonferenz an die Glaubigen, und an alle Menschen guten Willens; valamint angolul is: Toward a More Just and Brothely World – Pastoral letter of the Hungarian Bishops’ Conference to the Faithful and all Men of Good Will on the State of the Hungarian Society)

Papíralapú kiadásban megjelent dokumentumok, dokumentumgyűjtemények

- ETT *Az Egyház társadalmi tanítása – Dokumentumok.* (szerk.: Tomka Miklós – Goják János) Budapest: Szent István Társulat, é.n.
- ETTK IGAZSÁGOSSÁG ÉS BÉKE PÁPAI TANÁCSA: *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma.* (ford. Dér Katalin és Horváth Pál; Szent István Kézikönyvek) Budapest: Szent István Társulat, 2007.
- STh I AQUINÓI SZENT TAMÁS: *A teológia foglalatata. Első rész.* Budapest: Telosz Kiadó, 1994.
- KEKK *A Katolikus Egyház Katekizmusának Kompendiuma.* Budapest: Szent István Társulat, 2006.
- MKL *Magyar Katolikus Lexikon.* I–XV. (Szerk. Diós István) Budapest: Szent István Társulat, 1993–2010.
Internetes változat: <http://lexikon.katolikus.hu/>

AZ EGYHÁZ SZOCIÁLIS GONDOSKODÁSA
XIII. LEÓ *RERUM NOVARUM* (1891)
ÉS A MAGYAR PÜSPÖKÖK
IGAZSÁGOSABB ÉS TESTVÉRIESEBB VILÁGOT (1996)
KEZDETŰ KÖRLEVELE ALAPJÁN

KRÁNITZ MIHÁLY
egyetemi tanár (PPKE HTK)

1. Bevezető

A katolikus egyház pontosan százhusz évvel ezelőtt jelentette meg első szociális enciklikáját, melyet 1891. május 15-én adott ki XIII. Leó pápa *Rerum novarum* címmel.¹ A magyar püspökök pedig tizenöt éve adták ki társadalmi körlevelüket, amely gondolatilag beleilleszkedik a korábbi tanítóhivatali megnyilatkozások sorába. Közéleti területről gyakran felmerül a kérdés, hogy az egyház miért avatkozik bele a társadalom életét érintő kérdésekbe, miért nem marad meg a templom falai között, ahol spirituális és vallási tevékenységét kifejtheti. Ezek a felvetések azonban figyelmen kívül hagyják, hogy az egyház küldetése éppen ott bontakozik ki, ahol az emberek élnek, vagyis a társadalomban. Nem véletlenül mondja Jézus: „Ti vagytok a föld sója [...] ti vagytok a világ világossága.”² Az egyház számára teljesen egyértelmű, hogy az emberi közösségben kell kibontakoznia és teljesítenie Krisztus parancsát: „Menjetek el az egész világra, és hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek!”³

Mivel minden embernek ugyanaz a végső célja, maga Isten, ezért az egyház arra hivatott, hogy igazságban és szeretetben előmozdítsa az élet minden területén ennek megvalósulását.⁴

¹ Ch. MACHEK: *Die Enzyklika „Rerum novarum” und ihre Bedeutung für die Wirtschaftsethik*. Heiligenkreuz: Be&Be, 2009.

² Mt 5,13–14.

³ Mk 16,15.

⁴ Vö. Az emberi közösség (a személy és a társadalom, részvétel a társadalmi életben, a szociális igazságosság). In *A katolikus egyház katekizmusának kompendiuma*. Budapest: SZIT, 2006. 137–140.

2. Az egyház szociális tanításának kezdete és kibontakozása

Az Újszövetség tanúságot tesz arról, hogy Krisztus földi életében tudatosan fordult a szegények és a társadalom peremére szorult emberek felé, s az apostolokat is arra tanította, hogy rendszeresen adakozzanak a szegényeknek: „Úgy adj alamizsnát, hogy ne tudja a bal kezed, mit tesz a jobb.”⁵ „Aki kér, annak adj!”⁶ Jézus mennybemenetele után szinte pünkösöd napjától a keresztények vagyongözösségben éltek, és támogatták a szegényeket: „Birtokaikat és javaikat eladták, s az árát szétosztották azok közt, akik szükséget szenvedtek.”⁷ A görög nyelvű özvegyekről külön gondoskodtak, amikor hét diakónust választottak ki, és bízta meg őket a „szociális munkával”.⁸ Pál apostol maga is gyűjtést rendezett a jeruzsálemi szegények számára.⁹ Később az egyház is érzékenyen odafigyelt az evangélium hirdetése mellett a szociális kérdésekre, és a szerzetesrendek elterjedésével érzékenyen válaszolt a rászorulóknak felől érkező kihívásokra, amikor a mezőgazdaság, az ipar, az egészségügy és az oktatás területén mutatta meg gondoskodását.¹⁰ Ezek az egyház részéről történt alapítások egészen napjainkig léteznek, és a XIX. század folyamán két emblemikus személy testesítette meg a gyökereiben megváltozott társadalmi viszonyok felé megnyilvánuló egyházi érzékenységet. Az egyik Wilhelm Emmanuel Freiherr von Ketteler (1811–1877), akit munkás püspöknek (*Arbeiterbischof*) is neveztek; ő volt a Katolikus Munkavállalók Közösségének (*Katholische Arbeiterbewegung*) a létrehozója.¹¹ A másik személy Adolph Kolping (1813–1865), a „Kolping-mozgalom” alapítója, aki a szegény sorban lévő szegény fiatal férfiak felemelésére segédegyleteket hozott létre (haláláig 418-at, mintegy 24 000 taggal), ahol a tanulás és a lelkiesség összekapcsolásával emberi tartást adott, segítve ezáltal a polgári beilleszkedés lehetőségét.¹² A XIX. század végére az egyház eljutott első „történelmi szociális” körlevelének a kiadására, mely elsősorban a munkáskérdéssel foglalkozott.

⁵ Mt 6,3.

⁶ Mt 5,42.

⁷ ApCsel 2,45.

⁸ ApCsel 6,1–6.

⁹ 1Kor 16,1–3. A. J. MALHERBE: *Social Aspects of Early Christianity*. Philadelphia: Fortress Press, 1983.

¹⁰ R. W. SOUTHERN: *A nyugati társadalom és az egyház a középkorban*. Budapest: Gondolat, 1987.

¹¹ K. BREHMER: *Wilhelm Emmanuel von Ketteler (1811–1877) – Arbeiterbischof und Sozialethiker. Auf den Spuren einer zeitlosen Modernität*. Regensburg: Verlag Schnell und Steiner, 2009.

¹² Ch. FELDMANN: *Adolph Kolping. Ein Leben der Solidarität*. Freiburg: Herder, 2008.; S. SCHAEFFER: *Kolping Adolf életrajza*. Budapest: Magyar Kolping Szövetség, 2006.

3. Egyházi válasz az „új” dolgokra

A XIX. századi erős iparosodás egy sajátos réteget hozott létre a társadalmon belül: a munkásságot, vagyis a munkásosztályt. A munkások megnövekedett létszáma, függőségük a munkaadóktól, családi és egészségügyi helyzetük bizonytalansága égető kérdéssé tette körülményeik megoldását. Ketteler és Kolping tevékenysége is hozzájárult az első pápai szociális körlevél kiadásához, melynek témája bár a munkások állapotának jobbítása volt, mégis döntő módon meghatározta a későbbi pápai szociális körlevelek struktúráját és tartalmát. A pápai dokumentum két nagy részből áll. A bevezető részt követően, a munkásság „tarthatatlan helyzetét” tárja elénk, az első egység a szocialisták megoldási javaslatát mutatja be, majd ezt követően a keresztény „megoldást” ismerhetjük meg.

Az egyház sohasem mulasztotta el, hogy szót emeljen a társadalmi kérdésekkel kapcsolatban, mert ez nemcsak lehetősége, hanem kötelessége is. Az ipari társadalom fejlődésével együtt járt a polgárosodás és a nemzeti önállóságra való törekvés kialakulása is, melyet különböző ideológiák erősítettek. XIII. Leó nemcsak korrajzot ad, vagy a hibákra mutat rá, hanem egy biztos tanítást is kifejt, mely ettől fogva az egyház szociális tanításaként jelenik meg.¹³ Erre a tanításra természetes módon volt jellemző a neotomista filozófia, de egyúttal a pápának az a szándéka is, hogy figyeljen az „új dolgokra”, melynek háttérében egy igazságosabb társadalom felépítése és az igazságtalanság visszaszorítása áll. A XIX. század végi egyháznak az iparosodás folyamatának kritikus pontján kellett megszólalnia, amikor az ember és maga a munka is áruvá vált, a társadalom is rendkívül megoszlott, kiváltva az emberek közötti mély szakadék keletkezését. Az „új dolgok” a pápa számára megoldandó kérdéseket jelentettek, és a konfliktust is vállalva, mely „kemény és embertelen volt”, nem habozott véleményt mondani a tőke és a munka közötti ellentétről, vagy ahogy a körlevél megfogalmazza, a munkáskérdésről.¹⁴

A pápai dokumentum bevezetője a munkásság tarthatatlan helyzetét látva igazolja az egyházi megszólalást, mert amint a múltban is megcáfolta a téveszméket és elmondta a „szükségeseket az államhatalomról, az emberi szabadságról és az államok alkotmányának keresztény jellegéről”, most ezt teszi „a munkások helyzetével kapcsolatban is”.¹⁵ A dokumentum először az elfogadhatatlan szocialista megoldásokra figyelmeztet a munkásokkal kapcsolatban, védve a magántulajdont, s kifejtve, hogy „a szocializmusnak a magánvagyonok köztulajdonba vételéről szóló alaptétele teljes egészében elvetendő, mivel azoknak is árt, akiken segíteni kellene, mivel az egyének természetes jogaival ellenke-

¹³ Vö. TOMKA M.: *Az egyház társadalmi tanítása*. Budapest: SZIT, 1993. 16.

¹⁴ Vö. CA 9.

¹⁵ Vö. XIII. LEÓ pápa, *Rerum novarum, Bevezetés*, in TOMKA, M., *Az egyház társadalmi tanítása*, SZIT, Budapest 1993, 29.

zik, és mivel az állam rendjét össze-, a köznyugalmat pedig megzavarja.”¹⁶ A pápa ezt követően mutat rá a keresztény megoldásra, melynek középpontjában az ember áll, aki sajátos adottságokkal rendelkezik. A társadalmi kérdésekkel összefüggésben javaslatot tesz az osztályharc megszüntetésére, és konkrét útmutatásaival az egyház „saját kezüleg nyújtja az orvosságot”.¹⁷ XIII. Leó pápa nem engedi, hogy az egyház tevékenységét leszűkítsék a vallási gyakorlatokra: „Ne higgyük, hogy az egyházat annyira lefoglalja a lelki élet ápolásának gondja, hogy emiatt elhanyagolná azt, ami a földi élethez tartozik.” A dokumentum a keresztény etika alapján hangsúlyozza a közjó szolgálatát, és a társadalom alapértékeinek védelmében az államra háruló feladatokat. Tanításában kiáll a munkásszervezetek mellett, és hangsúlyozza a katolikus munkásegységek társadalmi hasznát.¹⁸

A pápai irat elkötelezettséget jelent a munkásosztály melletti kiállásban, mely azóta minden pápa számára vonatkozási pont lett saját koruk szociális kérdéseinek a megválaszolásában. Ezt az „előrelátó” magatartást sajátították el az egyház mindenkori vezetői, beleértve a pápát és a püspököket is, hogy saját korokról adott társadalmi megállapításaik a megoldás ajánlásával tetté és megvalósulássá váljanak.

4. A XX. század tanítóhivatali szociális megnyilatkozásai

XIII. Leó óta egyértelmű, hogy „az egyház nem hagyhat fel azzal, hogy szót emeljen, és állást foglaljon a modern idők »új dolgaival« (*res novae*) kapcsolatban, mert az a feladata, hogy mindenkit valóságos elköteleződésre buzdítson egy olyan hiteles civilizáció érdekében, amely az ember átfogó és szolidáris fejlődésére irányul.”¹⁹

XI. Piusz a *Rerum novarum* 40. évfordulójára kiadott körlevelét, a *Quadragesimo anno*, XXIII. János pápa a *Mater et magistra*, valamint a *Pacem in terris* kezdetű megnyilatkozásait szentelte a szociális kérdéseknek. VI. Pál pápa kellő érzékenységet tanúsított a társadalom gondjai iránt, illetve II. János Pál pápa több megnyilatkozásában is, kiemelten a *Sollicitudo rei socialis*, a *Laborem exercens* és a *Centesimus annus* kezdetű enciklikákban szentelt figyelmet az emberi közösséget érintő problémáknak.

A *Rerum novarum* hatása természetesen már a II. Vatikáni Zsinaton is érezhető volt, mely legteljesebben a *Gaudium et spes* kezdetű lelkipásztori konstitú-

¹⁶ RN 12.

¹⁷ RN 22.

¹⁸ RN 36–44.

¹⁹ ETTK 18. o. (Angelo Sodano bíboros államtitkár levele).

cióban látható. Egészen újszerű volt a zsinat megközelítése az egyház és a világ kapcsolatáról, s elmondható, hogy a zsinati atyák készek voltak felismerni az „idők jeleit” és az ember „titkát” a maga konkrét megjelenési formájában értelmezni. Így kerülhetnek be a zsinati szövegbe olyan égető kérdések, mint a házasság, a család, a kultúra, a gazdasági élet, a munka és a politikai közösség.²⁰

A zsinat idején emellett még kiemelkedő jelentőségű volt VI. Pál pápa *Ecclesiam suam* kezdetű körlevele, mely meghirdette a párbeszéd programját, beleértve a világgal való dialógust is. Ezt a társadalom felé való nyitást VI. Pál „az egyház és a modern világ közötti párbeszéd”-nek nevezte.²¹

5. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia szociális körlevele

Az 1989-től megváltozott társadalmi viszonyok sürgőssé tették éppen a *Rerum novarum* százéves hagyománya alapján is, hogy az egyház helyi szinten is nyújtson megoldási javaslatokat és szempontokat egy konkrét társadalom „új dolgaira”, az átalakulással járó nehézségek megoldására. Erre a feladatra II. János Pál pápa *Centesimus annus* kezdetű körlevele hatalmazza fel: „Különösen azt kívánom, hogy azokban az országokban ismertessék és alkalmazzák ezt a [szociális] tanítást, amelyekben a létező szocializmus bukása után nagy az elbizonytalanodás az újjáépítés tekintetében.”²²

A püspökkari dokumentum hasonló elkötelezettséggel, mint XIII. Leó pápa, helyzetképet és megoldási javaslatokat ad a magyar társadalommal kapcsolatos nehézségekre. A püspöki konferencia ezért krisztusi küldetéséből fakadóan az országért érzett felelősségtudatától indítva kezdettől fogva figyelemmel kísérte az országban lejátszódó folyamatokat, és megfogalmazta javaslatait elsősorban híveinek, de az ország minden polgárának is.²³ A körlevél négy témakört érint: *Szociális viszonyok és egészségügy; Gazdasági élet; Állam és politika; Kultúra*. Minden egyes részt két alpont tagol, melyben a megadott témakör *Helyzetképe* kerül bemutatásra, melyet *Szempontok és ajánlások* követnek. Az

²⁰ A *Gaudium et spes* szövegét lásd: *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai*, SZIT, Budapest 2000, 649–739. A dokumentum elemzését lásd: TOMKA Ferenc – TOMKA Miklós: *Lelkipásztori konstitúció az egyház és a mai világ viszonyáról*. In *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai negyven év távlatából 1962–2002. A zsinati dokumentumok áttekintése és megvalósulása* (szerk. Kránitz, M.) Budapest: SZIT, 2002. 443–474.

²¹ VI. PÁL PÁPA: *Ecclesiam suam*. (enciklika, 1964) 15. In *Az egyház küldött. VI. Pál pápa apostoli műve*. (szerk. Kránitz, M.) Budapest: SZIT, 2009. 138.

²² Vö. CA 84.

²³ Az MKPK dokumentumát lásd: *Igazságosabb és testvériesebb világot! A Magyar Katolikus Püspöki Kar szociális körlevele a hívekhez és minden jóakarató emberhez a magyar társadalomból*. A dokumentum a magyar kiadással együtt német nyelven is megjelent: KATHOLISCHE BISCHOFSKONFERENZ UNGARN, *Für eine gerechtere und brüderlichere Welt!*, Budapest 1996.

első két rész tematikájában a *Rerum novarum* mutat szoros kapcsolatot, elemezve a szociális feszültségeket, az elszegényedést, a lakosság létszámát és egészségi állapotát, valamint a gazdasági helyzetet, a magánosítást, a mezőgazdaságot és a természeti környezetet.²⁴ A harmadik és a negyedik rész témakezelésében inkább a II. Vatikáni Zsinat *Gaudium et spes* lelkipásztori konstitúciójához áll közel, amikor a politikai rendszer változásait vizsgálja, és a kultúra sajátos helyzetét fejtegeti.²⁵

Történelmi jelentőségűnek tekinthető a tizenöt évvel ezelőtt megjelent szociális körlevél, mely behatóan foglalkozik az országot érintő egyes problémákkal, és tényleges megoldási elképzelést is ad rájuk. Ebben a tanítóhivatali megnyilatkozásokat követi, és mintegy „nélkülözhetetlen eszmei irányvonalként szociális tanítását ajánlja fel”.²⁶ Az egyház tanításának pillérei jelennek meg a körlevélben, melyek a következők: a személy elsődleges méltósága, a szolidaritás és a szubszidiaritás elve.²⁷

6. Befejezés

A *Rerum novarum* megjelenésének idén ünnepelt 120. évfordulója és a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevelének 15. évfordulója ösztönzést ad számunkra, hogy éberrel tartsuk azt az egyházi szándékot, mely figyelemmel kíséri a szociális kérdés folyamatos alakulását, melyet „az emberi élet iránti aggodalom és felelősségtudata vezet”. Ezt szem előtt tartva fogalmazta meg XVI. Benedek pápa is *Deus caritas* kezdetű körlevelét (2006), melyben kifejti, hogy „az egyház a keresztény hit szociális kifejeződése is”.²⁸ A szentatya hangsúlyozza, hogy az egyház nem képes az állam helyére állni, de nem szabad kimaradnia az igazságosságért való küzdelemből, mert ez „a legmélyebben az egyházra tartozik”.²⁹

²⁴ A természet megőrzésével összefüggésben a magyar katolikus püspökök külön körlevelet adtak ki 2008-ban: *Felelősségünk a teremtett világért. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele a teremtett világ védelméről*, SZIT, Budapest 2008.

²⁵ A püspöki konferencia külön nyilatkozatot adott ki az EU-csatlakozás alkalmából 2004. április 29-én, valamint a parlamenti választásokra 2010. március 28-án. Ezt megelőzően a nemzet lelki megújulásáért hirdettek imaévet a magyar katolikus püspökök.

²⁶ CA 43.

²⁷ *Igazságosabb és testvériesebb világot!* 24. Erről lásd: KRÁNITZ M.: Az egyház társadalmi tanításának pillérei a körlevélben. In *Igazságosabb és testvériesebb világot! Tíz év távlatából. Ünnepi megemlékezés 2006. május 18–19-én.* (Sapientia Füzetek 11.) Budapest: Vigilia Kiadó, 2008. 37–49.

²⁸ XVI. BENEDEK pápa: *Deus caritas est. (Az Isten szeretet)* Budapest: SZIT, 2006. 32.

²⁹ Uo. 34.

XVI. Benedek pápa a legutóbbi, *Caritas in veritate* kezdetű enciklikáját az ember teljes értékű fejlődésének szánta, mely a szeretetben és az igazságban nyilvánul meg. Az egyház társadalmi tanítását is a szeretet irányítja, mert „ez jelenti az Istennel és az embertársal való személyes viszony valódi tartalmát”.³⁰

A XIX. és a XX. század történelmi eseményei az egyházat teljesen az ember felé fordították, és a tartalmában is maradandó egyházi tanításával képes az embert és az emberi közösséget érintő „új dolgokat” az igazság és a szeretet kettős mércéjéhez illeszteni, és mindenki előtt bizonyítani, hogy „az egyház nem szakad el az embertől, és az ember az a kiemelt út, amelyen az egyháznak járnia kell, hogy teljesítse missziós küldetését”.³¹

³⁰ Vö. CV 5.

³¹ CA 53.

KÖZJÓ ÉS KÖZJOG

SCHANDA BALÁZS
egyetemi docens (PPKE JÁK)

1. A közjó az Egyház társadalmi tanításában

A közjó az Egyház társadalmi tanításának egy központi fogalma. Az államra az Egyház társadalmi tanítása, mint tisztán evilági intézményre tekint, melyről az evangélium nem ad közvetlen tanítást.

Az állammal kapcsolatos katolikus reflexió egyértelmű eleme, hogy az állam léte az *ember természetéből következik* (és nem valamiféle fiktív társadalmi szerződésből).¹ Ez azt is jelenti, hogy az ember, a személy, fogmailag megelőzi az államot. Az állam nem forrása minden jognak, azonban szuverenitással rendelkezik. Természetes közösségnek tekinthetjük a családot is – ez azonban részleges: feltételez egy felsőbb közösséget. A politikai közösség, az állam léte nem a bűnbeesés miatti szükséges rossz: a teremtett ember természetéből következik.²

Az Egyház társadalmi tanítása az állammal kapcsolatban amellet, hogy az állam rendeltetését kijelölte, megfogalmazott néhány alapvető követelményt az állam működésével kapcsolatban is: ilyen hagyományos elem a személy tisztelete, a szolidaritás parancsa és a szubszidiaritás elve.

A Magyar Katolikus Lexikon Muzslay atya tollából származó „közjó” szócikke szerint a közjó „anyagi és szellemi javak és lehetőségek összessége, amelyek szükségesek ahhoz, hogy egy közösség tagjai boldogulásukat szabadon és hathatósan munkálhassák, de előállításukra önmagukban, egyenként nem képesek.” Azaz a közjó „a társadalom által saját tagjainak nyújtott segítség alapvető életfeladataik teljesítéséhez”.³ A közjó tehát nem egyéni javak összessége, és nem azonosítható a közérdekkel, a többség érdekével sem. Nem jelszó, nem

¹ JOSEPH LISTL: Der Staat nach katholischem Verständnis. In JOSEF ISENSEE – WOLFGANG RÜFNER – WILHELM REES (szerk.): *Joseph Listl, Kirche im freiheitlichen Staat. Schriften zum Staatskirchenrecht und Kirchenrecht*. Berlin: Duncker & Humblot, 1996. 957., 961.

² PÉTERI ZOLTÁN: *Állam- és jogbölcselet*. Budapest: SZIT, 2005. 61.

³ MKL VIII. k. 423.

üres keret, mely tetszőleges tartalommal lenne megtölthető, tartalmának feltárása közös gondolkodást igényel.

Az állam a természet törvényeinek alávetett; a kormányzati bölcsesség feladata az egyén és a közösség jólétének biztosítása: a *közjó* előmozdítása. Létezik és felismerhető tehát a közjó,⁴ a keret nem tölthető meg tetszőleges tartalommal. Ugyanakkor a közjó dinamikus fogalom, nem állapot, hanem cél.⁵ XI. Piusz pápa a közjó elemei és előfeltételei között említi az emberi méltóság, az élet, a házasság, a család, a magántulajdon elismerését, az igazságos szociális rendet és a békét. Már a *Rerum novarum* rögzítette mindezek alapját:

„A társadalom jólétét pedig elsősorban a következők teremtik meg: a helyes erkölcsi értékrend, a családi élet megfelelő rendezettsége, a válás és a jogrend védelme, a közterhek mérsékelt kirovása és igazságos elosztása, az ipar és a kereskedelem felvirágoztatása, a földművelés fejlesztése, s általában mindazok az intézmények, amelyek működésének javulásával az állampolgárok jólétének és boldogságának emelkedése párhuzamosan jár együtt. Az államvezetés tehát mindezen tényezők következtében lesz képes az összes társadalmi osztály és csoport érdekében működni, következésképpen a munkások helyzetét is maximális mértékben javítani, – mégpedig teljesen jogszerűen és az illetéktelen beavatkozás minden gyanúja nélkül teheti ezt, hiszen az államnak törvényes kötelessége a közjó előmozdítása. És minél nagyobb jólétet eredményez ez az általánosságban meglévő kormányzati bölcsesség, annál kevésbé szükséges a munkások jólétét külön, más utakon keresni.”⁶

Az állam szerepe nem merül ki abban, hogy a törvényesség és a jogrend őre, hanem a közjó szem előtt tartásával átfogó, reális és elkötelezett társadalmi politikát kell folytatnia.⁷ Az állam a gazdaság terén maradjon másodlagos, ne korlátozza az egyént, szerepe azonban elengedhetetlen: ösztönző, szervező, hiánypótló és kiegészítő. Sem az egyéni kezdeményezés elfojtása, sem az állam kivonulása a gazdaságból nem vezet jóra.⁸

⁴ LISTL i. m. 963.

⁵ GS 26, 34, 42, 59, 74, 78.; DH 6.

⁶ RN 25–26.

⁷ QA 25–28.

⁸ MM 51–58.

2. A közjó a magyar közjogban

A közjó fogalmát a magyar jog nem határozza meg, nem vezette be az alkotmánybírói gyakorlat sem, ugyanakkor az elmúlt év néhány kiemelkedő jelentőségű törvénye kifejezetten utal a közjóra, mint a jogalkotás, illetve jogalkalmazás zsinórmértékére.

A kormánytisztviselők jogállásáról szóló, 2010 nyarán született új törvény preambuluma „A hatékony és költségtakarékos, demokratikus, pártsemleges és hazaszerető, a Magyar Köztársaság érdekeit és a közjót a legmegfelelőbben szolgáló központi közigazgatás” kialakítását⁹ jelöli meg a törvény céljaként.

A jogszabályok előkészítésében való társadalmi részvételtől szóló új törvény preambuluma szintén a közjóra való törekvést fogalmazza meg: „Az Alkotmány azon rendelkezésével összhangban, miszerint a Kormány a feladatának ellátása során együttműködik az érdekelt társadalmi szervezetekkel, továbbá annak előmozdítása érdekében, hogy a jó kormányzás keretében a társadalom legszélesebb rétegei kapcsolódhassanak be a jogszabályok előkészítésébe, elősegítve ezzel a közjó érdekében a jogi szabályozás sokoldalú megalapozását, ezzel pedig a jogszabályok minőségének és végrehajthatóságának javítását, amelyek együtt a jó állam elengedhetetlen feltételei, a jogalkotásról szóló törvénnyel összhangban az Országgyűlés a következő törvényt alkotja.”¹⁰

Figyelemre méltó módon Magyarország Alaptörvényében is felbukkan a közjó fogalma, mint jogértelmezési háttér. A 28. cikk szerint: „A bíróságok a jogalkalmazás során a jogszabályok szövegét elsősorban azok céljával és az Alaptörvénnyel összhangban értelmezik. Az Alaptörvény és a jogszabályok értelmezésekor azt kell feltételezni, hogy a józan észnek és a közjónak megfelelő, erkölcsös és gazdaságos célt szolgálnak.”¹¹

Érdekesképpen a jogtár a „közjó” kifejezést az elmúlt egy év e meghatározó törvényei mellett az érettségi vizsgaszabályzat¹², illetve a Nemzeti Alaptanterv¹³ kiadásáról szóló kormányrendelet is tartalmazza még, azaz a diákoknak – úgy tűnik – ismerniük kellene ezt a fogalmat.

Azt látjuk tehát, hogy a közjó fogalma újabban felbukkan a magyar jogalkotásban. Tartalmát, jelentését adottnak tekinti a jogalkotó, vagy éppen joga kívülinek tűnik. Éppen ezért fontos felelőssége van mindazoknak, akik kibontására illetékesek.

⁹ 2010. évi LVIII. törvény a kormánytisztviselők jogállásáról.

¹⁰ 2010. évi CXXXI. törvény a jogszabályok előkészítésében való társadalmi részvételtől.

¹¹ Az Alaptörvényről készült, az Országgyűlés honlapján közzétett angol fordítás „common good” helyett a „public benefit” fogalmat vezet be, ami a külföldi olvasó számára (szó szerint „közhasznot” jelentve) értelmezhetetlen.

¹² 100/1997. (VI. 13.) Korm.

¹³ 130/1995. (X. 26.) Korm.

3. A közjó tartalma itt és most: néhány szempont Magyarország Alaptörvényével kapcsolatban

Demokratikus és jogállami keretek között Magyarországnak először született egységes alkotmánya, az Alaptörvény elfogadása tehát mindenképpen mérföldkő. Hozzá kell tennünk, hogy az alkotmányozás sikere önmagában nem mérhető sem az elfogadás tényén, sem az elfogadott szöveg minőségén, de az előirányozott új sarkalatos törvények megalkotása is kevés hozzá. Sikerről akkor beszélhetünk majd, ha az Alaptörvény évtizedek során a politikai közösség (a nemzet) élete számára alkalmas keretnek bizonyul, azaz nem csak a szabadon választott Országgyűléstől eredő formális legitimitációval rendelkezik, hanem a gyakorlatban is érvényesül és általános elfogadottságot szerez.

Szembeötlő újdonság, hogy az Alaptörvény módosítja az állam elnevezését: az államformára is utaló „Magyar Köztársaság” helyett az állam neve a köznyelvben megszokott „Magyarország” lesz. Bár a köztársasági államforma hagyományai (1918, 1946) sem erősnek, sem sikeresnek nem mondhatóak, nem az államforma megváltozásáról, vagy lebegtetéséről van szó. Talán ez a változás is hozzájárulhat ahhoz, hogy a hazájukat szerető emberekben tudatosodjon: az ország és az állam egy és ugyanaz. Nem érezhetünk úgy, hogy Magyarországra büszkék vagyunk, míg az államot, a nemzeti intézményeket nem becsüljük.

Az Alaptörvény emelkedett, veretes bevezető szöveggel („Nemzeti hitvallás”) kezdődik, mely kifejezetten elismeri a kereszténység nemzetmegtartó szerepét. Nincs ugyanakkor szó arról, hogy a kereszténység államvallássá válna – más, megbecsült vallási hagyományokhoz képest az alkotmányozó egy történelmi tényt ismer el. Nem a kereszténység, mint vallás méltatásáról van szó, hanem a kereszténységnek a nemzeti történelemben betöltött meghatározó szerepéről. Mivel az Alaptörvény értelmezése során a Nemzeti hitvallásra is tekintettel kell lenni, az új preambulum nem pusztán az alkotmányozó „irodalmi munkásságának” része. Az itt kinyilvánított értékek (hűség, hit, szeretet, szolidaritás) az alkotmányjog számára sem közömbösek, így az állam ezen értékek vonatkozásában nem lehet semleges. Tényleges normatív tartalmuk kibontása a gyakorlat feladata lesz. A törvényhozás mellett ebben szerepet kapnak a bíróságok és az Alkotmánybíróság is, a jogot megelőző érték kategóriák kibontása azonban nem a jogászok és a jogi fórumok privilégiuma.

Hangsúlyos szerepet kap a család intézménye, különösen a gyermekeket nevelő családé; ebben a vonatkozásban akár gyakorlati szempontok is megjelennek, így pl. az, hogy az adóztatás mértékét a gyermeknevelés kiadásainak figyelembevételével kell meghatározni. Több etikai parancs is megjelenik a normaszövegben, így a közösségért való felelősség (a képességeknek és a lehetőségeknek megfelelő munkavégzés), tulajdonból származó társadalmi felelősség, vagy a nagykorú gyermekek kötelezettsége arra, hogy rászoruló szüleikről

gondoskodjanak. Ugyanakkor a gyermekvállalás támogatása már nem kötődik a házassághoz vagy a családhoz, hanem általános tételként jelenik meg.

Az Alaptörvény rögzít néhány olyan, alapvető tételt, melyeket a hatályos Alkotmány értelmezésével az Alkotmánybíróság még az 1990-es években kimondott. Ilyen kérdés az, hogy az állam köteles a magzati élet védelmére, vagy, hogy házasság csak férfi és nő között jöhet létre. E kérdésekben tartalmi változás az eddig érvényesülő szabályokhoz képest nincs, az újdonság az, hogy immár maga az Alaptörvény, kifejezett módon említést tesz róluk.

A vallásszabadság, mint alapvető jog megfogalmazása nem változik a ma még hatályos alkotmány 1989-ben megállapított szövegéhez képest. Újdonság ugyanakkor, hogy az Alaptörvény új megfogalmazással közelít állam és egyház viszonyához: nem az állam és az egyház elválasztott, hanem különvált működését rögzíti, és fontos többletként kimondja, hogy az egyházak önállóak, az állam pedig a közösségi célok érdekében együttműködik velük. Amikor egyházak közfeladatokat vállalnak át (oktatás, egészségügyi vagy szociális ellátás), nem valamiféle megtúrt, kisegítő szereplők: az államnak alkotmányos kötelezettsége az, hogy a közjó érdekében együttműködjön az egyházakkal. Az egyházi önállóság kiemelt megfogalmazása jól jelzi azt, hogy a mai alkotmányozó – szemben a különválasztást célul kitűző 1949-essel – nem az államot kívánja védeni az egyháztól, hanem az egyházat, a vallási közösségeket az államtól, a közhatalom illetéktelen beavatkozásaitól. Figyelemre méltó újdonság az is, hogy a jövőben nem a lelkiismereti- és vallásszabadsággal kapcsolatos kérdések általában, hanem csak az egyházakra vonatkozó részletes szabályok meghatározásához kell majd sarkalatos törvény. A vallásgyakorlás szervezeti kereteiről készülő új törvény ekként születik meg 2011 nyarán.¹⁴

4. Összefoglalás

Az a hagyomány, mely az állam szerepét a közjó szolgálatában határozta meg, ma is él, és ennek meghatározó közvetítője az Egyház szociális tanítása a *Rerum novarum* enciklika óta. A közelmúltban néhány kitüntetett helyen a magyar közjogban is megjelent a közjó fogalma. E szimbolikus említések hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a közjó fogalma a közügyekről való gondolkodásban erőteljesebben megjelenjen. Az igazi kérdés ugyanakkor nem az, hogy a közjóra hivatkoznak-e jogszabályok, hanem az, hogy a tartalmuk összhangban van-e a közjó követelményeivel. E kérdésre csak folyamatos reflexió adhat választ.

¹⁴ Az új törvényről részletesen: SCHANDA BALÁZS: Néhány megjegyzés a lelkiismeret és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi C. törvényről. Megjelenés alatt. (*Jogtudományi Közlöny*, 2011. október).

A MUNKA, MINT AZ ISTEN-KÉPISÉG JELE

BERAN FERENC
egyetemi docens (PPKE HTK)

1. Bevezetés

A munka mindig a közélet egyik fontos témája volt, az utóbbi időkben – elsősorban a válság miatt – azonban még jobban az érdeklődés középpontjába került. Napjainkban az *újságok* az első oldalakon tudósítanak arról, ha egy nagyobb gyár elkezdte, vagy befejezte működését. Ilyen esetben megszólítják a dolgozókat és a szakszervezeti vezetőket, akik elmondják, mit jelentett számukra a munka, vagy munkahelyük elvesztésével hogyan látják a jövőjüket. A *pszichológia* is többet foglalkozik a munkának az emberi életre és lélekre való hatásával és a munkanélküli ember belső és külső küzdelmeivel. Végül a témával foglalkozó *teológusokat* is egyre többet kérik fel, hogy a szociális enciklikák alapján ismertessék az Egyház tanítását. A *Rerum novarum* kiadásának 120. évfordulója is egy jó lehetőség arra, hogy újragondoljuk az Egyháznak a munkáról szóló üzenetét, és a közvetítsük a társadalom felé.

2. A munka értelmezései korunkban

Elsősorban arra a kérdésre keressük a választ, hogy mi a munka jelentősége az ember életében? A társadalometikai irányzatok a kérdésre többféle választ adnak. Ha a válaszokat nézzük, felfedezhetjük, hogy a korunkra jellemző haszonelvű (utilitarista), helytelen gondolkodásmód a munka értelmezésénél is megmutatkozik. Az egyik ilyen leszűkített értelmezés a munka *személyes hasznát* tekinti elsődlegesnek. Ezen értelmezés szerint a munka olyan hasznos, pénzkereső tevékenység, amelynek segítségével az ember eltartja önmagát és családját, és anyagi lehetőséget biztosít önmaga számára, hogy vágyait kielégítse. E felfogás egyik hibája, hogy a munkát csak az anyagi haszon szempontjából nézi, a szellemi és a lelki szempontok háttérbe szorulnak. A másik sebezhető pontja, hogy az így gondolkodó ember közvetlen környezetét és a társadalmat eszközként tekintheti egyéni céljai eléréséhez.

A másik ilyen szűkített értelmezés a munkát a *társadalmi haszna* felől közelíti meg. E szerint a munka olyan közös tevékenység, amely a társadalom anyagi jólétét, gazdagságát biztosítja. Ezen értelmezés szerint az embernek alá kell vetnie magát a társadalom érdekeinek, egyéni álmai nem keresztezhetik a „magasabb” közösségi érdeket. E felfogás hibája alapvető antropológiai tévedése, hogy az embert eszköznnek tekinti, ami pedig ellentmond az ember lényegének, amelyhez alapvetően hozzátartozik az alkotó szabadság. A korlátok közé szorított ember elveszíti kreativitását, és így személyiségében sérülést szenved. Sérült emberekkel pedig egészséges társadalmat nem lehet építeni. II. János Pál pápa szerint ez a „téves antropológia szemlélet” okozta a kommunista rendszer bukását.¹

Az Egyház társadalmi tanítása elismeri a munka egyéni és közösségi hasznosságát, de felhívja a figyelmet arra, hogy a munka nem csak a személy és a társadalom hasznát szolgálja, hanem az *egyén javát* és a *közjót* is. Az egyén és a közösség java – az anyagi javakon túl – magában foglalja a szellemi és lelki értékeket és azok kiteljesedését. Ez a felfogás a Szentírás üzenetéből ered. A Szentírás szerint Isten az embert a *saját képmására* teremtette (Ter 1,26), és az Isten-képiség megnyilvánulása, jele a munka. A Teremtéstörténet első leírása szerint az ember azt a feladatot kapta, hogy „hajtsa uralma alá a földet” (Ter 1,28), a másik leírása szerint hogy „művelje és őrizze” (Ter 2,15). Az emberi munka tehát *Isten munkájának a folytatása* volt. Ezt a gondolatot jelzi az is, hogy Isten a megteremtett állatokat az emberhez vezeti, hogy nevet adjon neki. Ezekkel a képekkel a szent szerző jelzi, hogy a munka hozzátartozik az ember lényegéhez, a tétlenség nem méltó az emberhez.² A teremtéstörténetek leírása szerint nem létezett olyan „aranykor”, amikor az embernek nem kellett dolgozni.

A teremtéstörténetből az is kitűnik, hogy – korábbi helytelen előítéletekkel ellentétben – a munkát nem lehet a bűn következményének tekinteni.³ Az alkotó munka, még akkor is, ha az, küzdelemmel és fáradozással jár, az Isten-képiség megnyilvánulása. A lelket kimerítő és nagyon sokszor értelmetlen munka azonban a bűn következményének tekinthető (vö. Ter 3,19).⁴ Ennek megtapasztalása is hozzátartozik hétköznapi életünkhöz. A Szentírás tehát a munkát Isten parancsának és az emberi élet adottságának tekinti, amelyre, mint minden más emberi tevékenységre, a bűn hatással van.⁵ Ha Jézus megváltói tevékenységét nézzük, akkor észre kell vennünk, hogy Ő a bűn által megsebzett világba született, megváltói tevékenysége, „munkája” során átélte a fáradságot, a meg nem

¹ Vö. CA 13.

² Vö. C. WESTERMANN: *Genesis*. Neukirchen, 1966. 300.

³ Vö. R. COSTE: *Esprit et vie* 92 (1982) 39.

⁴ Vö. ALSZEGHY Z.: *A kezdetek teológiája*. I. Budapest: Szent István Társulat, 1983. 71.

⁵ Vö. P. DE SUGRY – J. GULLIET: *Biblikus Teológiai Szótár*. Róma, 1976. 954.

értést, a fájdalmat. Ezek tudatos vállalásával azonban a *fáradtságos munkát is megszentelte*.

3. A szociális enciklikák tanítása a munkáról

XIII. Leó pápa *Rerum novarum* kezdetű első szociális enciklikája (1891) a XIX. századi munkásság helyzetét vizsgálta, és ezen belül foglalkozott magával a munkával is. Az enciklika a teremtéstörténetből kiindulva megerősítette, hogy a munka az *Isten-képiség* jele, amelynek jellemzője az alkotó tevékenység, a fáradtságos munka pedig a bűn következménye.⁶ Ehhez azonban hozzáfűzte, hogy amikor az ember dolgozik, a munkában mintegy tulajdon „*személyiségének bélyegét*” nyomja az anyagra, ennek következtében joga van arra, hogy a megmunkált anyag a sajátja legyen.⁷ A *Rerum novarum*ot követő szociális enciklikák és társadalmi témájú egyházi dokumentumok mind foglalkoztak a témával.

A II. Vatikáni Zsinat lelkipásztori konstitúciója (1965) kiemeli, hogy az ember

„Isten munkatársaként tökéletesíti a teremtést. Sőt meggyőződésünk, hogy az ember Istennek felajánlott munkájával bekapcsolódik Jézus Krisztus megváltói művébe.”⁸

Az ember alkotása így megdicsőíti az Istent, nem pedig csökkenti a nagyságát. Az ember erejéből született alkotások tehát nem állnak szemben Isten hatalmával.

„Éppen ellenkezőleg, a keresztények meggyőződése, hogy az emberiség sikere az Isten nagyságát mutatja, és az Ő titokzatos elgondolásának a gyümölcse.”⁹

II. János Pál pápa *Laborem exercens* (1981) kezdetű enciklikájában az ember és a munka, valamint a munka és a tőke kapcsolatát elemezte. Az ember és a munka kapcsolatát vizsgálva megállapítja, hogy az *embernek elsődlegessége van a munkával (technikával) szemben*: „A munka szolgálja az embert, és nem

⁶ Vö. RN 14.

⁷ Vö. RN 7.

⁸ GS 67.

⁹ GS 34.

az ember a munkát.”¹⁰ A pápai irat felhívásának nemcsak a termelő munka viszonylatában, hanem az élet más területén is nagy jelentősége van.

Sokak számára úgy tűnhet, mintha a *technika* az ember fölé kerekedett volna. A bonyolult technikai rendszereket látva valóban az embernek olyan érzése támadhat, mintha egy gépekkel vezérelt világ része lenne. Nem szabad azonban elfeledkezni arról, hogy a technika az ember alkotása, az ember működteti, és a célja is csak az lehet, hogy az egyes ember és az emberiség javát szolgálja. Ennek az alapelvnek az egyik következménye az, hogy a technikát sohasem szabad embertelen, pusztító célokra használni. Ezt a gondolatot erősíti meg XVI. Benedek pápa *Caritas in veritate* (2009) kezdetű enciklikájában, amikor azt tanítja, hogy

„[...] a technológia ideológiai hatalommá válhat, kitéve az emberiséget annak a veszélynek, hogy olyan magánvaló helyzetben találja önmagát, amelyből nem tud kitörni, hogy szembesüljön a léttel és az igazsággal.”¹¹

II. János Pál pápa a munka és a tőke kapcsolatát vizsgálva leszögezi: a *munka elsődleges a tőkével szemben*. A pápa rámutat arra, hogy a szélsőséges liberális „gazdaságelvű” és az „anyagelvű” gondolkodásmód következtében létrejöhet egy olyan helytelen felfogás, amely szerint a munka a tőke eszköze. A mélyebb üdvösségtörténeti elemzés szerint azonban, a tőke, amely az „emberi munka történeti örökségének gyümölcse” és egy „óriási és hatalmas eszköztár”, nem tekintheti eszközként magát az emberi munkát, hiszen a tőkét a munka hozta létre.¹² Erre a következtetésre kell jutnunk akkor is, ha kettőjük kapcsolatát nem történeti szempontból, hanem a munkát végző *személy oldaláról*, annak célkitűzése szerint nézzük. Felfogásunk szerint az ember azért végzi a munkáját, hogy ellássa anyagi szükségleteit, és hogy a munka közben kibontakoztassa önmagát. Ebből a perszonális szempontból a munka a termelési folyamat létrehozó oka, a tőke pedig csak ennek a folyamatnak az eszköze.¹³ Nagyon fontos eszköz, mert segíti a munka hatékonyságát, és megkönnyítheti a végzését, de csak eszköz.

¹⁰ LE 27.

¹¹ CV 70.

¹² LE 56.

¹³ Vö. LE 51.; KARL-HEINZ PESCHKE: *Gazdaság keresztény szemmel*. Budapest: OLI, 19.

4. Korunk jelenségei a munka világában

Ha korunkban a munka világát nézzük, nagyon összetett kép tárul fel előttünk, amelyben vannak olyan társadalmi jelenségek, amely kedvezően, és vannak, amelyek kedvezőtlenül hatnak a munkára. *Kedvező jelenség* az, hogy a technika fejlődése következtében a korábban nehéz fizikai munkákat ma már gépekkel végzik. Így például a földeket javarészt gépekkel művelik, az építkezéseknél is gépeket használnak. Az is kedvező jelenség, hogy a munka termelékenységének növekedése lehetővé teszi, hogy a munkaidő jelentősen csökkent, az emberek szükségleteit könnyebben kielégíthetők. Több idő van a pihenésre, és a szellemi lelki töltekezésre.

A technika fejlődése és a termelékenység növekedése azonban számos *problémát* hordozott magában. A legnagyobb probléma, hogy ez által megnőtt a munkanélküliség veszélye. Az ezredfordulótól a munkanélküliségi ráta egyfolytában növekedett: 2001-ben 5,7 % 2010-ben elérte a 10%-ot,¹⁴ a legutóbbi felmérések szerint pedig már meg is haladta azt. A munkanélküli emberek egy jelentős része később sem talál munkát, s így a társadalomban feleslegesnek, kitzasztottnak érezheti magát. Gyakran a munka elvesztése együtt jár a családi élet szétesésével és az erkölcsi leépüléssel.

A termelékenység növekedése miatt lehetővé vált a *nyugdíjkorhatár* leszállítása és az előnyugdíjaztatás. Hazánkban a nyugdíjkorhatár¹⁵ a környező országokhoz képest alacsony, és a nagyon sokan választják az előnyugdíj lehetőségét. A felmérések szerint a felnőtt népesség 32%-a nyugdíjas, ennek 42%-a 55 éves kor előtt, 81%-a pedig 60 éves kor előtt ment nyugdíjba.¹⁶ Az alacsony nyugdíjkorhatárnak és az előnyugdíjnak lehetnek előnyei és hátrányai. A korai nyugdíjazás lehetőséget biztosít a fiatalok számára, hogy hamarabb munkát találjanak, a nyugdíjasoknak pedig, hogy napi munka terhe alól felszabadulva nyugodtabb körülmények között éljenek. Hátrányt jelent az, hogy a nyugdíjasok tudásukkal, és tapasztalatukkal nem tudják a társadalmat gazdagítani, és nem találnak megfelelő lehetőséget, hogy tartalmas életet éljenek.¹⁷

¹⁴ Vö. *A fenntartható fejlődés indikátorai Magyarországon*. Budapest: KSH, 2011. 46.

¹⁵ Vö. *Társadalmi riport, 2008*. TÁRKI, 2008. 33.

¹⁶ Vö. uo. 21.

¹⁷ Megjegyzés: Európában – és Magyarországon is – némiképp ellentmondanak ennek a trendnek a nyugdíjkorhatár megemelésére irányuló törekvések, amelyek háttérben azonban más megfontolások, nevezetesen többnyire tisztán gazdasági szempontok: a társadalombiztosítás-nyugdíjbiztosítás finanszírozhatósági, fenntarthatósági kérdései állnak.

5. Összefoglalás

Tanulmányunkban a munkával, mint az Isten-képiség megnyilvánulásával foglalkoztunk. Láttuk, hogy a munka elsődleges értékét nem a bármilyen szempontból, de mindenképpen csak szűk értelemben vett hasznossága adja meg, hanem az, hogy ezáltal bontakoztatja ki a munkát végző ember a személyiségét, saját maga és egyben a társadalom javára és, egyáltalán nem utolsó sorban: az üdvtörténet keretében, tehát Isten dicsőségére. Az aktív munka az ember lényegéből származik. A munka ezért elsődlegességet élvez a technikával és a tőkével szemben. A társadalomnak azért biztosítania kell az ember számára az értelmes, értékteremtő munka lehetőségét.

A KATOLIKUS POLITOLÓGIA VÁZLATA

A pápák társadalmi tanítása dióhéjban XIII. Leótól XVI. Benedekig¹

VARGA GYÖZŐ

Az ipari forradalom következtében Európában a céhes, kézműves, manufaktúrárs ipari termelési rendszert a gyáripari tömegtermelés váltotta fel. A gyárak nagyteljesítményű gépeinek működtetéséhez nem kellettek a szakma minden csínját-bínját ismerő mesteremberek, rövid idő alatt betanítható, képzetlen munkásokra volt csak szükség. Rájuk viszont nagy tömegben. Megjelent egy új osztály: a munkásosztály. Ennek tagjait elsősorban a falvakból nagyvárosokba csábított parasztfiatalok közül toborozták. A falvak zárt és a hagyományokkal szabályozott életmódja helyett a szabadság illúziója ejtette rabul ezeket az embereket. A falvakban – még a hazánkban is a 20. század közepéig – a házak előtti padokon várták estefelé az asszonyok a legelőről hazatérő jószágokat: teheneket, disznókat, és közben megbeszélték a falu eseményeit. Nem lehetett valaki naplopó, részeges, kicsapongó életet élő az egész falu szeme előtt és tudta nélkül. A városban a lakosok nem ismerték egymást, nem törődtek kinek-kinek viselt dolgaival, nem kellett látástól vakulásig csak a mindennapi kenyérért dolgozni, templomba se kellett vásár- és ünnepnapokon járni, a munkaidőn túli idővel senkinek sem tartoztak elszámolással. Kevéske fizetést is kaptak hetente, azt viszont akármire elkölthették. A gyárak gazdái visszaéltek a nincstelen munkás emberek helyzetével, kizsákmányolták őket.

Ennek a társadalomnak leírását leginkább Dickens regényeiből ismerhetjük meg. A művészi ábrázolás mindig hitelesebb a „tudományosnál”!

A munkásosztály kizsákmányolásával kapcsolatban háromféle szellemi irányzat adott hangot véleményének a 19. század második felétől kezdve:

¹ A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia három körlevelében alkalmazta ezt a tanítást hazánk viszonyaira:
Igazságosabb és testvériesebb világot! – 1996.
A boldogabb családokért – 1999.
Felelősségünk a teremtett világért – 2008.

1. A *liberalizmus* képviselői a helyzetet természetesnek hirdették mondván, hogy a szabad piacnak része a munkaerőpiac is. Szabad ember a gyáros is, szabad ember a munkás is, kettejük szabadon kötött szerződésébe nem szólhat bele senki és semmi. Napnál világosabb, hogy a termelőeszközök birtokosai által egyoldalúan meghatározott munkafeltételeket a munkás – ha nem akart éhen halni – kénytelen volt elfogadni: létrejött a „munkaszerződés”.

2. A *marxizmus* igazságtalannak tartotta a tényleges társadalmi viszonyokat. Minden baj forrását a magántulajdon meglétében vélte felfedezni. Szerinte a megoldás igen egyszerű: meg kell szüntetni a magántulajdont, akkor lehetlenné válik egyik ember kizsákmányolása a másik által – és megvalósul a kommunizmus: létrejön az osztály nélküli társadalom, ahol mindenki képességei szerint dolgozik és szükségletei szerint részesül a javakból. Természetesen a mindenkor uralkodó osztály önként nem mond le javairól, ezért egy átmeneti időre az egyetlen haladó osztály (amely csak láncait veszítheti): a munkásosztály diktatúrája vezet ebbe a boldog jövőbe. A többi osztályt meg kell semmisíteni, akár a fizikai megsemmisítés, a fegyveres harc eszközével is. Az 1848-ban napvilágot látott Kommunista Kiáltvány kiadta a jelszót: „Világ proletárjai egyesüljetek!”

3. A *keresztény* gondolkodók megkísérelték a krisztusi tanításra alapozott megoldás megfogalmazását. A mi hitünk szerint a jog alapja az Isten alkotta erkölcsi rend. Ha a pozitív jogszabály ellenkezik az erkölcsi renddel, az ember köteles azt az erkölcsi rendhez igazodva megszegni, vállalva az esetleges szankciót. Európa több országában (Magyarországon is) keresztény-szociális körök alakultak, ezek szövetségbe tömörültek és ajánlásokat dolgoztak ki XIII. Leó pápának (aki még perugiai püspökként felhívta a világ kormányfőit a munkások sorsa iránti felelősségükre).

A „felvilágosodás” eszméi áthatották a 19. századot, a liberalizmus és a nacionalizmus általánossá válását eredményezték. IX. Pius pápa is – a felvilágosodás eszméivel rokonszenvezve – parlamentarizmust vezetett be az Egyházi Államban, de az 1848-as római forradalom idején menekülésre kényszerült. Visszatérte után konzervatívvá vált. Az I. Vatikáni Zsinat berekesztésére kényszerült, mert Garibaldi csapatai ostromolták, majd el is foglalták Rómát. Megszűnt az Egyházi Állam. Pius pápa nem fogadta el a piemonti királyság felajánlotta kegydíjat, hanem magát és utódait a Vatikán foglyainak nyilvánította. (Ez az önkéntes fogság 1929-ig tartott). Ilyen légkörben választották meg pápává Vincenzo Giacchino Pecci bíborost 1878. február 20-án, aki a XIII. Leó nevet vette fel. (+1903. július 20.)

Rerum novarum

XIII. Leó pápa 1891. május 15-én adta ki a Rerum novarum kezdetű körlevelét. A kezdő szavak azokra az új dolgokra utalnak, amelyek a munkásosztály helyzetével kapcsolatosak.

Ebben a körlevélben kora európai társadalmi viszonyaival foglalkozik és ad útmutatást az Evangélium szellemében. Bírálja mind a marxizmust, mind a liberalizmust. Megállapítja, hogy az Isten a Földet ugyan az egész emberiségnek adta birtokba, de ennek ésszerű gondozása csak úgy valósulhat meg, ha ki-ki egy-egy részt sajátjaként birtokol, annak a tulajdonosa. Tehát a magántulajdon jogos, megszüntetése nem járható út. Rámutat arra, hogy ez még a munkásoknak is rossz lenne, mert megfosztaná a munkást attól a lehetőségtől is, hogy egy hosszú munkásélet után – ha takarékosan élt – némi vagyonkát hagyjon utódainak.

XIII. Leó és utódai egészen II. János Pálig a liberális felfogással szemben – amely a tőkének alárendelte a munkát, állítván, hogy a tőkéért van a munka – a tőke és a munka egymásrautaltságát, egyenértékűségét tanították. Munka alatt a közfelfogással megegyezően a fizikai munkát értették. II. János Pál gyökeresen átalakította ebben a kérdésben a tanítást. Szerinte minden emberi alkotó tevékenység munka, és a tőke hierarchikusan a munka alá van rendelve: a tőkének kell szolgálnia a munkát.

Leó pápa tisztában volt azzal, hogy a gyárosok csak az ő szavára nem fognak igazságosan bánni a munkásaikkal, ezért leszögezte, hogy a közjó biztosítására szolgáló hatalomnak, az államhatalomnak kell törvények megalkotásával és azok betartatásával rákényszeríteni a tőkéseket a munkások jogos igényeinek a kielégítésére. Tehát nem fogadható el az a liberális álláspont, hogy a munkaszerződésbe senkinek sincs beleszólási joga.

Az államhatalom kötelessége meghatározni a munkaidő leghosszabb, a pihenőidő legrövidebb, a munkabér legkisebb mértékét.

A *munkabérnek* olyan nagynak kell lennie, hogy a munkásember (a 19. század végén Európában az egykeresős családmódel volt általános) fizetése biztosítsa az egész család részére – mai szóval élve – a társadalmi létminimumot, tehát az élelmezésen, ruházzkodáson, normális hajlékon felül a kulturális igények kielégítését is, sőt takarékos életvitel estén némi vagyon összegyűjtését az utódok számára.²

² Megjegyzem, hogy középiskolás osztálytársam nagyapja 1919-es magyarországi vörös katona volt. A Tanácsköztársaság bukása után visszamehetett a zsidó Weiss Manfréd csepeli gyárába. Itt művezetőként dolgozva béréből 3 családi házat is épített: egyet magának, egyet-egyét pedig 2 lányának. Az 1949. utáni magyarországi „proletárdiktatúra” idején fia ugyan miniszterhelyettes lett, de a lányokat kitették az apjuk építette házaikból, oda idegeneket telepítettek be.

A *pihenőidőnek* a munkaerő regenerálásán túl biztosítania kell a vallási és kulturális igények kielégítését is.

Gyerekeket kenyérkereső munkára befogni tilos, *nőket* csak a biológiai adottságaik figyelembevételével szabad dolgoztatni.

A munkások vallásos *érdekvédelmi szerveződését* javasolja, de az osztályharcot, a sztrájkot elveti.

Ennek a körlevélnek címzettjei a tisztelendő testvérek. XI. Pius a *Quadragesimo anno*; XXIII. János a *Mater et magistra* kezdetű körlevelét a tisztelendő pátriárka, prímás, érsek és püspök testvéreihez, az Apostoli szentszékkal békében és közösségben lévő egész papsághoz és a világ valamennyi katolikus hívőjéhez; XXIII. János a *Pacem in terris* kezdetű körlevelét (1963) viszont már a Tisztelendő Testvéreknek, Érsekeknek, Püspököknek és más Főpásztoroknak, akik az Apostoli szentszékkal békében és közösségben élnek, továbbá a papságnak és az egész földön élő keresztényeknek, valamint minden jóakarátú embernek címezi. Ettől kezdve a pápák, sőt a magyar püspökkari konferencia ilyen témájú körlevelei is minden jóakarátú emberhez szólnak!³

A körlevél hatására európszerte keresztény szociális, kereszténydemokrata *pártok* alakultak, amelyek ugyan csak kevés képviselőt tudtak a parlamentekbe küldeni, de azok munkásvédelmi javaslatait a liberális többség is – nyilván nem szívesen, de az általános választójog miatti szavazatvesztéstől félve – általában megszavazta, és létrejött egy új jogág: *a munkajog*.

„*Inter armis silent musae*” – fegyverek közt (háborúban) hallgatnak a műzsák – tartja a latin közmondás. Az I. világháború ideje nem volt alkalmas hasonló tárgyú, helyzetelemző és kiütkereső körlevél megfogalmazására. XV. Benedek pápa eredménytelen erőfeszítéseket tett a háború megfékezésére. Utódja Achille Ratti, 1922. február 6-tól 1939. február 10-ig XI. Pius pápa.⁴

Quadragesimo anno

1931-ben adta ki XI. Pius pápa a *Quadragesimo anno* – 40 éve – kezdetű enciklikáját. Már a kezdő szavak elárulják, hogy a *Rerum novarum* kezdetű körlevél folytatásáról van szó. Ennek a körlevélnek szerkezete jellemző lesz a későbbi ilyen témájú pápai enciklikákra is. Először áttekinti az előző körlevél óta eltelt idő történéseit, az előző körlevél hatását. Utána vázolja a megírás idejének kor-

³ Érdemes megjegyezni, hogy a Megváltó születését hírül adó angyalok éneke és a világ számtalan templomában nap, mint nap bemutatott szentmisék tartalmazzák ezt a megszólítást!

⁴ Két és fél éves tárgyalásokat követően 1929-ben a *Lateráni Szerződésben* lemondott az önkéntes vatikáni fogság állapotáról, amiért Mussolini, a fasiszta diktátor tudomásul vette, hogy ismét van Vatikán Városállam – Apostoli Szentszék –, minden iskolában kötelező a hitoktatás, és Olaszországban csak az egyházi házasságkötés érvényes.

rajzát, majd útmutatást ad a jövő feladatainak megoldására. Megemlíti, hogy – különösen Európán kívül – a parasztságot is a reménytelen proletársors fenyegeti, az államhatalom kötelessége az ő védelmük is.⁵

Megállapítja, hogy „a körlevél olyan *Magna Chartának* bizonyult, amely alkalmas arra, hogy reá, mint alapra a keresztény társadalmi cselekvés egésze támaszkodjék.”

A magántulajdonra vonatkozó két szélsőséges (liberális-individualista és kollektív-marxista) nézettel szemben leszögezi, hogy már XIII. Leó tanításában is a magántulajdonnak kettős rendeltetése van: egyrészt a tulajdonos boldogulására, másrészt a közjó szolgálatára való irányultság. Ezért az államhatalom kötelessége a magántulajdon ésszerű korlátozása.⁶ „Mindenkinek meg kell tehát kapnia a javakból az őt megillető részt; el kell érni, hogy a megtermelt javak elosztása a közjó, vagyis a társadalmi igazságosság szabályainak megfelelően álljon helyre és azokhoz igazodjék, mert minden normális ember tudja, hogy ma az elosztás rendjét a néhány dúsgazdag és a számlálhatatlan szegény ember közötti mérhetetlenül nagy különbség következtében roppant súlyos mértékvesztés nyomorítja meg.”⁷ A proletársors létbizonytalanságát a javak megtermelőinek vagyonhoz juttatásával kell megszüntetni.⁸

A munkabér olyan megállapodás eredménye legyen, amely a létrejött hasznot 3 részre osztja. Egyik a tulajdonos, másik a munkás szükségleteit, a harmadik a vállalkozás fejlesztését és a közjó biztosítása érdekében az állam szükségleteit biztosítsa.⁹

Az államhatalom és a kisebb szervezetségű közösségek, illetve az egyének feladatmegosztására hangsúlyozza a szubszidiaritás elvét: amit egy alacsonyabb szervezetségű közösség meg tud és hajlandó oldani, azt ne ragadja magához egy magasabb szervezetségű.¹⁰

Részletesen foglalkozik a fasiszta államnak a munka világát szabályozó előírásaival. Azokat bírálva megállapítja, hogy a társadalom osztályainak egymás elleni harca helyett a nemzet javára való összefogása helyes lenne, de ezt államhatalmi kényszerrel megvalósítani helytelen.¹¹

Keményen bírálja a kapitalizmus, a kommunizmus és a szocializmus elképzeléseit, illetve gyakorlatát.

⁵ QA 40.

⁶ QA 49.

⁷ QA 58.

⁸ QA 61.

⁹ QA 71–75.

¹⁰ QA 79.

¹¹ QA 91–98.

1937-ben az egyetlen nem latin, hanem német nyelvű: *Mit brennender Sorge* kezdetű körlevelében a nácizmust – kifejezetten védelmébe véve és védelemre ajánlva a zsidó üldözötteket is – (ezt a körlevelet a virágvasárnap előtti szombat – márc. 14. – éjjel széthordták a Német Birodalom plébániáira; vasárnap, ill. a nagyhéten a miséken felolvasták, mielőtt a Gestapo begyűjthette volna a példányait); március 17-én a *Divini Redemptoris* kezdetű körlevelében pedig a kommunizmust ítélte el.

A II. világháború – hasonlóan az elsőhöz – sem volt a tudományosan megalapozott, szisztematikus társadalomkritika kidolgozására alkalmas idő. XII. Pius pápa (Eugenio Maria Giuseppe Giovanni Pacelli, 1939. márc. 2. – 1958. okt. 9.) sürgette a béke megteremtését, diplomatain keresztül mentette az üldözötteket. 1941. évi pünkösdi rádióüzenetében méltatta a *Rerum novarum* és a *Quadragesimo anno* folyamatos időszerűségét és kinyilvánította szándékát, hogy kifejtse a földi javak felhasználásával, a munkával és a családdal kapcsolatos katolikus álláspontot. Erre a háború és a hidegháború idején nem nyílt lehetősége. XII. Pius pápa fogalmazta meg a szállóigévé vált megállapítást: „Békével nem megy tönkre semmi sem; háborúval minden megsemmisülhet.”

Boldog „XXIII. János pápa”¹² kettő enciklikát is kiadott a társadalom problémáiról, a *Mater et Magistra* és a *Pacem in terris* kezdetűeket. (A pápává választott papok körében másfél évezreden keresztül a János név választása igen gyakori volt, de mivel XXIII. János a 15. században ellenpápa volt, akinek a nyugati egyházszakadás megszüntetésében mégis érdemei voltak, egészen 1958-ig senki sem vette fel a János nevet. Roncalli bíboros már a névválasztásban is igen bátor és határozott volt. Ha az eddigi névsort egy ellenpápa zárta, ő a XXIII. Az I. Vatikáni Zsinatot IX. Pius pápa csak berekesztette. Ő meghirdette a II. Vatikáni Zsinatot. Ezen a zsinaton az ő bátorításával a konzervatív elképzeléseket elsöpörték a mai világ szükségleteit figyelembe vevő javaslatok. Megválasztását követően hűgát megkérdezték, hogy ezután mivel fog foglalkozni, „Tovább fejmem a teheneimet.” – volt a válasz.)

Mater et magistra

XXIII. János pápa rokonai parasztsorsán nem kívánt változtatni, de már az 1961-ben kiadott *Mater et magistra* kezdetű körlevelében elődei tanítását továbbfejlesztve az egész világ parasztsága számára is követelte a társadalom többi tagjával azonos megbecsülést és életszínvonalat. Ebben a körlevélben az egész föld lakóinak sorsával foglalkozik.

¹² Angelo Giuseppe Roncalli, 1958. október 28 – 1963. június 3.

Követeli a gazdaság és a társadalom egyensúlyba hozását, az igazságosság és a méltányosság minden kapcsolatban (országokon belül és országok között) történő figyelembevételét, a munkát végzők emberi méltóságának a biztosítását.

Javasolja a kisvállalkozások és szövetkezetek pártfogását, a munkások felelősségteljes részvételét a vállalatok és az állam vezetésében.

Nagy reményeket táplál az ILO (ENSZ Nemzetközi Munkaügyi Szervezete) működése iránt.

XIII. Leóra is hivatkozva hangsúlyozza a tulajdon társadalmi funkcióját és rendeltetését. Az ipari munkásszervezetekhez hasonlóan a mezőgazdaságban dolgozókat is buzdítja érdekvédelmi tömörülésekre, hogy befolyásolni tudják az általuk megtermelt javak árának kialakítását, élvezhessék a tudományos és műszaki haladás előnyeit.¹³ Az országok közötti és az országokon belüli ágazatok és régiók aránytalanságait mérsékelni kell. Az elmaradt országokat a fejlett technológiák, ismeretek átadásával, de saját kulturális, erkölcsi értékeik, nemzeti sajátosságaik tiszteletben tartásával kell segíteni. A helyes értékrend figyelembevételével el kell kerülni a neokolonializmust. Nem kell félni a túlnépesedéstől, minden szinten Istenre, az erkölcsi rend alapjára kell támaszkodni.

A *Pacem in terris* kezdetű enciklikájában megállapítja az államok közötti béke 4 alapelvét: igazság, igazságosság, szabadság, szeretet.

Az *igazság* azt jelenti, hogy minden állam és minden ember egyenlő értékű, függetlenül attól, hogy sok szempontból egymástól különböznek.

Az *igazságosság* arra kötelezi az összes államot, hogy a kölcsönös jogokat elismerjék és a kölcsönös kötelességeket teljesítsék. Az érdekellentéteket nem fegyverrel, csellel, vagy ravaszsággal, hanem a dolgok komoly és igazságon alapuló mérlegelésével, az ellenkező felfogások méltányos tekintetbe vételével kell megoldani.

A *szabadság* rendezze az államok kölcsönös viszonyait. A szűkölködők segítése legyen minden uralkodási szándéktól mentes.

A dolgok *szeretet* által táplált és telített, igazságon alapuló, és az igazságosság parancsai szerint felépített elrendezettsége nélkül a *béke* csak üres szó.¹⁴

A fegyverkezési versenyt a félelem gerjeszti. A józan ész is azt parancsolja, hogy mindenki lássa be: csak a kölcsönös bizalom lehet a népek közti béke alapja. Erre kell és lehet törekedni. Csak ha ez bekövetkezik, történhet meg a teljes leszerelés.

A közjót nemcsak az egyes államok határain belül kell megvalósítani, hanem az egész földön is. Ehhez kell egy általános tekintély, amely az egyes államok és egyének önrendelkezését nem korlátozza, hanem biztosítja. Ez az ENSZ feladata.

¹³ MM 146.

¹⁴ PT 167.

VI. Pál pápa (Giovanni Battista Montini 1963. június 21. – 1978. augusztus 6.) 1963. szeptember 29-től folytatta a II. Vatikáni Zsinatot, majd ő zárta be 1965. december 8-án. Kihirdette a Zsinat *Gaudium et Spes (Az Egyház a mai világban) kezdetű konstitúcióját.* (Volt egyházmegyéjétől, a milánóitól, kapott tiaráját (hármaskorona) jótékony célra elárvereztette, nem ült bele a sedes gestatoriába (gyaloghintó). Nem tudhatta előre a magyarországi kommunizmus belátható időn belüli bukását, ezért 1974-ben elmozdította Mindszenty bíborost az esztergomi érseki székből.)

A *Gaudium et Spes* több mint 70 oldalon foglalja össze az Egyház tanítását.

Az első rész „*Az Egyház és az ember hivatásáról*” (Az emberi személy méltósága, Az emberi közösség, Az emberi tevékenység a világban, az Egyház szerepe a mai világban);

A második rész „*Néhány különösen égető kérdésről*” (a házasság és a család méltósága, megbecsülésének fokozása, a kulturális haladás helyes ösztönzése, a társadalmi-gazdasági élet, a politikai közösség élete, a béke védelme és a nemzetek közösségének erősítése); a befejezésben az egyes keresztények és a részegyházak feladatairól, a mindenkiel folytatandó párbeszédről és a világ építéséről és célba juttatásáról van szó.

Populorum progressio

VI. Pál pápa 1967. Húsvétján írta meg a *Populorum progressio* (A népek fejlődése) kezdetű enciklikáját. Vezérgondolata: „*A béke új neve: haladás.*”¹⁵

Az első részben a sokoldalú fejlődés kérdését tárgyalja. Hivatkozik a még bíboros korában tett latin-amerikai és afrikai, ill. pápává választása utáni szentföldi és indiai útjaira, ahol tapasztalta a függetlenné vált nemzetekre leselkedő új veszélyeket. Gazdasági téren a neokolonializmus, erkölcsi téren a hagyományok lerombolása akadályozza fejlődésüket. Elismeri, hogy a gyarmatosítás igazságtalan volta mellett a fejlődés kezdeteit is megadta az elmaradt népeknek. Dicséri a misszionáriusok önzetlen, nemcsak hittedjesztő, hanem szociális tevékenységét is. Egyet ért a francia Lebret-tel, aki leszögezte: „Nem fogadhatjuk el, hogy a gazdasági szempontot elválasszák az emberitől, hogy a fejlődést attól a civilizációtól függetlenül ítéljék meg, amelyben végbemegy. Az embert kell középpontba állítani, minden embert, minden embercsoportot, a legkisebttől kezdve egészen az emberiségig.”¹⁶ Mind az egyén, mind a közösség kötelessége – a helyes értékrendre alapozva – saját fejlődésén fáradozni. A fősvénység mind a gazdagokat, mind a szegényeket hatalmába kerítve nyomasztó anyagiasságba fullaszthatja

¹⁵ PP 76.

¹⁶ PP 14.

őket.¹⁷ Nem az anyagi javak bősége a végső cél.¹⁸ A tulajdonnal nem szabad a közjó rovására élni,¹⁹ szükséges lehet a kisajátítás, a jövedelmek külföldi befektetésének korlátozása, ha különben hazájuk polgárainak sokasága nyomorog.²⁰ A liberális kapitalizmus gyümölcse a már XI. Pius által is elítélt „nemzetközi fináncimperializmus.”²¹ A munkának kétirányú hatása van. Egyeseket önzésre, vagy lázadásra, másokat kötelességtudatra, a többi ember szeretetére ösztönöz.²² Az égbekiáltó igazságtalanságok ellen csak huzamos ideig fennálló diktatúra megdöntésére szolgálhat a forradalom,²³ ami különben több bajt okoz, mint hasznot.²⁴ Szükségesek a fejlődést szolgáló programok, amelyeknek egyetlen célja lehet csak: az emberi személyiség szolgálata.²⁵ Az írástudatlanság felszámolása, a családok megerősítése, a népesedés kérdésének Isten akarata szerinti, kizárólag a szülők felelős döntése alapján történő szabályozása, a materializmus kísértésének leküzdése az igazi humanizmus tartalma.²⁶

A második részben az ember szolidáris fejlődésének útját három pontban vázolja fel. 1. Segítség a gyengéknek. Ebben a részben megismétli az 1964. december 4-én, a Bombay-i Eucharisztikus Világkongresszus alkalmából az újságíróknak adott nyilatkozatában közölt kérését: „[...] a világ államainak vezetői hozzanak létre egy Világalapítványt, fordítsák erre katonai kiadásainak egy részét, hogy meg lehessen segíteni a szegény népeket.”²⁷

2. Jogszerűség és méltányosság a kereskedelmi kapcsolatokban. Megállapítja, hogy növekszik az aránytalanság az iparilag fejlett és a csak fejlődő országok anyagi ellátottsága között,²⁸ amit a liberális, korlátlan szabad verseny szerinti „szabad alku” okoz.²⁹ Ezért a világ népei között létrejövő szerződésekre is alkalmazni kell XIII. Leónak az igazságos munkabérré vonatkozó tanítását.³⁰ Helyesli a fejlett országok olyan költségvetési politikáját, amely a nyeresége-sebb vállalkozásokra nagyobb terheket, a mezőgazdaságra pedig könnyítéseket

¹⁷ PP 18.

¹⁸ PP 19.

¹⁹ PP 23.

²⁰ PP 24.

²¹ PP 26.

²² PP 28.

²³ PP 30.

²⁴ PP 31.

²⁵ PP 34.

²⁶ PP 35–42.

²⁷ PP 51.

²⁸ PP 57.

²⁹ PP 58.

³⁰ PP 59.

alkalmaz.³¹ Széles körű méltányosságon és szolidaritáson alapuló nemzetközi egyezményekre van szükség.³² A nemzeti sovinizmust és a faji megkülönböztetést nem szabad eltérni.³³ A jelenlegi helyzet ugyan szomorúsággal és szorongással tölti el, de reméli, hogy a nemzetközi szervezetek munkája eredményeképpen haladunk a szolidáris világ felé.³⁴

3. Az egyetemes szeretet. A hazájuk nyomora elől más országba menekülőket szeretettel be kell fogadni,³⁵ a gazdagabb országokban tanuló és magasabb képezést szerző fiatalokban az eredeti hazájuk iránti szeretetet, a hazatérés vágyát táplálni kell,³⁶ és jóindulatú fogadtatás illeti a vendégmunkásokat is.³⁷ Buzdítja a fejlődő országokban feladatot vállalókat, de tevékenységük ne csak anyagi jellegű legyen, hanem szolgálja a kultúrák dialógusát is.³⁸

*A harmadik rész címe: A béke új neve: haladás. Síkra száll egy haladó világ-tekintély létrehozása, ill. megerősítése iránt, „amely képes hatékonyan cselekedni úgy jogi, mint politikai kérdésekben.”*³⁹

*A záró felhívásban külön-külön fordul a katolikusokhoz, a keresztényekhez és istenhívőkhöz, minden jóakarátú emberhez, az államférfiakhoz, a tudósokhoz valamennyit munkára szólítva a fejlődés szolgálatára, a gazdaságnak az emberi személyiségre tekintő megszervezésére, ami a testvéri szeretet forrása és az isteni Gondviselés látható jele.*⁴⁰

Octogesima adveniens

A Rerum novarum nyolcvanadik évfordulójára a „Iustitia et Pax” Pápai Bizottság elnökehez intézte *Octogesima adveniens* kezdetű apostoli levelét VI. Pál.

Utazásaira hivatkozva megállapítja, hogy igen nagy különbségek mutatkoznak az egyes nemzetek gazdasági, kulturális és politikai fejlődésében.⁴¹ Az Egyház tagjai is eltérő körülmények között tesznek tanúságot hitükről. Sőt, kü-

³¹ PP 60.

³² PP 61.

³³ PP 62–63.

³⁴ PP 64.

³⁵ PP 67.

³⁶ PP 68.

³⁷ PP 69.

³⁸ PP 70–73.

³⁹ PP 78.

⁴⁰ PP 81–86.

⁴¹ OA 2.

lönbözőképpen vélekednek akár azonos történésekről is.⁴²

Ebben az írásában a világban tapasztalható újabb problémákról kíván szólni.⁴³ Ezek a városiasodás következményei, a tömeg és az elmagányosodás, a nők és a fiatalok helyzete, a munkanélküliség, az új szegénység, a diszkrimináció áldozatai, a szabad letelepedés akadályai, a „túlnépesedés” helytelen megítélése, a környezetszennyezés problémái is. Ha ezeket nem egy világméretű összehangolt közös szociális politika oldja meg, olyan súlyosakká válnak, hogy békés megoldásuk lehetetlen lesz.⁴⁴ A tömegkommunikációnak is a közjó szolgálatába kell állnia.⁴⁵

A harmadik rész útmutatást nyújt. Az egyenlőségre és a felelősségre vonatkozó igényt megfelelő jogalkotással kell kielégíteni. Ideológiamentes politikai cselekvésre van szükség, mert az ideológiák az ember elidegenedésére vezetnek. A marxizmus többféle értelmezési módja a történelmi materializmus talaján állva, az osztályharcot hirdeti és uralomra jutása diktatúrába torkollik.⁴⁶ De a liberalizmus is az emberi autonómiának hamis értelmezése. Ezért a keresztények legyenek tisztában azzal, hogy nem a piaci csereértékkel kell méricskélteni, hanem a mérleggel nem mérhető emberi kapcsolatok bőségét, az eszmék és kultúrjavak terjesztését, egymás kölcsönös szolgálatának a közérdekre irányuló gyakorlatát kell megvalósítani.⁴⁷

Az Egyház kiveszi részét az emberiség szolgálatából nemcsak általános elvek hangoztatásával, hanem tanításába beépítve azokat a merész és teremtő újításokat, amelyeket a világ mindenkori állapota megkövetel.⁴⁸ Biztosítani kell a nemzetközi elosztás terén megvalósított igazságosságot, a függőségtől mentes segélyezéseket, a nemzetközi szervezetek hatékonyságának növelését, a multinacionális vállalatok országok feletti hatalmának visszaszorítását, amit már XI. Pius a Quodagesimo anno-ban is elítélt.⁴⁹

A versenyszellem konfliktusokat teremt, veszélyezteti a békét. Az ember külső hatalomtól való függetlensége a belső –birtoklási vágytól való – függetlenségével kezdődik. Ez vezet az embertárs iránti transzcendens szeretethez, ami nélkül csak az igazságtalanság új formái jönnek létre.⁵⁰ „A politikai pálya nehéz és rögzös útja – de nem az egyetlen útja – a keresztény embert má-

⁴² OA 3.

⁴³ OA 7.

⁴⁴ OA 19.

⁴⁵ OA 21.

⁴⁶ OA 33.

⁴⁷ OA 41.

⁴⁸ OA 42.

⁴⁹ OA 44.

⁵⁰ OA 45.

sok szolgálatára kötelező súlyos hivatása betöltésének.⁵¹ Szembe kell szállni a technokrácia hatalmával, meg kell találni a demokrácia új formáit, amikor a tájékozódás és véleménynyilvánítás nemcsak lehetőség, hanem az emberek legyenek rászorítva a feladatokban és a felelősségben való részvállalásra.⁵² A keresztényeknek dolgozni kell azért, hogy a világ struktúrái tökéletesedjenek és a kor szükségleteihez igazodjanak.⁵³ Isten Igéjének ilyen hirdetését a Szentlélek ereje biztosítja, aki a szolgáló szeretet cselekedeteiben munkál.⁵⁴

II. János Pál pápa⁵⁵ jelmondata: „*Totus tuus.*” (Egészen a tiéd – mármint a Szűzanyáé). Személye több szempontból is rendhagyó. Közel egy fél évezred óta az első nem olasz pápa. A „Vasfüggöny”-ön túlról, a Szovjetunió által uralt Közép-Európából, a „létező szocializmus” világából jött. Nem 10 éves korban, kisszeminaristaként kezdte papi pályáját sem. Gyerekkorában elvesztette édesanyját és bátyját, félárvaként katonatiszt-apja nevelte, de Karol 21 éves korában ő is meghalt. Középkiskolája után a krakkói egyetemen filozófia-szakra iratkozott be. Volt amatőr színész, kényszermunkás kőbányában és egy vegyi üzemben, majd a II. világháború végén titokban papnövendék. A krakkói érsek szentelte pappá, majd a káplánságtól az egyetemi katedráig – több nyelvet elsajátítva és több országban megfordulva – befutott életpálya után 1964-ben Krakkó érseke lett. Hangadó volt a II. Vatikáni Zsinaton, az azt követő szinódusokon. 1967-ben VI. Pál bíborossá kreálta. I. János Pál egy hónapos pápasága után – állítólag Kőnig bécsi bíboros érsek tanácsára – választották meg pápává. Szakított a fejedelmi többséssel, ettől kezdve a pápa is egyes szám első személyben beszél. 1981. május 13-án egy bérgyilkos merényletet követett el ellene, de – érzése szerint – a Szűzanya eltérítette a halálos golyót. 77 napi ápolás után folytatta hivatását és szeptember 14-én kiadta a *Rerum novarum* 90. évfordulójára szánt „*Laborem excersens*” – A munkát végző ember – kezdetű körlevelét. Pápasága alatt 129 országban – némelyekben többször is – tett apostoli utat. 1999-es bukaresti látogatása előtt tudomásul vette, hogy Erdélybe nem mehet.

Laborem excersens

A *Laborem excersens* két legfontosabb megállapítása: a munka és a tőke egymással hierarchikus kapcsolatban vannak – a tőkének kell szolgálnia a munkát; politikán a közjó bölcs intézését kell érteni.

⁵¹ OA 46.

⁵² OA 48.

⁵³ OA 50.

⁵⁴ OA 51.

⁵⁵ Karol József Wojtyła 1978. október 16. – 2005. április 2.

A körlevél bevezetőjében hangsúlyozza, hogy már első enciklikájában: a „*Redemptor Hominis*”-ban kimondta, hogy „az ember »az Egyház első és legfontosabb útja«, ezért itt az emberi munkáról szól.⁵⁶ Fel kell fedeznünk – a *Rerum novarum* óta eltelt idő miatt – az emberi munka új jelentéseit és meg kell fogalmaznunk az új feladatokat,⁵⁷ mert az emberi munka a társadalmi kérdés sarkponti problémája.⁵⁸

A *munka és az ember* témájában a Teremtés Könyvére hivatkozva megállapítja, hogy a munka az ember földi életének egyik elsődleges tényezője. Az Isten képmására férfinak és nőnek teremtett embernek adott parancs: „*Növekedjétek és sokasodjatok, és töltsétek be a földet, s hajtsátok uralmatok alá!*” a mindenkori jelenre is vonatkozik. Különböző korokban más-más eszközöket használ az ember e parancs teljesítésére, ezek az eszközök (a technika): az (tudományos) emberi munka eredményei. Tehát nem a munkavégzés képességét, hanem a munkához használt eszközök összességét nevezzük technikának. A munka alanya: az ember nem válhat(na) a munka eszközének, a technikának szolgájává.⁵⁹ A munka etikai értéke azt jelenti, hogy a munka célja mindig maga az ember (függetlenül attól, hogy egyszerű fizikai, vagy bonyolult szellemi munkáról van szó).⁶⁰ Tehát a munka nem tekinthető árucikknek, munkaerőnek, ahogy a materialista közgazdaságtan állítja. Mind a kapitalizmus, mind a szocializmus/kommunizmus ezen a helytelen elméleti alapon a társadalmi problémák okozója lett. Feszültségeket gerjesztett nyugat és kelet, észak és dél között.⁶¹

A sokféle igazságtalan társadalmi egyenlőtlenségnek táptalaja mind az önző kapitalizmus, mind a kollektivismus. Szükséges és helyes, ha a különböző munkát végző, különböző képesítésű emberek egyesülnek az emberi munka méltóságának megőrzésére.⁶² Aquinói Szt. Tamásra hivatkozva hangsúlyozza, hogy a munka nem csupán a természetet változtatja meg, hanem az embert is tökéletesíti (vö. „A munka nemesít.”). Szomorú, ha a munkát az ember megaláztatására fordítják.⁶³

A munkának hármas értelme van: lehetővé teszi a család alapítását és fenntartását; a család a munka első iskolája is; a munka kapcsolja egybe a társadalom tagjait.⁶⁴

⁵⁶ LE 2.

⁵⁷ LE 5.

⁵⁸ LE 10.

⁵⁹ LE 21.

⁶⁰ LE 27.

⁶¹ LE 31.

⁶² LE 36.

⁶³ LE 40.

⁶⁴ LE 44.

A negyedik részben a munka és a tőke jelenlegi összeütközéséről szól. Rámutat, hogy nemcsak az alacsony munkabér, hanem az egészséges és biztonságos munkakörülmények hiánya, a munkás és családja egészségével és életbiztonságával összefüggő igazságtalanságok is a kizsákmányolás eszközeiként a munka és a tőke konfliktusának forrásai.⁶⁵ Ezeket a konfliktusokat sem a liberalizmus ideológiáján álló kapitalizmus, sem a tudományos szocializmus javasolta kollektívizmus nem tudja megoldani, sőt képviselői politikai hatalomra törekedve és jutva okozták a mai helyzetet. Nemcsak gazdasági, hanem az egzisztenciális fenyegetettség is világméretűvé vált.⁶⁶

A Szentírás első fejezetében olvasható parancs, hogy az ember hajtsa a földet uralma alá, úgy valósulhatott és valósulhat meg, hogy a föld kincseit az ember munkája által gyümölcsözteti. Munkájával létrehozza a további munkálkodás eszközeit is. Ezek az eszközök az emberi munka történeti örökségének gyümölcsei. A technika „vívmányai” – gépek, gyárak, számítógépek – mind az emberi munka gyümölcsei. A tőke fogalma a dolgok összességét jelenti, az ember azonban személy, a munka alanya, függetlenül attól, hogy milyen munkát végez.⁶⁷

Az ember munkája során kettős örökség részese. Annak az örökségnek, ami a természet kincseiben adatik és annak, amit már előzőleg a természet kincseiből előhoztak. A munkát végző ember „mások munkájába áll be” – utal a Szentírásra.⁶⁸

Az ökonomizmus tévedése, hogy az emberi munkát kizárólag gazdasági rendeltetése szempontjából értékeli. Ez a gyakorlati materializmus tévedése. Ezen az alapon válhatott el a munka a tőkétől és kerülhetett vele szembe. Ennek a konfliktusnak csak az lehet a megoldása, ha elismerést nyer a munkának a tőkével – a termelést segítő javak összességével – szembeni elsőbbsége.⁶⁹

A keresztény hagyomány mindig elismerte a tulajdonhoz való jogot, de mindig hangsúlyozta, hogy a birtoklás nem történhet magáért a tulajdonért a munkával szemben. A köz-, vagy a magántulajdon a munkát kell, hogy szolgálja.⁷⁰ A termelőeszközök állami tulajdonba vétele önmagában az alapvető emberi jogok maradéktalan megvalósítását nem biztosítja. Olyan testületeket kell létrehozni, amelyek biztosítják, hogy a társadalom minden tagja társtulajdonosnak tekintesse magát.⁷¹

⁶⁵ LE 47.

⁶⁶ LE 51.

⁶⁷ LE 56.

⁶⁸ LE 58.; Jn 4,38.

⁶⁹ LE 61.

⁷⁰ LE 64.

⁷¹ LE 68.

Boldog II. János Pál pápa megkülönbözteti a *közvetlen* és a *közvetett* munkaadót. A közvetett munkaadó – elsősorban az állam – meghatározza azokat a kereteket, amelyek között az egyedi munkaviszonyok megvalósulnak. Nem kerül el a pápa figyelmét, hogy országokon belül is, de különösen országok között igen jelentős különbségek vannak. Ezek csökkentése az erre hivatott nemzetközi szervezetek – ENSZ, ILO, FAO, stb. – feladata.⁷² A közvetett munkaadók legfontosabb feladata biztosítani „minden munkaképes ember megfelelő foglalkoztatását.”⁷³ Ez koordinálással érhető el, ahol az egyes személyek, szabad társulások és munkahelyi központok spontán kezdeményezéseit is figyelembe veszik.⁷⁴ Meg kell találni a helyes arányokat nemcsak az államokon belül, de az államok között is, hogy a munkások életszínvonalai különbözősége csökkenjen. Ennek elérésére olyan nevelési és oktatási rendszereket kell megvalósítani, melyek az érett emberség kialakítását szolgálják úgy, hogy megfelelő szakképzettséget is adnak az embernek.⁷⁵

Az elvégzett munka igazságos díjazása a közvetlen munkaadó kötelessége, függetlenül attól, hogy a termelőeszközök magán, vagy valamilyen közösségi tulajdonban vannak. Az igazságos bér igazolja a társadalmi rendszer helyes működését. A felnőtt családfenntartó embernek „családi bér” az igazságos, amiből fedezhetők a család szükségletei úgy, hogy a feleség nem szorul kenyérkereső munkára. Az anyai feladatokat társadalmi szinten újra kell értékelni. Ha az édesanya kénytelen otthonon kívüli kereső foglalkozást űzni, akkor lehetetlenné, vagy nehezzé válik a gyerekek megfelelő felnevelése.⁷⁶ A munkabéren túl ún. szociális juttatások is megilletik a munkásembert és a családját.⁷⁷

„A szakszervezetek a társadalmi egyenlőségért és a munkásember jogaiért folyó harc képviselői”, de a harc nem „a többiek ellen” folyik, hanem a közjóért. Tehát politikát űznek, de nem a mai mindennapos értelemben. Politikán „a közjó bölcs intézését” kell értenünk.⁷⁸ A sztrájk végső eszköz a jogos érdekek érvényesítésére, de nem szabad vele visszaélni, hogy több legyen a kár, mint a haszon.⁷⁹

Bár az eddigi egyházi megnyilatkozások többnyire az ipari társadalmak munkásságának problémáival foglalkoztak, hangsúlyozottan törődni kell a paraszti munka megbecsülésével. A falusi élet feltételei nagyon különbözőek. A

⁷² LE 80.

⁷³ LE 81.

⁷⁴ LE 82.

⁷⁵ LE 85.

⁷⁶ LE 91.

⁷⁷ Egészségügyi, pihenéshez való joggal, öregséggel kapcsolatos ellátás úgy, hogy „ne ártson testi egészségének és ne rombolja erkölcsi épségét”. LE 92.

⁷⁸ LE 97.

⁷⁹ LE 99.

parasztnak kizsákmányolása sokszor elképesztő mértékű, pedig a társadalom mindennapos létfenntartásához szükséges javakat a földművelés szolgáltatja. Ez az egészséges gazdasági élet alapja. Még a gazdaságilag fejlett országokban is probléma a parasztember személyi méltósága, munkájának szabadsága.⁸⁰

A személyi méltóság kivétel nélkül minden embernek kijár. A rokkant embernek is. Elsősorban a közvetett munkáltatók kötelessége olyan jogi és gazdasági környezetet teremteni, hogy az akadályozott ember is méltósággal vehessen részt a társadalom életében.⁸¹

A ki- és bevándorlás joga mindenkit megillet. A közvetett munkaadók felelőssége a diszkriminációmentesség biztosítása mind a bérezés, mind az egyéb életfeltételek tekintetében.⁸²

Körlevele végén II. János Pál pápa a munka lelki értékéről szól. Leszögezi, hogy „az Isten képmására teremtett ember munkája által részesedik a Teremtő művében.”⁸³ Ez a leghétköznapibb dolgokra is érvényes. Az ember nem vetélytársa Istennek, munkájának eredményei Isten titokzatos elgondolásának gyümölcsei.⁸⁴ Jézus Krisztus nemcsak meghirdette az Atya üzenetét, de munkájával meg is valósította. Ő maga is fizikai munkás volt. Pál apostol keze munkájával kereste meg kenyerét. A II. Vatikáni Zsinatot idézi: „A technikai haladás ugyanis csak az anyagi alapot adhatja meg az ember felemelkedéséhez, magától azonban semmiképpen nem tudja azt magvalósítani.”⁸⁵

„A keresztény embernek, aki hallgatja az élő Isten igéjét, és a munkát összeköti az imádsággal, tudnia kell, hogy milyen helyet foglal el munkája nem csupán a földi fejlődésben, hanem Isten országának kibontakozásában is, ahová a Szentlélek erejével és az Evangélium igéjével valamennyien meghívást kaptunk” – zárja gondolatait a pápa.

Sollicitudo rei socialis

A *Sollicitudo rei socialis* kezdetű körlevelét VI. Pál *Populorum progressio* kezdetű körlevele kiadásának 20. évfordulójára írta meg. Leszögezi, hogy *Populorum progressio* a II. Vatikáni Zsinat tanítását – különösen annak *Gaudium et spes* kezdetű konstitúcióját – részletezi az 1960-as évek emberei

⁸⁰ LE 102.

⁸¹ LE 105.

⁸² LE 108.

⁸³ LE 111.

⁸⁴ LE 113.

⁸⁵ LE 119.

számára. A megemlékezésen túl az azóta eltelt 20 esztendő változásai is indokolják a népek fejlődése kérdésének ismételt tárgyalását.

Kiemeli, hogy a *Populorum progressio* újdonsága 3 pontban foglalható össze:

- A katolikus egyház minden jóakarátú emberhez címzett dokumentuma látszólag tisztán gazdasági és társadalmi természetű, de mivel VI. Pál – akárcsak már XII. Leó – hangsúlyozza a téma erkölcsi és kulturális jellegét, alkalmazni kell az Isten szavát.
- A tárgykör horizontjának széles kitérése, ami már fellelhető XXIII. János *Mater et magistra*-jában és a Zsinat *Gaudium et spes*-ében is. Félreértés lenne azt gondolni, hogy a probléma világméretűvé válása csökkentené a helyi, nemzeti kérdések súlyát. Az igazi fejlődés nem szorítkozhat az anyagi javak halmozására, ha ez tömegek rovására történik.
- A fejlődés fogalmának új meghatározása: „[...] a fejlődés egyenértékű a békével”. VI. Pál elítéli azt, hogy a népek haladására való fordítás helyett mérhetetlen pénzek egyesek kezébe kerülnek, vagy fegyverkezésre költik azokat. Ha a világot az egész emberiség java irányítaná, béke lenne, mint az összes ember közötti igazságosság gyümölcse.⁸⁶

II. János Pál a körlevél megírása idején tapasztalja, hogy a 20 évvel korábbi optimizmus csalódássá változott. Dacára a több fejlesztési tervnek, az egyes országok és az ENSZ erőfeszítéseinek, a népek fejlődése szempontjából a helyzet lesújtó. Növekszik a szakadék észak és dél között az egyes országok fejlődési ütemének különbözősége miatt, amit bonyolít még a különböző népességcsoportok és rétegek közötti kulturális és értékrendi különbség. Veszélyben van az emberi nem egysége, ez pedig súlyos erkölcsi kérdés.⁸⁷ Az egyenlőség ürügyén történő jogfosztás diszkriminációt, az egyéni kreativitás elsorvasztását, a bürokrácia és menedzserek uralmát, a valódi egyenlőség helyett a legalsó fokon való egy szintre hozást eredményezi. A nép és az egyén tárgygyá fokozódik le. Kialakult a negyedik világ fogalma is. A helyzet általános romlásának oka vajon nem az-e, hogy a fejlődést túlságosan is gazdasági területre szűkítettük? – teszi fel a kérdést.⁸⁸ Az különbségek fokozódását okozó mechanizmusokat erkölcsi szempontból felül kell vizsgálni.

A négy világ – különbözőségeik ellenére – kölcsönös és szoros függésben van egymással. Az erkölcsi követelmények kikapcsolása a leggyengébbeket veszélyes helyzetbe sodorja és még a gazdag országokban is negatív hatást vált ki. A helyzet nyomorúságát különösen a lakáshiány és a munkanélküliség mutatja.

⁸⁶ SRS 10.

⁸⁷ SRS 14.

⁸⁸ SRS 15.

Hivatkozik a „*Iustitia et Pax*” bizottságnak 1986. december 27-én közzétett etikai javaslatára a nemzetközi eladósodási válság megoldására.⁸⁹

Az enciklika megírásának idején még létezett a két nagy imperializmusra törekvő „szövetségi” rendszer, a nyugati és a keleti blokk. Ezeket a népek fejlődésének eltérő elképzelésére szervezték. Ezek ellentéte is oka dél elmaradásának és tehetetlenségének és a legfőbb akadálya az elmaradt népek fejlődésének.⁹⁰

A fegyverkezésnél még súlyosabb erkölcsi ítéletet érdemel a fegyverkereskedelem. Amikor a fejlesztési tervek elé mindenféle akadály hárul, a fegyverek akadálytalanul áramlanak mindenhová. Súlyos következmény: a menekültek milliói és a terrorizmus.⁹¹

A népeségnövekedés délen és – fogyás északon is komoly probléma. A születésszabályozás nem történhet a férfiak és nők döntési szabadságának korlátozásával. Sokszor a külföldi tőke nyomása felveti az újfajta fajüldözés és népiirtás kérdését.⁹²

Pozitívan értékeli az ENSZ által 1948-ban elfogadott „Emberi Jogok Deklarációjá”-t és reményét fejezi ki, hogy saját önzésünk félre tétele után valamennyiünk erőfeszítése és elkötelezettsége révén elérhető a mindannyiunk által vágyott jó és boldogság. Pozitívan értékelendő a természeti erőforrások korlátozott voltának felismerése, a környezetvédelem, az önellátásra és a mind teljesebb foglalkoztatásra való törekvés. Bízunk a gondviselő Atyában, aki szeretettel figyel napi gondjainkra.⁹³

Ezek után az igazi emberi fejlődésről értekeznek, amely nem egyenes vonalú, az emberiséget szinte automatikusan határtalan tökéletességre vivő folyamat. Az együgyű optimizmus helyébe az emberiség végső sorsa iránti aggodás lépett.⁹⁴ Ha hiányzik az erkölcsi irányulás, a javak felhalmozását szolgáló vívmányok nagyobb elnyomáshoz vezetnek. Az elmaradottság tűrhetetlen nyomorúsága és a „fogyasztói társadalom” túlfejlettsége közti ellentmondás a létezés és a birtoklás közti különbséget mutatja. Ez nem vezet okvetlenül összeütközésre. De jelzi, hogy a fejlődésnek nemcsak gazdasági dimenziója van. Az ember istenképmás voltának figyelmen kívül hagyása a természet lázadásához is vezet. Az egész – test és lélek – ember fejlődését kell munkálni. Ennek távlatait a keresztény hit nyitotta meg. Egyesek birtoklása nem sértheti mások létezését.⁹⁵ A fejlődés előmozdítása nem szolgálhat ürügyül arra, hogy saját életstílusukat,

⁸⁹ SRS 19.

⁹⁰ SRS 22.

⁹¹ SRS 24.

⁹² SRS 25.

⁹³ SRS 26.

⁹⁴ SRS 27.

⁹⁵ SRS 31.

vagy hitüket másokra rákényszerítsék. Meg kell védeni a mindenkinek kijáró jogokat; ezek: a család, a munkaviszony igazságossága, a politikai részvétel, a vallás megvallása és gyakorlása. Nemzetközi síkon minden nép identitása, történeti és kulturális sajátossága, egyenlő részesedése a javakból. Tehát a fejlődésnek a szolidaritás és a szabadság keretei között kell megvalósulni. A keresztény ember ezt úgy fogalmazza meg, hogy az Isten- és a felebaráti szereteten kell alapulnia. Ez a szeretet kultúrája, amiről VI. Pál is gyakran beszélt.⁹⁶

A természet tisztelete, kincseinek kíméletes felhasználása, a környezetszennyezés mérséklése erkölcsi követelmény.⁹⁷

Az elmaradottság és túlfejlettség okainak vizsgálata nem tekinthet el az erkölcsi ítélettől. Az *imperializmus* különböző formái uralta világ a „*bűn struktúráinak*” van alávetve. A bűn struktúrái a személyes bűnökben gyökereznek. Ide tartoznak „a túlzott egoizmus”, „a rövidlátás”, „a téves politikai döntések”, „a meggondolatlan gazdasági intézkedések”. Ezek az Isten követelte emberi magatartás megszegései. Pontosítva főleg a minden áron való „*profit utáni kizárólagos vágy*” és a „*hatalomvágy*.” Ezek összekapcsolódva érvényesülnek. Áldozataik nemcsak egyes személyek, hanem nemzetek és a szemben álló tömbök is. Ezt a gonoszt legyőzni nemcsak a hívő emberek, hanem minden jóra törekvő ember Isten kegyelmétől segítve képes.⁹⁸

Az egyház jogosnak ítéli és szószólója lesz a szegény tömegek kölcsönös segítségre törekvésének és társadalmi méretű megmozdulásainak az államhatalom tehetetlensége vagy korrupciója miatt. Ugyanez vonatkozik a nemzetközi kapcsolatokra is. Minden imperialista törekvést elutasítva az erősebb nemzeteknek fel kell ismerniük a másokért való erkölcsi felelősségüket. Jellemezze egyenlőség és szolidaritás kapcsolataikat. A bűnök struktúrái és a bűnök a fejlődés – és így a béke – hátráltatói. Idézi XII. Pius pápa mondását: „A béke az igazságosság gyümölcse.”⁹⁹

Az „eltorzult mechanizmusokat” és a „bűn struktúráit” csak az emberi és keresztény szolidaritás győzi le.¹⁰⁰

Az egyház társadalmi tanítása nem „*harmadik út*” a „*liberális kapitalizmus*” és a „*marxista kollektívizmus*” mellett, hanem *önálló*, minden tekintetben *sajátos út*. Nem ideológia, hanem az emberi lét bonyolult összefüggéseinek vizsgálatából leszűrt pontos megfogalmazás a hit fényében, azaz teológia, mégpedig erkölccstan.¹⁰¹

⁹⁶ SRS 33.

⁹⁷ SRS 34.

⁹⁸ SRS 38.

⁹⁹ SRS 39.

¹⁰⁰ SRS 40.

¹⁰¹ SRS 41.

Ki kell emelni a szegények melletti állásfoglalást, a világ javainak mindenki számára adott voltát, a vallásszabadság és vállalkozói szabadság megvonásának túrhetetlenségét, a nemzetközi kereskedelem reformjának szükségességét, a világ valuta- és pénzügyi reformja sürgetését, a nemzetközi munkamegosztás során tapasztalható visszaélések elítélését, a technológia-átadások hibáinak kiküszöbölését, az írástudatlanság felszámolását, az élelmiszerelosztás egyenlővé tételét, a korrump, diktatórikus rendszerek demokratizálását, a nemzetközi szervezetek és a fejlődő országok egymásközi szolidaritását.¹⁰²

Vétkezhetünk az elmaradottságban élő emberek nyomorával szembeni félelemmel, határozatlansággal és tunyasággal. Mindenkinek részt kell vennie a fejlődés békés eszközökkel történő megvalósításában.

Sorra felhívja a keresztényeket, a zsidókat, a muszlimokat, a többi vallás hívőit, hogy elővételezzük Isten országának dicsőségét.¹⁰³

A Szűzanyát kéri, hogy ahogy a kánai mennyegzőn, most is forduljon fiához az emberek gondjaival. Végezetül pedig az Istent kéri, hogy árássa ki szeretete tüzét minden ember szívébe.

Centesimus annus

A *Rerum novarum* kiadásának századik évfordulójára, Munkás Szent József napjára (május 1.) keltezve jelent meg a *Centesimus annus* kezdetű körlevél.

Az első rész: „A „Rerum Novarum jellegzetes vonásairól”, ahol XIII. Leó körlevele hangsúlyozza a munka méltóságát,¹⁰⁴ a magántulajdonhoz való jogot, (ami viszont nem abszolút érték), a föld javainak egyetemes rendeltetését, a személyt megillető jogokat: társulások létrehozása, a munkaidő korlátozása, a méltányos (családi) bér, kiskorúak és nők védelme, munkásosztály védelmének állami kötelessége; ezek mindmáig figyelemre méltó gondolatok.

A második rész: „Napjaink új dolgai felé” Az 1989/90-es évek eseményeinek tapasztalataiból indul ki. Rámutat, hogy Leó pápa szembehelyezkedett a termelő eszközök államosításával, de helytelenítette az állam kirekesztését is a gazdasági életből. Az ő és utódai előre tekintő gondolatait igazolták a történetek. A „létező szocializmus” felszámolta az ember társas jellegéről vallott keresztény felfogást, amely nemcsak az államban, hanem különböző (család, gazdasági-, társadalmi-, politikai-, kulturális-) csoportosulásokban valósul meg. Ennek a

¹⁰² SRS 45.

¹⁰³ SRS 48.

¹⁰⁴ CA 6.

tévedésnek gyökere a felvilágosodás racionalizmusával kezdődött ateizmusban lelhető fel.¹⁰⁵

Ugyanebből fakad a marxizmus „osztályharc” elmélete is. A *Rerum novarum* még nem, de a *Quadragesimo anno* és *Laborem excersens* már jogosnak tartja az erőszak- és gyűlölet nélküli „osztályharc”-ot.¹⁰⁶ Az államok szem előtt tartva a pápai javaslatokat és befolyásolva a munkásmozgalmi harctól, a *szubszidiaritás* és *szolidaritás* elveit magukba foglaló reformintézkedéseket hoztak.

Amikor azonban a szabadságot elválasztották az igazságnak való engedelmesség követelményétől, akkor a mások jogainak tiszteletben tartása is elenyészett.¹⁰⁷ Ez vezetett a két világháború borzalmaihoz, a fegyverkezési versenyhez, a harmadik világ militarizálásához, a tudománynak a fegyverkezés szolgálatába állításához.¹⁰⁸

A II. világháború után a szabadság világméretű beköszöntét várták, de Európa nagy részén és világszerte is – több hajdani gyarmat felszabadulása után – a marxista vagy „nemzetbiztonsági” totalitarizmus uralma jött létre. De a „jóléti” társadalomra is az ateista materializmus a jellemző.¹⁰⁹ Tudatosult ugyan, hogy mind a béke, mind a fejlődés nemzetközi összefogással valósulhat csak meg, létre is jött az ENSZ, de még mindig sok a tennivaló.¹¹⁰

A harmadik rész: „Az 1989. év” Ennek az évnek főleg európai eseményei bizonyították, hogy a problémák háború nélkül, párbeszéd útján egymás iránti szolidaritással megoldhatók. A Jaltai Egyezmény következményét – az egyház tanítására is alapozva – elsöpörte az emberek igazság melletti tanúságtévő akciója.¹¹¹ Az Isten tagadó „államvallás” nem tudta kielégíteni az embereknek még a csupán anyagi javak iránti vágyát sem. Tárgyalásos úton le lehetett győzni az erkölcsi kötöttségeket figyelmen kívül hagyó ideológiát. Természetesen a szabadság csak lehetőséget teremtett, de nem biztosított automatikusan anyagi jólétet és fáradság, áldozat nélküli életlehetőséget. Az ember nem helyezheti magát az Isten helyére. Át kell itatni az Evangélium szellemével a földi valóságot, de az azért nem a paradicsomi állapot.¹¹² A nemzetközi konfliktusokat megoldó szervezeteket meg kell erősíteni. Talpra kell állítani nemcsak gazdasági, hanem erkölcsi szempontból is a kommunizmust levetkőzött államokat.¹¹³ A

¹⁰⁵ CA 13.

¹⁰⁶ CA 14.

¹⁰⁷ CA 17.

¹⁰⁸ CA 18.

¹⁰⁹ CA 19.

¹¹⁰ CA 21.

¹¹¹ CA 23.

¹¹² CA 26.

¹¹³ CA 27.

posztkommunista társadalmak segítése nem történhet a harmadik világ kárára. A fejlődést nem lehet pusztán gazdasági értelemben venni. El kell ismerni az emberi értelemnek a csak a természetes és kinyilatkoztatott igazsággal korlátozott jogát. Ezt még mindig veszélyeztetik az önkényuralom maradványai, az ösztönök kiélésére buzdító reklámok, és a vallási fundamentalizmus.¹¹⁴

A negyedik rész: „A magántulajdon és a javak egyetemes rendeltetése”. Már XIII. Leó Aquinói Szt. Tamást idézi: „*az ember [...] a dolgokat nem úgy birtokolja, mint sajátját, hanem, mint közöset...*” A föld termékenysége után napjainkban a munka, a másokkal együttműködés mind fontosabbá válik.¹¹⁵ Az ismeret, a technológia és a szaktudás birtoklása az új tulajdoni forma. Meghatározóbbá válik az emberi kezdeményező és vállalkozói szerep. Megjelenik a szorgalom, a munkakedv, a kockázatvállaló bölcsesség és a döntési bátorság erénye. A termelés meghatározó tényezői: kezdetben a föld, majd a tőke, ma maga az ember tudományos felismerő és közösséget szervező képessége.¹¹⁶ A kockázatokra is figyelni kell: eszközök és alapismeretek hiánya, a gazdagság csábításai, nagyvárosokba áramlás – gyökérvesztéssel. Az emberi méltóságot sértő kényszerhatások (abortusz), félrabszolgai állapotok (iparosodás kezdeti stádiumai, nagy földbirtokok). Az anyagi dolgok legyűrik az embert. A „harmadik világ” nemcsak földrajzi kategória: a fejlett országok társadalmának peremére szorultak is ennek „polgárai” = „negyedik világ”.¹¹⁷ A szabad piac csak a megvásárolható dolgokra alkalmazható. Az alapvető emberi szükségletek mindenképpen kielégítendőek, a „jogegyenlőséget” megelőzi az emberi méltóság biztosítása még a kereskedelmi ügyletekben is.¹¹⁸ A jelenlegi gazdasági rendszer elleni harc az igazságosságért folyik szakszervezetek és más szerveződések által. De nem tekintjük a „szocializmust” alternatívának, mert az valójában államkapitalizmus. Az igazi alternatíva a szabad munka, vállalkozás és együttműködés társadalma. Nem lehet a haszon az egyetlen fokmérő, más emberi és erkölcsi tényezőket is figyelembe kell venni. Meg kell könnyíteni az eladósodott országok helyzetét.

A fejlettebb gazdasági rendszeren belül megszületett veszélyek: az élet minőségét romboló fogyasztói hajlamok és szokások (ösztönök, kábítószeres, pornográfia, birtoklási vágy). leküzdése nevelés és kulturális tevékenység, az igaz, a szép, a jó keresése és közösség alkotása által. Adni kell a feleslegből, de esetleg a szükségesből is.¹¹⁹

¹¹⁴ CA 29.

¹¹⁵ CA 31.

¹¹⁶ CA 32.

¹¹⁷ CA 33.

¹¹⁸ CA 34.

¹¹⁹ CA 36.

Az Isten teremtette környezetet – beleértve az emberi környezetet is – védeni kell. Ezt rombolják a bűn struktúrái.¹²⁰ A család az élet kultúrájának a helye.¹²¹

A marxizmus az elidegenítést vetette a kapitalista társadalom szemére, de ugyanez lett az eredménye a „létező szocializmusnak” is, ami még párosult a gazdaság eredménytelenségével és a szükséges javak hiányával. Ha az ember nem akar Istenre irányulni, felcseréli a célt az eszközzel, elidegenedik egymástól is. Az Isten és az ember igazságának való engedelmesség a szabadság első feltétele.¹²²

Az egyház határozottan felemeli a szavát a marginalizálódás, a kizsákmányolás és az elidegenedés továbbra is fennmaradt jelenségei ellen.¹²³ Nem kínál modelleket, hanem eszmei irányvonalat ajánl fel.¹²⁴

Az ötödik rész: „Az állam és a szellemi kultúra”. Az emberi személy – a láthatatlan Isten képmása – méltóságának tagadása a totalitarizmus gyökere. A transzcendens igazság tagadása miatt a hatalom ereje diadalmaskodik. A többség sem korlátozhatja a kisebbség jogait.¹²⁵ A párt vezetői a jó és rossz tudásának birtokosaiként megsemmisítik a másként gondolkodókat. Igyekszenek az egyházat is kiiktatni. Az egyház, amikor védi magát, védi minden ember méltóságát is az isteni hatalom megvallása mellett.¹²⁶ Az egyház helyesli a demokratikus jogállamot, de rámutat, hogy ha tagadják a (politikai) cselekvést is irányító végső igazság létét, akkor a „demokrácia” is totalitarizmusba fordul. Ugyanez a veszélye a fanatizmusnak és a fundamentalizmusnak is.¹²⁷

A demokratikus eszme is ellentmondásokkal terhes. Erkölcsi kérdésekben nem a többségi vélemény irányadó. Az emberi élet elismerése nem parlamenti szavazás kérdése. A vallásszabadságé, vagy az emberi jogoké sem.¹²⁸

Az állam köteles felügyelni a gazdasági életet, helyettesítő funkciót is betölthet, de a szubszidiaritás elvének figyelembevételével. Az „atyáskodó” állam közvetlen beavatkozásával megszünteti a társadalmi felelősséget, a bürokrácia uralkodik és nem szolgál.¹²⁹

¹²⁰ CA 37.

¹²¹ CA 39.

¹²² CA 41.

¹²³ CA 42.

¹²⁴ CA 43.

¹²⁵ CA 44.

¹²⁶ CA 45.

¹²⁷ CA 46.

¹²⁸ CA 47.

¹²⁹ CA 48.

Ha a különböző kapcsolatok kereszteződésében a személy áll, erősödik a társadalom személyessége, akkor az állam és a piac az embert szolgálja.¹³⁰

Ha a kultúrába nem épül be az evangelizáció, az meddővé válik és hanyatlak. Az ember önmagáról és sorsáról való elképzelése a szívében megy végbe, itt járul hozzá az egyház sajátos és döntő módon. A teremtésről és a megváltásról szóló, minden emberre vonatkozó tanítása, hogy az Isten Fia magához kapcsol minden embert és egymáshoz is kapcsolja őket.¹³¹

Elérkezett az ideje annak, hogy amint az államokon belül a magánbosszút és megtorlást a törvény uralma váltotta fel, úgy a nemzetközi problémákat se a háború erőszaka, hanem a tárgyalásos rendezés oldja meg. Ezért a fejlődés a béke új neve – miként VI. Pál pápa megfogalmazta.¹³²

A hatodik rész: „Az ember az egyház útja” „Az egyház a harmadik évezredben is kitart amellett, hogy magáénak tekinti az ember útját, annak tudatában, hogy nem vándorol egyedül, vele van Ura, Krisztus. Ő tette magáévá az ember útját és vezeti még akkor is, ha nem tudrólállapítja meg körlevele végén, és a Szűzanya pártfogását kérve küldi áldását II. János Pál pápa.¹³³

II. János Pál 2002. november 21-én jóváhagyta, megerősítette, és elrendelte közzétételét a Hittani Kongregáció teljes ülésén elfogadott nyilatkozatnak: „Katolikusok részvétele és magatartása a politikai életben.”¹³⁴¹³⁵

2004. április 2-án mutatta be Martino bíboros, az Igazságosság és Béke Pápai Tanácsának elnöke a II. János Pál megbízásából összeállított dokumentumot: „Az egyház társadalmi tanításának kompendiumá”-t.

XVI. Benedek pápa

2005. április 19-én választották Joseph Ratzinger bíborost pápává.¹³⁵ 1953-ban doktorált – disszertációja Szent Ágostonnal foglalkozott –, 4 évvel később Szent Bonaventura történetteológiájából írta habilitációs dolgozatát. 1959-69-ig több egyetemen volt professzor, a II. Vatikáni Zsinaton a kölni érsek szakértőjeként vett tevékenyen részt. 1972-ben Hans Urs von Balthasar-ral, Henri de Lubac-

¹³⁰ CA 49.

¹³¹ CA 51.

¹³² CA 52.

¹³³ CA 62.

¹³⁴ Közzétéve: 2003. január 16-án.

¹³⁵ 1926. április 16-án a bajorországi Marktl am Inn-ben született parasztcsalád sarjaként, apja vallásos csendőrtiszt volt. Az osztrák határ és Salzburg közelében fekvő Traunstein városkában élte gyerek- és ifjúkorát. Tanúja volt, amikor a nácik mise előtt megverték a plébánost. Ebben a környezetben alakult ki keresztény, emberi és zenebarát jelleme. A II. világháború végén besorozták a légierőhöz segédszolgálatra, ahonnan – Nyugat-Magyarországon – megszökött. 1951. június 29-én szentelték pappá.

kel és más nagy teológusokkal megalapította a „Consilium” c. folyóiratot. 1977. március 25-én VI. Pál München-Freising érsekévé nevezte ki. Püspöki jelmondata: „Az igazság munkatársa”. 1981. november 25-én II. János Pál a Hittani Kongregáció prefektusává nevezte ki. Munkásságáról elmondható, hogy folytatja II. János Pál művét.

Caritas in veritate

A *Populorum progressio* kiadásának 40. évfordulójára tette közzé *Caritas in veritate* kezdetű enciklikáját. „A szeretet az igazságban, amelyről Jézus Krisztus tanúságot tett földi életével, s mindenekelőtt halálával és feltámadásával, minden ember és az egész emberiség valódi fejlődésének legfőbb hajtóereje” – állapítja meg Benedek pápa körlevele elején.¹³⁶ Ez mutat utat a morális cselekvésnek a globalizáció útját járó társadalomban. Két fő kritériuma: az igazságosság és a közjó. A szeretet az igazságosság alapfoka.¹³⁷ A közjó „mindannyiunk” java.¹³⁸ VI. Pál *Populorum progressio*-ja is méltó arra a figyelemre, mint amit élvez XIII. Leó „*Rerum novarum*”-a.¹³⁹ „Csakis az ész és a hit fényével megvilágított szeretettel lehetséges a fejlődésben emberibb és emberibbé tevő célokat elérni.”¹⁴⁰ A *Populorum progressio* központi üzenete: „Nem lehet valóságos a fejlődés, ha nem az egész ember és minden ember fejlődése.” Ez vonatkozik a természetes és a természetfölötti szintre egyaránt.¹⁴¹

Az ember képtelen kizárólag technológiai képességeivel a rendelkezésére álló eszközöket mindig megfelelő módon használni. Ha a profit a közjót figyelmen kívül hagyó kizárólagos céllá válik – lerombolja a gazdaságot.¹⁴² A *Populorum progressio* óta növekednek az egyenlőtlenségek. „[...] magától értetődő jelenség lett a korrupció és a törvénytelenység a [...] gazdag országok gazdasági és politikai szereplőinek magatartásában csakúgy, mint a szegény országokban”.¹⁴³ „[...] az új nemzetközi gazdasági, kereskedelmi és pénzügyi környezet [...] korlátokat szab (az állam) szuverenitása elé”.¹⁴⁴

¹³⁶ CV 1.

¹³⁷ CV 6.

¹³⁸ CV 7.

¹³⁹ CV 8.

¹⁴⁰ CV 9.

¹⁴¹ CV 18.

¹⁴² CV 21.

¹⁴³ CV 22.

¹⁴⁴ CV 24.

A globálissá vált piaci folyamatok a „*szociális biztonság hálózatának csökkenését* hozták magukkal”. Az egyház szorgalmazza a dolgozók védelmét szolgáló szervezetek lokális és nemzetközi együttműködését. „[...] *a legfontosabb tőke, amelyet elsősorban kell védeni és értékelni, maga az ember, a személy a maga teljességében.*”¹⁴⁵

Új távlatok nyíltak a kultúrák közötti kölcsönös együttműködésre. Az itt tapasztalható elüzetiesedés két veszélyt rejt magában: a kritikátlan *eklekticizmust* és a *nivellálódást*.¹⁴⁶

Az egyháznak különösen fel kell emelni a szavát a világban tapasztalható nagymértékű *éhezés* láttán. „[...] szükséges, hogy megérlelődjön az a közösségi tudat, amely az élelemhez és a vízhez való jogot minden mérlegelés és megkülönböztetés nélkül valamennyi emberi lény egyetemes jogának fogja fel.”

Ha a szegény országok támogatása a szolidaritás által vezérelt pénzügyi tervek szerint történne, ez a gazdag országokban is megelőzné a válságot.¹⁴⁷

A szegény országokat a túlnépesedés, a gazdagokat az elöregedés veszélyezteti. Az abortusz propagálása és az eutanázia megengedése nem fogadható el. A valódi fejlődés központja az életre való nyitottság.¹⁴⁸ Ehhez kapcsolódik a vallásszabadság joga. „*Az ember valódi fejlődésének biztosítója az Isten.*” Az állam, amely elősegíti, netán erőlteti, sőt exportálja a gyakorlati ateizmust, megfosztja az embereket a sokoldalú emberi fejlődéshez szükséges erkölcsi és lelki erejüktől.¹⁴⁹ Az erkölcsi értékek és a tudományos (humán és teológiai) kutatás együttnövekedését a szeretet tölti meg lélekkel.¹⁵⁰

A munkához jutás és a munka megtartása mindenki számára elsőséget élvezzen. A társadalmi egyenlőtlenségek növekedése hosszú távon akadályozza a fejlődést. A kulturális és morális válság tünetei világszerte szemmel láthatóak.¹⁵¹ A globalizáció: „*a kölcsönös világméretű függés robbanásszerű jelensége*” még 40 évvel ezelőtt csak részben volt előre látható. Az igazi fejlődés eszköze lehet, ha a „szerepet civilizációja” áttelekesíti.¹⁵²

Az emberi természet sebzett (áteredő bűn), ezért az ember nem képes kiküszöbölni a rosszat a történelemből. Az igazság és a szeretet ajándék. Az ember nem tudja létrehozni, csak rátalálni és elfogadni.¹⁵³ A piac a *kölcsönös igazságosság*

¹⁴⁵ CV 25.

¹⁴⁶ CV 26.

¹⁴⁷ CV 27.

¹⁴⁸ CV 28.

¹⁴⁹ CV 29.

¹⁵⁰ CV 31.

¹⁵¹ CV 32.

¹⁵² CV 33.

¹⁵³ CV 34.

elvén alapul, de az egyház tanítása szerint mindig tekintettel kell lenni az *osztó* és a *társadalmi igazságosságra* is éppen a piacgazdaság szempontjából.¹⁵⁴ A piac is eszköz. Lehet jól és rosszul használni. Ha önző módon használják, az romboló. A normális gazdasági tevékenység keretében helye van az ingyenességnek is.¹⁵⁵ A globalizáció során szükség van a szerződéses csereviszonyok mellett a politika és az ajándékozás logikájára is.¹⁵⁶ A vállalkozói magatartások keveredése, a gazdaság *civil-társadalmiasodása* jöhet létre.¹⁵⁷ Az ingyenesség ugyan nem kényszeríthető ki, de a piacnak és a politikának is szüksége van rá.¹⁵⁸ A kozmopolita menedzserek (akik csak a tőketulajdonosok elvárásait teljesítik) helyett a hosszú távon gondolkodó, a vállalkozás környezetére is figyelő menedzserek kellene. Hivatkozik II. János Pálra, aki szerint a beruházásoknak morális jelentősége is van.¹⁵⁹ A magán és az állami vállalatok mellett más típusú vállalkozások is kapjanak szerepet. Legyen meg az átjárhatóság a nonprofit és a profitvilág, az állami szféra és a civiltársadalom, a fejlett és a fejlődő országok között. A jelenlegi válságban az államnak számos illetékességi körét vissza kellene vennie, mellette más politikai szereplők (kulturális, szociális, lakóhelyi, vallási) is támogatandók.¹⁶⁰ A globalizáció nem sorscsapás, súlyos működési hibáinak kiküszöbölése után alkalom lehet „*a világméretű integráció személyközpontú, közösség-orientált, a transzcendensre nyitott kulturális folyamatának elősegítése*”-re.¹⁶¹

Hivatkozik II. János Pál kijelentésére, hogy a „*a jogok feltételezik a kötelességeket, ezek nélkül önkényé lesznek*”.¹⁶² Az alulfejlettséget nem szabad a népességnövekedés számlájára írni. A családtervezés állami kényszere, vagy a szexualitás csupán gyönyörforráskénti jellemzése materialista felfogású politikai manőver. „*Az élet iránti felelősségteljes nyitottság társadalmi és gazdasági kincs.*” Az államok kötelesek az egy férfi és egy nő közötti házasságon alapuló család – mint a társadalom alapsejtje – életlehetőségét biztosítani.¹⁶³ A gazdaságnak – mely a sokoldalú emberi tevékenység egyik részterülete – emberbaráti etikára van szüksége.¹⁶⁴ A nemzetközi segélyszervezetek bürokráciája legyen

¹⁵⁴ CV 35.

¹⁵⁵ CV 36.

¹⁵⁶ CV 37.

¹⁵⁷ CV 38.

¹⁵⁸ CV 39.

¹⁵⁹ CV 40.

¹⁶⁰ CV 41.

¹⁶¹ CV 42.

¹⁶² CV 43.

¹⁶³ CV 44.

¹⁶⁴ CV 45.

átlátható, hogy fenntartási költségeik ne emésszenek fel aránytalanul sokat a segélyösszegekből.¹⁶⁵ A természet is Isten ajándéka, védelemre szorul, de ennek ürügyén nem szabad az embert háttérbe szorítani. Elutasítandó viszont a természet teljes körű technicizálása, amely már a nemzedékek közötti szolidaritást mellőzve veszélyezteti a jövő nemzedékek lehetőségeit.¹⁶⁶ Az energiafelhasználás területén is szükséges a fejlett és fejlődő országok közötti szolidaritás, az energiataralékok igazságos újrafelosztása.¹⁶⁷ „Az igazságot és az azt felmutató szeretetet csak befogadni lehet, nem pedig létrehozni.”¹⁶⁸

A pusztán emberi tervek, ideológiák, hamis utópiák csak elidegenedéshez vezetnek; a társadalomtudományok eredményeihez hozzájárul a metafizika és a teológia, hogy a fejlődés az ember transzcendens méltósága szerint, a szolidaritás útján megvalósulhasson.¹⁶⁹ A vallások akkor tudnak hozzájárulni a fejlődéshez, ha Isten helyet kap a nyilvánosság világában, különösen figyelembe véve a politikai szempontokat.¹⁷⁰ Minden eredményes párbeszéd a természetjog, az Isten adta erkölcsi alapszabályok alapján valósul meg.¹⁷¹ A jelenlegi gazdasági válság megoldásának keresése során kiemeli a szegény országoknak nyújtott támogatásokat, az „adózási szubszidiaritást” (az adózó adójának bizonyos hányadát az általa támogatott célra fordítják),¹⁷² a visszaélésektől és züllesztő lehetőségektől mentes nemzetközi turizmust,¹⁷³ a migráció becsületesebb kezelését,¹⁷⁴ a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet, a munkavállalói szakszervezetek tevékenységét a munkanélküliség leküzdésére,¹⁷⁵ a pénzügyi rendszerek szerkezeti megújítását, kiemelve, hogy a „Tisztességes szándék, átláthatóság és a jó eredményekre törekvés jól összeférnek egymással”, a fogyasztói szervezetek politikai tényezővé válását,¹⁷⁶ a már XXIII. János által sürgetett politikai világtekintély létrehozatalát.¹⁷⁷

¹⁶⁵ CV 47.

¹⁶⁶ CV 48.

¹⁶⁷ CV 49.

¹⁶⁸ CV 52.

¹⁶⁹ CV 53.

¹⁷⁰ CV 56.

¹⁷¹ CV 59.

¹⁷² CV 60.

¹⁷³ CV 61.

¹⁷⁴ CV 62.

¹⁷⁵ CV 65.

¹⁷⁶ CV 66.

¹⁷⁷ CV 67.

A technika lehetőségeit csak az erkölcsi felelősség korlátai között szabad felhasználni.¹⁷⁸ Az in vitro megtermékenyítés, az abortusz, az eutanázia megengedhetetlen¹⁷⁹ „*A fejlődésnek az anyagi mellett a szellemi-lelki növekedést is magában kell foglalnia.*”¹⁸⁰

A Szűzanya oltalmáért fohászokodva fejezi be a körlevelét.¹⁸¹

¹⁷⁸ CV 70.

¹⁷⁹ CV 75.

¹⁸⁰ CV 76.

¹⁸¹ CV 79.

AZ EMBER ÉS A TEREMTETT VILÁG: FELELŐSSÉG, SZUBSZIDIARITÁS, SZOLIDARITÁS, EGYÜTTMŰKÖDÉS

BÁNDI GYULA
egyetemi tanár (PPKE JÁK)

Bevezető gondolatok

A katolikus egyház az utóbbi évtizedekben – különösen igaz ez II. János Pál pápaságától – egyre nagyobb figyelmet fordít a környezetvédelemre. Mondhatnánk persze azt is, hogy mára egyszerűen lehetetlen lenne nem foglalkozni e kérdéssel, de valójában ez a téma a kezdetektől fogva – értve ezalatt valóban a történelmi kezdeteket és nem csupán 120 évet – benne van, látens módon létezik a katolicizmusban, csupán nem volt időszerű erre olyan nagy figyelmet fordítani, mint manapság. Minden bizonnyal mindkét válasz helyes. Ugyanez igaz más vallások környezettel kapcsolatos felfogására is.

A vallási felfogásokban megjelenő környezetvédelmi hagyományok szép példáját teszi közzé a *Gabčíkovo–Nagymaros¹ ítélethez fűzött különvéleményében* a Nemzetközi Jogi Bíróság alelnöke, *Weeramantry*, aki a mai nemzetközi környezetjog egyik alapvető elvét veti össze egy más világvallás, a buddhizmus eszméivel:² „Másoknak ártalmat nem okozni és ebből adódóan *sic utere tuo ut alienum non laedas* – központi fogalom ez a buddhizmusban. Ugyanakkor jól átültethető volt a környezetvédelmi megközelítésre. Az „*alienum*”-ot a buddhizmus ebben az összefüggésben a jövő nemzedékekre, valamint az emberen túl a természeti rend egyéb összetevőire is kiterjesztené, hiszen a kötelesség buddhista felfogásának hihetetlenül nagy a terjedelme.” Számos más példát követően megállapítja: „A hagyományos bölcsélet, amely ösztönzést nyújtott az ókori jogrendek számára, képes volt az ilyen problémák kezelésére.” A párhuzam világos, hiszen az elv, az eszme ott van, működik, természetes része az

¹ A Nemzetközi Bíróság ítélete, 1997. szeptember 25, Magyarország és Szlovákia jogvitája, l. www.icj-cij.org

² 2 Vice-President Weeramantry különvéleménye l. www.icj-cij.org.

emberi gondolkodásnak, a vallásnak, nem is kell erről külön beszélni. Mindez az elmúlt évtizedekig így is igaz, de a XX. század olyan negatív irányú változást hozott, amelyet már nem képes a hagyományos, józan emberi viselkedés feloldani.

Egy keresztény szemléletű európai környezetvédelmi szervezet (*European Christian Environmental Network*) 2005-ös jelentésében olvashatjuk:³ „A keresztény tradíciók rendkívül gazdagok annak leírásában, mi az ember szerepe és felelőssége a Teremtés kapcsán. Neveznek minket teremtményeknek, szolgálóknak, pásztoroknak, prófétáknak, királyoknak és együttműködőknek. Fel kell ismernünk az emberi uralom által okozott károkat. Tudnunk kell, hogy Isten minden embernek, akit az Isten képére és hasonlatosságára teremtett, olyan felelősséget és szerepet adott, hogy a teremtés papjai legyenek és az Isten munkatársai (Ter 1,28.) [...] A természeti erőforrások kezelése során, amikor azokat emberi árukká és szolgáltatásokká alakítjuk, elveszük Isten ajándékát és elfogadjuk az ennek átalakításában megjelenő felelősségünket.”

További, immár a témához közvetlenül kapcsolódó elmélkedésünket a környezetvédelmi kapcsolódású pápai és egyházi megnyilatkozások tárgyában egy viszonylag friss dokumentummal kezdjük, amely ugyan látszólag, legalábbis első pillantásra nincs összefüggésben a *Rerum novarum* tematikájával, mégis meghatározó abban a gondolati rendben, amit követni szeretnénk, végig vezetve a 120 év történésein, mégpedig az egyházi dokumentumok alapján. Ez a friss irat a *Magyar Katolikus Püspöki Konferencia 2008. évének végén kiadott körlevele, 'Felelősségünk a teremtett világért' címmel*.⁴ A körlevélben számos, a téma gyökereit érintő lényegi megállapítás és tudományos szintű elemzés mellett az Egyház számára is fogalmaznak meg üzeneteket:

„22. Egész gazdasági berendezkedésünk a korlátlan növekedésen és az ezt megteremtő kíméletlen piaci versenyen alapul. A növekedési kényszer egy véges térben, amilyen a Föld is, óhatatlanul problémákhoz vezet. Mivel a gazdasági, pénzügyi logika diktálja a politikai döntéseket és gyakran társadalmi értékítéleteinket is, ezért hajlamosak vagyunk eltekinteni a gazdasági növekedés azon közvetett költségeitől, amelyek más területeken, a természeti környezetben vagy a szociális szektorban hosszú távon jelentkeznek. [...]”

28. Ha azonban az eszköz öncéllá válik, ha elfogadjuk a gazdasági logika kizárólagos érvényességét az élet egyre több területén, és a társadalom megszervezését az emberi élet értéke helyett a gazdasági teljesítmény által képviselt értékekre alapozzuk, akkor ez a ma-

³ The 2005 Assembly meeting in Basel – „*The Churches' Contribution to a Sustainable Europe*” (8 May 2005 – A Call of the European Christian Environmental Network Assembly in Basel).

⁴ Lásd a körlevelet és a hozzá kapcsolódó tanulmányokat: www.teremtesvedelem.hu

gatartás kiszolgáltatottá tesz bennünket. [...] A környezeti válság gyökere ugyanis – ahogyan azt II. János Pál pápa 1990-ben, a Béke Világnapjára írt Üzenetében is megfogalmazta – legnagyobbbrészt erkölcsi természetű. [...]

169. [...] A környezet megóvása több, mint a jelen és a jövő generációk méltó életkörülményeinek biztosítása, hiszen az ember Istennel, az emberekkel és a teremtett világgal való kapcsolata egységet alkot. A természeti környezet megóvása nem más, mint a közjó, vagyis az emberi méltóság védelme és előmozdítása. [...]

175. [...] A teremtésről szóló keresztény gondolkodás középpontjában az Isten képére és hasonlatosságára teremtett ember és annak hivatása áll. Az ember hivatása itt a földön az emberi méltóság védelmében és előmozdításában fejeződik ki, amelynek eszköze a közjó szolgálata.”

A Rerum novarum

Jól láthatóan olyan kérdésekkel együtt jelenik meg a környezetvédelem, amelyek a Rerum novarum⁵ alap gondolatait jelentik: gazdasági növekedés, szociális kérdések, erkölcsi bajok, emberi méltóság, közjó. Az enciklika egyértelműen azon kérdéseket emelte ki, amelyek egyre fokozottabb mértékben foglalkoztatják az emberiséget. Ide sorolhatjuk leegyszerűsítve:

- az emberi természet és az ember jogai
- a közjó, javak rendeltetése,
- a szolidaritás és a szeretet,
- a család,
- az emberi munka,
- az erkölcs és gazdaság,
- a politikai és társadalmi közösségek – minden szinten – megjelenő szerepe és felelőssége,
- a nemzetközi közösség hasonlóan növekvő súlya,
- a béke lényegi kérdései.

A magunk részéről e körbe soroljuk a környezetvédelem kérdését is, még akkor is, ha erről maga az enciklika látszólag hallgat. Nem is tehetett mást, hiszen 120 évvel ezelőtt a környezetvédelem messze nem jelentett olyan égető problémát, mint a szociális- vagy munkáskérdések. *Az enciklika kiemelkedő jelentősége elsősorban az, hogy mozgásba kívánja hozni az egyházat* társadalmi kérdések, különösen a szociális kérdések, tulajdon, gazdaság tekintetében.

⁵ Itt jegyezzük meg, hogy a különböző egyházi dokumentumok alapvető, általam használt forrása minden esetben a www.katolikus.hu.

Az enciklika III. pontja 'A keresztény megoldás' alcímmel a következőképpen kezdődik:

„13. Bizvást és teljes joggal bocsátkozunk éppen Mi e kérdés tárgyalásába, mivel olyan problémáról van szó, melyből a vallás és az Egyház segítsége nélkül nincs alkalmas kiút. Mivel pedig a vallás és mindazon dolgok feletti örökös, melyek az Egyház hatalmában vannak, elsősorban a Mi feladatunk, a hallgatással kötelességet mulasztanánk.”⁶

Ugyanakkor az enciklika már címében azt vetíti előre, hogy az 'új dolgokkal' foglalkozik, tehát olyan kérdésekkel, amelyek évszázadokon át mintha nem kerültek volna az egyházpolitika homlokterébe. Az új kérdések, új dolgok azonban maguk is megújulnak – ez a természetük –, tehát azt kell eldönteni, vajon az enciklikával valami elkezdődött és folyamattá vált, avagy egyszeri esetről van szó. Az igazság nyilván az előbbi, tehát az új dolgok mindig mások lesznek, egy kicsit hozzátéve a régihez, miközben meg is őrzik azt. A továbbiakban tehát azt kívánjuk bizonyítani, miért is tekinthetjük a környezetvédelmet is az Egyház társadalmi tanítását megalapozó *Rerum novarum* részének, miként forrásozhat a környezetvédelem ezen enciklikából. Ennek igazolására elsősorban a Vatikán dokumentumai, a pápai enciklikák és más megnyilatkozások szolgálnak, hiszen ha a kiindulási pont is pápai enciklika, tételünk igazolására is ezt a forrást kell elsősorban igénybe venni. A lényeg az, hogy az egyház szerepe a környezetvédelem terén is egyre markánsabb, hangsúlyosabb legyen.

Amiért nem tartjuk túlzónak az alábbi gondolati lánc felvázolását, az egy újabb enciklikában gyökeredzik, mégpedig a *100 éves évfordulóra kiadott Centesimus annus-ban*.⁷ Ebből most egyetlen mondatot emelünk ki, amely éppen arra ösztönöz, hogy ne zárjuk le az 'új dolgok' sorát 100 vagy 120 évvel ezelőttre visszatekintve, hiszen ez az enciklika is abban nyeri alapvető értelmét, hogy időnként megújítható: „3. Szeretném most javasolni XIII. Leó enciklikájának »újraolvasását« [...] Biztatok arra is, hogy figyelmesen vegyük szemügyre az »új dolgokat«...” Ennek megfelelően cselekszünk magunk is, követve a fenti gondolatot: az 'új dolgok' alkalmazkodnak a változó kihívásokhoz.

Kezdve tehát magával a Rerum novarummal, minden túlzás nélkül megállapíthatjuk, hogy már abban is megjelenik a természet, megjelenik az ésszerűség, a közjó és a mindezeket kormányozni hivatott józan ész, amely a későbbi kiterjesztés alapja lehet. Az ember és környezet viszonyára, valamint az ember felelős magatartására már ekkor is kellett valamiképpen utalni:

⁶ L. 5. sz. lábjegyzet

⁷ Ld. a kötet elején a rövidítések jegyzékét.

„5. Ami az emberben messze kiemelkedik, ami az embert emberré teszi és az állatoktól lényege szerint megkülönbözteti, az az ész, vagyis az értelem. S mivel kizárólag az ember ésszel bíró lelkes lény, ezért szükségszerű, hogy neki a javak nem csak használatára vannak rendelve, mint az összes többi lelkes lénynek, hanem tartós és örökös jogú birtokul, és nem csupán olyan javak, amelyek használat közben felemészthetők, hanem olyanok is, amelyek használat mellett is megmaradnak.

6. [...] képessége van mindannak a megválasztására, amit jelen- és jövőbeli jólétének elérésére a legalkalmasabbnak tart. [...] Az ember szükségletei állandóan újratelemelődnek, s ma kielégítette, holnap új igényekkel lépnek fel. Ezért volt szükségszerű, hogy a természet az embernek valami tartós és mindenkor megmaradó dolgot adjon, amittől e folytonos szükségletek kielégítése várható, ezt a folytonosságot pedig semmi más nem biztosíthatja, mint éppen a föld a maga bőségével. [...]

21. [...] A természetes javak, mint az isteni kegyelem ajándékai is, ugyanígy közösen és egyformán állanak az egész emberi nem rendelkezésére, [...]

38. [...] Mert a törvényeknek csak addig tartozunk engedelmessé válni, ameddig a józan ésszel, azaz Isten örök törvényével összeegyeztethetők[...].”

Fellelhetők ebben az alapok, amelyekre a későbbiek épülhetnek:

- a *tartós javak*, amelyek felemészthetők avagy sem – csupán párhuzamként: beszélünk megújuló és meg nem újuló erőforrásokról, amelyekkel kapcsolatban eltérő elvárásokat fogalmazzunk meg ma is;
- a *föld bősége* – ami azonban nem korlátlan –, amennyiben az ember megfelelően választja meg, mit tekint jóléte elérésére legalkalmasabbnak;
- a természetes javakat nem lehet kisajátítani, azok *az ember egyetemese felelősségére* vannak bízva;
- az ember pedig cselekedjen a *józan észnek és az isteni törvényeknek megfelelően*.

Az eredeti enciklika után 40 évvel a *Quadragesimo anno*⁸ új elemeket kapcsol az eredeti gondolatokhoz. Ezek legismertebbje a *kisegítés elve* (principium subsidiaritatis), mégpedig a *közjó* érdekében. Ez lesz az az alapelv, amelyet éppen a környezetvédelmi szabályozás adott az EU-nak 1987-ben, az Egységes Európai Okmányban, annak is környezetvédelmi címében. Ebből az encikliká-

⁸ Ld. a kötet elején a rövidítések jegyzékét.

ból még egy elemet kell kiemelni, mégpedig a 104. pontot, amely hangsúlyozza: figyelemmel kell lenni arra, mi jó az egész emberiségnek. Ennek megfelelően elmondhatjuk, hogy a közjó pontosan meg nem határozott terep, és az 'új dolgok' fogalmának megfelelően ugyancsak változik, mindenesetre a lényege az, mi is jó az emberiségnek, az embernek, anyagi vagy politikai érdek nélkül.

A világháborúk kora, a fasizmus, majd a kommunizmus előretörése elterelte a figyelmet a téma lehetőségéről is, más kérdések kötötték le az egyházat is, de hamarosan, már egyre erőteljesebb formában jelennek meg az emberi jogokra és a környezetre is közvetlenül vagy közvetve utaló tanítások, amint az 'új dolgok' körét a világban megjelenő gondok egyre bővítik. A világháborút követő időszak az, amelyik a környezetvédelem fontosságát egyebekben is megalapozza, egyre inkább láthatóan világjelenséggé válik. E tekintetben mérföldkőnek számított a 'Néma tavasz' kötet⁹ 1962-ben, amelyik elsősorban a vegyszeres növényvédelem számos hátulütőjét pellengérezte ki.

A hatvanas és hetvenes évek

Már a hatvanas évek elején a pápai enciklikák egyike, a *Pacem in terris*¹⁰ a környezetre is utal, majd pedig fokozott mértékben kitér az emberi jogokra – mindkettő a II. világháborút követő időszak igénye. Az emberi jogok esetében sem azt jelenti ez a megjegyzés, mintha azok nem léteztek volna, hiszen a polgári forradalmakig vezetjük vissza létüket, viszont nagyobb figyelem csak a XX. század közepétől irányult rájuk – ekkor kezdődik kodifikálásuk.¹¹ Nézzük azt a néhány gondolatot, amely a további időszak kezdetét jelenti:

„2. Mert a tudományok haladásából és a technikai találmányokból világosan tudjuk, hogy csodálatos rend uralkodik az élők világában és a természet erőiben [...].

28. Az eddig említett jogokkal, melyek a természetből erednek és minden embert megilletnek, járnak az ugyanolyan kötelezettségek; e törvények és kötelezettségek vagy a természetjogból származnak, vagy az parancsolja őket, és onnét veszik eredetüket, fennmaradásukat és kötelező erejüket. [...]

55. Továbbá *a közjóban benne kell lennie mindannak, ami az egyes nemzeteket egyenként megilleti*; de ezek legkevésbé sem határozzák meg a közjót minden részében. [...]

⁹ RACHEL CARSON: *Néma tavasz*. Budapest: Katalizátor Iroda, 1995.

¹⁰ Ld. a kötet elején a rövidítések jegyzékét.

¹¹ Az első kiemelkedő elem az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948).

75. Ezekből a megtárgyalt kérdésekből világosan kitűnik, hogy a mi korunkban az államok jogszolgáltatási rendje elsősorban azt követeli, hogy a főbb jogokat, amelyek az embereknek sajátjai, rövid és érthető szavakba sűrítve megfogalmazzák és az állam egyetemes alkotmányába bevegyék.”

A környezetvédelmi alapozásra sem kell már sokat várni, két évvel később VI. Pál pápa a környezetvédelemmel kapcsolatos egyházi állásfoglalás jövőbeni alapjait is megadta – ez a *Gaudium et spes*:¹²

„36. [...] Épp a teremtés tényéből következik ugyanis, hogy minden dolognak megvan a maga állaga, igazsága és jósága, megvannak a saját törvényei, és megvan a saját rendje: ezeket az embernek tisztelnie kell, ismervén a tudományok és művészetek sajátos módszereit. [...] A teremtmény ugyanis a Teremtő nélkül elenyészik. [...]

69. Isten a földet minden kincsével együtt minden ember és minden nép használatára rendelte. Ezért a teremtett javaknak méltányos arányban kell eljutniuk mindenkihez a szeretettől kísért igazságosság vezetése mellett. [...] Az embernek tehát, amikor a teremtett javakat használja, úgy kell tekintenie jogosan birtokolt vagyonát, hogy az nemcsak a sajátja, hanem egyúttal közös is, abban az értelemben, hogy ne csak önmagának, hanem másoknak is hasznára lehessen.”

Az ember felelőssége a teremtett világért – ebben pedig a környezetért is – egyre markánsabban jelenik meg, és ez a gondolatmenet hamarosan folytatódik. A *Populorum progressio*-ban¹³ is megfigyelhető a Rerum novarumban megjelent gondolat tovább vitele, mégpedig a gazdaság, a gazdasági fejlődés korlátainak, felelősségének kiemelése révén. Ebben az enciklikában olyan gondolatok jelennek meg, amelyekkel párhuzamot vonhatunk az akkortájt érlelődő, de csak 1972-ben megvalósuló ENSZ Stockholmi Környezetvédelmi Világértekezletén, vagy az EGK Párizsi Csúcskonferenciáján megfogalmazottakkal.

Tegyük hozzá, hogy a hatvanas évek végén, a tudomány részéről jelentkező figyelmeztetéseket követően a társadalmi és nemzetközi érdeklődés mindinkább a bioszférát fenyegető veszélyek irányába fordult. Az olyan ökológiai katasztrófák, amilyen az 1967-ben Anglia, Belgium és Franciaország partjainál tapasztalható „fekete dagály”, melyet a *Torrey Canyon* olajszállító hajó balesete idézett elő, szintén a nemzetközi együttműködés irányába fordították a figyelmet, és nemzetközi szabályozók elfogadásához vezettek.

¹² Ld. a kötet elején a rövidítések jegyzékét.

¹³ Ld. a kötet elején a rövidítések jegyzékét.

Megjelenik a 'Föld űrhajó' gondolat, amelynek értelmi szerzői az 1970-es Apollo 13 űrhajó katasztrófáját alkalmazzák analógiaként:¹⁴ „Ugyanezen év (tehát 1970! – a Szerző) áprilisában egy sokkal nagyobb űrhajó szintén nagy veszélybe került. Mivel az életfenntartó rendszerek rosszul működtek, kifogyóban voltak az élethez szükséges feltételek, és a túlzottan nagy számú utas fele éhezett. [...] Ez az űrhajó, amiről beszélünk, a 'Föld űrhajó'.”

A Populorum Progressio enciklika szerint:

„14. *A fejlődés nem csupán gazdasági természetű, annak szolgálnia kell az egyes embert és minden embert. »Nem engedhetjük meg, a gazdaságnak hogy az emberi realitásoktól elváljon, akárcsak azt sem, hogy a fejlődés a civilizációtól, amelyben megjelenik.«* [...]

21. Melyek a valóban emberi feltételek? Emberi méltóság, közjó és a béke iránti vágy. [...]

44. Háromféle kötelezettség: 1) kölcsönös szolidaritás; 2) társadalmi igazságosság; 3) egyetemes emberszeretet [...].

76. A fejlődés nem csupán a jólét, hanem a szellemi és erkölcsi fejlődés is, amely az egész emberi faj előnyére válik.”

A közjó és egyben a szolidaritás, illetve a gazdaság túlhajtott egyeduralma együtt értelmezhető a békével. A szolidaritás eleinte a szegények, a fejlődő országok felé értelmezendő, majd később bővülni fog e gondolat a generációk közötti szolidaritás felé is. A béke és a jólét – a magam részéről szívesebben használnám a jól-lét fogalmát a 'well-being'-re, ezzel is utalva ennek gazdaságon kívüli vonatkozásaira – pedig szorosan összekapcsolódik, hiszen ha az emberek szükségleteiket képesek kielégíteni, nem kívánnak háborúzni sem, vagy az akkor még csak kezdetleges formában lévő terrorizmus sem kap táptalajt.

Az ENSZ Közgyűlése 1968-ban kiadott egy határozatot, amelyben elkötelezte magát arra, hogy hozzájárul az emberi környezettel kapcsolatos problémák megoldásához. Ezt követően 1972-ben az ENSZ keretei között került megrendezésre a *Stockholmi Konferencia az emberi környezetről*, amelyik elfogadta a Stockholmi Deklarációt.¹⁵ Ennek 4. pontja elismeri azt a különleges felelősséget, amelyet az embernek a természeti környezet megóvása érdekében viselnie kell.

Az *EGK említett Párizsi Csúcskonferenciája*¹⁶ 1972-ben hasonlóan fogalmaz: „A gazdasági növekedésnek, amely önmagában nem végcél, elsődlegesen az életfeltételekben mutatkozó különbségek enyhítéséhez kell hozzájárulnia.

¹⁴ PAUL R. EHRLICH – RICHARD L. HARRIMAN: How to be a Survivor. New York: Ballantine Book, 1971. 1–2.

¹⁵ Stockholm Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment.

¹⁶ A tagállamok állam- és kormányfőinek 1972 októberében Párizsban megrendezett csúcskonferenciájának nyilatkozata.

Ennek az összes társadalmi partner részvételével kell végbemennie, az életminőség és az életszínvonal javítását kell eredményeznie. Az európai eszméhez illően különös figyelmet kell szentelni a kézzel nem fogható értékeknek és a környezet védelmének, oly módon, hogy a haladás valóban az emberiség szolgálatába állítható legyen.”

A hetvenes években a környezetvédelmi problémák már olyan mértéket öltenek – ennek példája a nagy távolságra jutó, országhatárokon áterjedő levegőszennyezésre vonatkozó, Genfben, 1979-ben kötött Egyezmény vagy említhetjük akár a hazai 1975. évi II. törvényt az emberi környezet védelméről –, hogy az egyház is mind nagyobb figyelmet fordít a környezetvédelemre.

II. János Pál

E téren is nagy lépéseket tett II. János Pál pápa, először a *Redemptor hominis*¹⁷ enciklikában, amelyben a *Rerum novarum*mal megindult gondolkodás és tanítás folyamatos fejlődésének, alakulásának igénye fogalmazódik meg tisztán, illetve a környezetvédelem keretei, értelmezési problémáinak alapjai is egyértelműen megjelennek.

„15. *Mitől tart a modern ember*

Amit saját maga állít elő és amely »alkalmanként, a másodlagos hatások révén az ember ellen fordul, [...]

Az ember ezért félelemben él.

»Egyre inkább tudatában kell lennünk annak, hogy azon Föld kiaknázása, amelyen élünk ésszerű és tisztességes tervezést igényel.«

A föld kizsákmányolása »fenyegeti az ember természetes környezetét, elidegeníti a természetes kapcsolatoktól, eltávolítja a természettől.

Az ember gyakran nem lát mást a saját természetes környezetében, mint ami a termelést és fogyasztást szolgálja. Ugyanakkor a Teremtő szándéka az volt, hogy az ember együtt éljen a természettel, mint az intelligens és nemes »master«, »gondnok« és ne úgy, mint elővigyázatlan »kizsákmányoló« és »romboló« [...]

Az erkölcsi és etikai fejlődés láthatóan sajnálatos módon elmarad.”

Ez idő tájt írja *Szent-Györgyi Albert*, nagyon hasonlóan a pápa fenti gondolataihoz, (jól példázván, hogy hetvenes években számos elme jut ugyanarra a

¹⁷ Ld. a kötet elején a rövidítések jegyzékét.

következtetésre):¹⁸ „Új, kozmikus világban élünk, nem ehhez készült az ember. Hogy fennmarad-e, ez most attól függ, milyen gyorsan és milyen helyesen tud alkalmazkodni, át tudja-e építeni eszméit és elgondolásait társadalmi, gazdasági és politikai szervezetté. [...] Arra kényszerülünk, hogy ősemberi aggály nézzünk szembe ezzel a helyzettel

A Redemptor hominis enciklikában megfogalmazódik az az ellentmondás is, amely alapot adott sokaknak arra, hogy a környezettel kapcsolatos közömbösség terjedését az egyház szemére vessék. Sokak szerint ugyanis a Biblia üzenete a Föld kizsákmányolására utal – a Teremtés Könyvének „hajtsátok uralmatok alá a Földet” megfogalmazását ugyanis a nem értő szemmel olvasók hajlamosak félremagyarázni, és azzal vádolni az egyházat, hogy az uralom felelőtlen pazarlásra, a természet nyakló nélküli kiaknázására vezet – és éppen ezért kellett pontosabban megmagyarázni ezen szavak jelentését. A Biblia által felhívott „uralom” ugyanis nem azonos a felelőtlenséggel vagy korlátatlansággal, hiszen mindkettő alapvetően ellentétes az egyház tényleges szemléletével. Ennek a különbségtételnek fontossága a későbbiekben egyre szebben és egyre világosabban jelenik meg az egyházi dokumentumokban.

Nagyszerű példája ennek a határozott válasznak a *Sollicitudo rei socialis* kezdetű enciklika,¹⁹ amelyben az Egyház üzenete e tekintetben nem tűr kétséget. Külön kiemelést érdemel, hogy a jövő generációk jogainak tisztelete itt megjelenik – a szolidaritás újabb síkjáról van szó! –, illetve ugyancsak megjelenik a fentiekben jelzett szándékolt félremagyarázás legjobb ellenérve is, az idézet utolsó soraiban, jól kiolvashatóan:

„33. [...] A valódi fejlődés és az emberi jogok közötti belső kapcsolatot a fejlődés erkölcsi összefüggéseit is előtérbe állítja: az ember valódi felemelkedése, amely megfelel természetes és történelmi hivatásának, nem szorítkozhat *csupán* a javak és szolgáltatások bőségére, a technikai felkészültségre, amelyet infrastruktúrájának nevezünk.

34. A fejlődés erkölcsi jellege *nem tekinthet el a teremtmények tiszteltétől sem*, amelyek a látható természetet alkotják, és amelyet a görögök a bennük tapasztalt rend miatt kozmosznak neveztek. A maguk módján figyelmet érdemelnek, mégpedig háromféle szempontból is.

- figyelembe kell vennünk *minden létezőnek a természetét és kölcsönös kapcsolódását* a dolgok rendjében, a kozmoszban.
- a természet kincsei korlátozottak, közülük némelyek, ahogy mondani szokták, nem termelődnek többé újjá. Ezeknek olyan *abszolút felhasználása*, mintha kimeríthetetlenek lennének, nem

¹⁸ SZENT-GYÖRGYI ALBERT: *Az élő állapot. Válogatott írások*. Bukarest: Kriterion, 1973. 140–141.

¹⁹ Ld. a kötet elején a rövidítések jegyzékét.

csupán a jelenlegi, hanem minden következő generáció számára is komoly veszélyt jelentenek.

- meg kell fontolnunk azokat a következményeket, amelyeket az *élet feltételeire* gyakorol a fejlett ipari országok termelés szerkezete.

[...] A Teremtőtől kapott hatalom, amellyel az embert felruházta, nem abszolút, nem szabad vele »élni vagy visszaélni«, vagy tetszés szerint felhasználni. A használati mód, amelyre a Teremtő már kezdetben utasította az embert, jelképesen benne van a tiltásban: »annak a fának gyümölcséből ne egyél« (vö. Ter 2,16–17.); [...]

Az általunk javasolt egyetértés tehát *a békéhez és a fejlődéshez vezető út.*”

A következő enciklika kiadása előtt, annak mintegy előképeként a *Béke Világnapja alkalmából II. János Pál pápa üzenetének*²⁰ már címe is figyelemre méltó: „Békesség a Teremtő Istennel, Békesség az egész teremtett világgal”. Az ember felelőssége, erkölcsi válsága egyre erőteljesebben érzékelhető, illetve a pápa indokoltan tartja, hogy állást foglaljon emberi jogi kérdésekben is – sajnos úgy tűnik, ez az üzenet még ma sem jutott el megfelelően a címzettekhez:

7. A legmélyebb és legkomolyabb jele a morális elem alapvető jelenlétének az ökológiai válságban az élet tiszteletének hiánya, ami a környezetszennyezés számos esetében megnyilvánul. [...] Az élet, és mindenekelőtt az emberi méltóság tisztelete az alapvető vezérlő elve mindenfajta egészséges gazdasági, ipari vagy tudományos fejlődésnek.

9. [...] Manapság egyre erőteljesebben vetődik fel az egészséges környezethez való jog, amely a megújított Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának részét kell képezze.

13. A modern társadalom nem lesz képest megoldást találni az ökológiai válságra, ha csak komolyan át nem gondolja egész életformáját.

14. Végezetül a teremtés esztétikai értékének kérdését nem lehet megkerülni. [...]

15. Minden kereszténynek különösen tudatosítania kell magában, hogy felelősség a teremtésben, a természet és a Teremtő szolgálata, alapvető eleme hitének.”

Fentebb már említettük a századik évfordulón kiadott enciklikát, a *Centesimus Annus*,²¹ amelyik a *Rerum Novarum* újraolvasására és ennek megfelelően az új

²⁰ II. János Pál pápa üzenete a Béke Világnapja alkalmából, 1990. január 1.

²¹ Ld. a kötet elején a rövidítések jegyzékét.

feltételekhez, körülményekhez való adaptálására ösztönöz. Ebben az enciklikában mindazt belefoglalja II. János Pál pápa, amelynek fontosságát magunk is aláhúztuk, és amelyet úgy tekintettünk, mint ami nélkül 2011-ben már nem lehet teljes az eredeti enciklika mához szóló üzenete.

„11. [...] az államnak kötelessége örködni a közjón, és azon lenni, hogy a társadalmi élet egésze, beleértve a gazdasági szektort is, hozzájáruljon a közjó előmozdításához, tiszteletben tartva minden egyes szektor autonómiáját.

21. [...] a második világháború után [...] is elterjedt az emberi jogok elevenebb tudata.

31. [...] Minden, ami jó, magának Istennek a műve, aki a földet és az embert teremtette, és aki a földet az embernek adta, hogy munkája által uralja és élvezze gyümölcseit (vö. Ter 9,28–29.) Isten – anélkül, hogy bárkit is kizárt vagy előnyben részesített volna – az egész emberi nemnek adta a földet, hogy valamennyi tagját éltesse. Ebben *rejlík a földi javak egyetemes rendeltetésének gyökere*. [...]

37. A fogyasztás kérdése mellett az ehhez szorosan kapcsolódó *ökológiai probléma* is komoly nyugtalansággal tölt el. [...] *Az ember helytelenül Isten helyébe lép*, és így végeredményben elősegíti az általa inkább elnyomott, semmint kormányzott természet lázadását, ahelyett, hogy a teremtés művében Istennel működne együtt [...]. E téren is tudatában kell lennie az emberi nemnek, hogy felelősséggel és következetességgel tartozik a jövő nemzedékekkel szemben.

38. A természeti környezet esztelen rombolásán kívül fel kell idézni az *emberi környezet* még súlyosabb rombolását, [...] kevés gondot fordít a »*humánökológia*« *erkölcsi feltételeinek védelmére*. [...]

40. Az állam feladata, hogy gondoskodjon a közösségi javak védelméről, amihez hozzátartozik a természeti és az emberi környezet. Ezek védelmét nem képesek biztosítani kizárólag a piaci mechanizmusok. [...] az egyetemes társadalomnak kell *megvédeni a közösségi javakat*, amelyek többek között keretet alkotnak, amelyen belül mindenkinél módjában áll, hogy törvényesen valósítsa meg személyes céljait.

Itt a piacnak egy másik korlátját is felfedezhetjük: vannak közösségi és minőségi szükségletek, amelyeket nem lehet a piaci mechanizmusokkal kielégíteni; vannak olyan fontos emberi szükségletek, amelyek nem tartoznak a piac logikájához; vannak olyan javak, amelyek természetükből eredően nem és nem is lehetnek adásvétel tárgyai.”

Az enciklikában tehát valóban minden fontos elem együtt áll: az ember félreértelmezi szerepét a teremtésben, a közjavak alapvető eleme a környezet, ezért

az embernek és az államnak is meg kell védenie a közösségi javakat, mert erre a piac nem képes, hiszen azok a piac logikáján kívül esnek. Az emberi jogokkal való szoros összefüggés sem maradt ki, amint a jövő generációk védelme sem. Egyébként ekkortájt kerül véglegesítésre a fenntartható fejlődés értelmezése is, ami az 1992-es Riói Környezet és Fejlődés Világkonferencia központi gondolata.

Az ENSZ Közgyűlése 1983-ban határozta el, hogy Környezet és Fejlődés Világbizottsága²² néven szakértőkből álló testületet állít föl, Gro Harlem Brundtland asszony, a Norvég Királyság akkori miniszterelnöke elnökletével. A Brundtland-jelentés a fenntartható fejlődés fogalmát így határozta meg: „A fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen generációk szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk szükségleteinek kielégítését.”

Maga a Riói Konferencia pedig nagyon hasonló gondolatokat vet fel, mint az előzőekben vizsgált pápai megnyilatkozások.²³

„1. Elv – A fenntartható fejlődés érdekeinek középpontjában az emberek állnak. Ők jogosultak – a természettel összhangban – egészséges és termékeny életre. [...]

3. Elv – A fejlődéshez való jogot úgy kell érvényesíteni, hogy a ma élő és a jövő nemzedékek fejlődési és környezeti szükségletei egyaránt kielégítést nyerjenek. [...]

25. Elv – A béke, a fejlődés és a környezetvédelem egymással összefügg és oszthatatlan.”

A következő enciklika – *Evangelium Vitae*²⁴ – kevesebbet foglalkozik a környezettel, de ekkorra már valójában lehetetlen ezt a témát megkerülni:

„42. Mivel az ember arra hivatott, hogy művelje és őrizze a világ kertjét, különleges felelősséggel tartozik az *élő környezetért*, azaz a teremtésért, melyet Isten személyes méltósága, élete szolgálatába állított, de nemcsak a jelen, hanem a jövő nemzedékek szempontjából is. [...] Valójában ugyanis 'az uralom', melyet a Teremtő az emberre bízott, nem abszolút hatalom, sem a 'használni és visszaélni vele' szabadságáról nincs szó, sem a dolgokkal nem rendelkezhet kénye kedve szerint. [...]"

²² World Commission on Environment and Development. A Bizottság jelentését 1987-ben *Our Common Future (Közös Jövőnk)* címmel az Oxford University Press jelentette meg.

²³ *Riói Nyilatkozat a Környezetről és a Fejlődésről*. Az Egyesült Nemzetek Környezet és Fejlődés Konferenciája, 1992. június 3–14. között Rio de Janeiróban.

²⁴ II. JÁNOS PÁL PÁPA: *Evangelium vitae* kezdetű enciklikája, 1995.

Az egész addigi II. János Pál-i gondolatsor összegzését találjuk a *Velencei Nyilatkozatban*,²⁵ amely ennek megfelelően ismétlésekbe is bocsátkozik, de rendkívül frappáns, elegáns és nagyon összefogott módon foglalja egybe a lényegi gondolatokat.

„[...] Isten a világba helyezett minket, hogy együtt munkálkodjunk Vele a teremtés isteni céljának beteljesítésén.

[...] Az eredendő bűn következményeként leromboltuk a teremtés eredeti harmóniáját. Ha gondosan szemügyre vesszük azt a társadalmi és környezeti válságot, amelynek szemtanúi vagyunk, rá kell jönnünk, hogy továbbra is eláruljuk isteni küldetésünket: azt, hogy sáfárként együtt munkálkodjunk Istennel szentségben és bölcsességgel a teremtés megóvásában. [...]

A teremtés tisztelete az emberi élet és méltóság tiszteletéből fakad.

[...] A gond nem pusztán gazdasági vagy technológiai, elsősorban erkölcsi és lelki. Megoldást a gazdaság és a technológia területén csak akkor találhatunk, ha mélységes változás megy végbe szívünkben, amely elvezethet bennünket életformánk megváltoztatásához, valamint fogyasztásunk és termelésünk fenntarthatatlan formáinak átalakításához. [...]

Először is vissza kell térnünk az alázathoz, valamint fel kell ismerünk hatalmunk korlátait, és ami még ennél is fontosabb: tudásunk és ítélőképességünk határait. [...] Új felfogás és új kultúra szükséges, amely az ember teremtésben elfoglalt központi helyzetén alapul, és amelyet azon környezetetika viselkedésmód ihletett, mely Istenhez, önmagunkhoz és a teremtéshez fűződő hármass viszonyunkból fakad. Ez az etika erősíti az egymásra utaltság érzését, valamint az egyetemes szolidaritást, a társadalmi igazságosságot és a felelősséget az élet igaz kultúrájának megvalósítása érdekében. [...]

Legyünk szerények a tulajdon gondolatát illetően, és váljunk nyitottá a szolidaritásból fakadó igényekre. [...] Nincs végtelen hatalmunk a teremtés felett, csupán sáfárai vagyunk közös örökségünknek. [...]

Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a Velencei Nyilatkozat szorosan összefüggésbe hozható azzal, hogy ekkor immár a *harmadik környezetvédelmi világkonferenciát*²⁶ rendezte az ENSZ Johannesburgban, 2002 szeptemberében, így szükséges volt összefogott formában bemutatni a katolikus egyház – egy-

²⁵ *Velencei Nyilatkozat* – II. János Pál pápa és Öszentsége I. Bartalomeosz ökumenikus pátriárka közös nyilatkozata a környezeti etikáról, 2002. június 10., hétfő.

²⁶ World Summit on Sustainable Development, Johannesburg, South Africa, from 2 to 4 September 2002.

házak – álláspontját. A csúcskonferencia messze nem hozta meg azt az eredményt, amit elvártak tőle, az ott elfogadott nyilatkozat²⁷ nem tartalmazott igazi konkrétumokat. Mindenesetre a dokumentum összegzi az aktuális problémákat, a globalizációt, a szegénységet, a szolidaritás fontosságát, az emberi méltósággal való összefüggést, természetesen a fenntartható fejlődést, amelyet egy Végrehajtási Terv egészít ki.

II. János Pál folytatja a környezetvédelemmel kapcsolatos üzeneteit, amelyek közül az utolsó ugyancsak *béke világnapi*²⁸ és az eddigiekhez hasonlóan az erkölcsi hiányosságokat ostromozza. Itt is folytatódik az a gondolatsor, amely a béke és a fejlődés, ezen belül a környezetvédelem alapvető kapcsolatára mutat rá:

„Ne engedd, hogy legyőzzön a rossz, hanem te győzd le a rosszat jóval!

6. Mivel a béke ajándéka szorosan kötődik a népek fejlődéséhez, nélkülözhetetlen számításba venni azt az *erkölcsi következményt, amely a föld javainak használatából ered*. A II. Vatikáni Zsinat sürgető módon emlékeztetett arra, hogy »Isten minden ember és minden nép használatára szánta a földet mindazzal egyetemben, ami hozzátartozik. A teremtett javaknak méltányos módon kell tehát eljutniuk mindenkihez, az igazságosság vezetésével, a szeretet kíséretében.«²⁹

XVI. Benedek

XVI. Benedek pápa követi ezt az utat, és a Populorum Progressio ’ünneplésére’, az arról való megemlékezésre és az ott megfogalmazott gondolatok továbbvitelére vállalkozik *Caritas in Veritate* enciklikájában,²⁹ amely ennek megfelelően elsősorban a fejlődés gondolatával foglalkozik és annak sokoldalúságát tárja elénk. Ezen belül a szociális kérdések, a gazdasági válság, globalizáció, a szegénység leküzdése, az élet tisztelete és számos más, hagyományosnak mondható kérdés mellett immár ugyancsak hagyományosként van jelen a környezeti válság és az ellene való fellépés szükségessége, mint a fejlődés immanens része.

Elsőként álljon egy magyarázat a címhez, valamint a közjó valós tartalmához:

„6. »Szeretet az igazságban«: ez az az alapelv, amely körül az Egyház társadalmi tanítása forog, olyan alapelv, amely a morális tevékenység-

²⁷ Johannesburg Declaration on Sustainable Development – From our origins to the future, www.nfft.hu/dynamic/WSSD_Pol_decl_rev.pdf

²⁸ II. János Pál pápa üzenete a Béke Világnapjára. (2005. január 1.)

²⁹ Ld. a kötet elején a rövidítések jegyzékét.

nek irányt mutató kritériumokban ölt cselekvő formát. Ezek közül különösen két olyan kritériumra kívánom felhívni a figyelmet, melyeket speciálisan a globalizáció útját járó társadalomban követel meg a fejlődés érdekében végzendő munka; ezek: *az igazságosság és a közjó*.
7. Nagy figyelmet kell fordítani továbbá a közjóra. [...] A közjó az egyénekből, családokból, köztes csoportokból formált és társadalmi közösséggé egyesülő »mindannyiunk« java.

Amikor a fejlődés kérdéseit vizsgáljuk, meg kell határozni a kiindulási pontot:

’21. [...] Mindemellett fel kell ismernünk azt is, hogy ez a gazdasági fejlődés súlyosan meg volt és meg van terhelve torzulásokkal, drámai problémákkal, amelyeket a jelenlegi válsághelyzet még inkább kidomborít [...]

22. A fejlődés képe ma *többközpontú*.

23. [...] Ki kell azonban mondanunk, hogy *a csupán gazdasági és technológiai szempontú fejlődés nem elégséges.*”

A fejlődés közvetlenül érinti az emberi jogokat is, amelyek hangsúlyozása alapvető szükséglet, túlhangsúlyozása, illetve egyoldalú megközelítése azonban félrevezet, hiszen jog kötelezettség nélkül nem létezik:

„43. [...] A jogok eltúlzása a kötelességek mellőzésébe torkollik. A kötelességek behatárolják a jogokat, mert olyan antropológiai és etikai keretekre figyelmeztetnek, amelyek igazságába az utóbbiak is beilleszkednek, ezért nem válnak önkényessé. Így a kötelességek a jogokat erősítik és mintegy a jó szolgálatában vállalt feladatként védelmet, támogatást kínálnak amazoknak.”

Az enciklika külön fejezetben – a negyedikben – foglalkozik a környezetvédelemmel is (A népek fejlődése, jogok és kötelességek, környezet):

„48. A fejlődés témája ma szoros kapcsolatban van *azokkal a kötelességekkel, amelyek az embernek a természethez fűződő kapcsolatából fakadnak.* [...] A hívő ember ezzel szemben Isten teremtő beavatkozásának csodálatos művét ismeri fel a természetben, amelyet az embernek felelősséggel szabad használnia, figyelemmel lévén magára a teremtés belső kiegyensúlyozottságára, hogy kielégítse jogos anyagi és szellemi igényeit, szükségleteit. Ha ez a felfogás elenyészik, az ember végül a természetet vagy mint sérthetetlen tabut fogja szemlélni, vagy éppen ellenkezőleg, kizsákmányolja. Egyik mód sem felel meg a

természet keresztény szemléletének, mely a teremtő Isten alkotásának tekinti azt.

A természet a szeretet és az igazság tervének kifejeződése. [...] Napjainkban a fejlődésnek sok kára származik a természet ilyen torz felhasználásából. [...] Az ember kultúrája révén alakítja és értelmezi természeti környezetét, amely kultúrát az erkölcsi törvényekre tekintettel lévő felelős szabadság irányít. A teljes körű emberi fejlődést szolgáló programoknak ezért nem szabad semmibe venniük a következő nemzedékeket, hanem nyitottnak kell lenniük arra *a nemzedékek közötti szolidaritásra és igazságosságra*, amelynek a nevében sokféle – ökológiai, jogi, gazdasági, politikai és kulturális – területen számadással tartoznak.

49. [...] *sürgető szükség van a megújuló szolidaritásra*, különösen a fejlődő és a magas fokon iparosodott országok között. [...]

50. [...] Tudatában kell lennünk azonban annak a nagyon komoly kötelezettségünknek, hogy a következő generációknak Földünket olyan állapotban kell átadnunk, hogy ők is méltó módon élhessenek, és képesek legyenek tovább művelni azt. [...] A gazdaság egyik legnagyobb feladata éppen az erőforrások minél hatékonyabb felhasználása, nem pedig a pazarlás, miközben annak is tudatában kell lenni, hogy maga a hatékonyság fogalma nem értéksemleges fogalom.

51. *Az a viselkedési minta, amely alapján az ember a környezettel bánik, befolyással van arra a viselkedési módra is, ahogyan önmagával bánik, és viszont.* [...] A természet korunkban olyan erősen integrálódott a társadalmi és kulturális folyamatok dinamikájába, hogy többé már szinte semmilyen spontán változást nem képes produkálni. [...] Az erőforrások felhasználásáról szóló békés megállapodás oltalmazná a természetet, és ezzel egyidejűleg az érintett társadalmak jó közérzetét is szolgálná.

[...]. *Ha a társadalomban elfogadottá lesz a „humánökológiai” szemlélet, abból nyeresége származik a környezeti ökológiának is.*

[...] a meghatározó probléma *a társadalom általános erkölcsi magatartása.* [...] Ellentmondás az új generációtól megkövetelni a természeti környezet oltalmazását akkor, ha a nevelés és a törvények nem segítenek nekik abban, hogy saját magukat is tiszteljék. [...] A környezettel szembeni kötelezettségeink összefüggnek azokkal a kötelezettségeinkkel, amelyeket magával az emberi személlyel szemben, és annak a másik emberrel való kapcsolataiból fakadóan viselünk. [...]

58. *A szubszidiaritás elvének meg kell őriznie szoros kapcsolatát a szolidaritás elvével és viszont.* Mert ahogyan a szolidaritás nélkül a szubszidiaritás társadalmi partikularizmusba csúszik, éppen úgy igaz

az is, hogy a szubszidiaritás nélkül a szolidaritás olyan társadalmi rendszerekbe torkollik, amelyek megalázzák a rászorulókat.”

Nem vizsgáltuk most az enciklika más vonatkozásait, de elmondhatjuk, hogy a fejlődés, a szolidaritás, a szubszidiaritás, a környezetért érzett felelősség, a szegénység elleni fellépés, a béke megőrzése, az emberi jogok és ezen belül a jövő generációk jogainak biztosítása, az államok és nemzetek szükségszerű együttműködése együtt jelenik meg, egységet alkot, amelyhez a vallás nyújt megfelelő keretet. A környezetvédelem nem választható el az emberiség más problémáitól, ezek csak együtt kezelhetők.

A sorban legújabb pápai megnyilatkozás élénkebben rajzolja meg az egyház álláspontját, illetve az ebben megmutatkozó folyamatosságot. 20 évvel korábban, 1990-ben II. János Pál üzenetének címe is hasonló volt – „Békesség a Teremtő Istennel, Békesség az egész teremtett világgal” –, mint *XVI. Benedek 20 évvel későbbi üzenetéé*³⁰ – „Ha békére törekszel, védj a teremtett világot” –, azzal a különbséggel, hogy az újabb üzenet kifejezett felszólítást is tartalmaz. Ebben az üzenetben tehát az eddigieknek mintegy összegzését találhatjuk meg.

„1. A teremtett világ tiszteletben tartásának nagy jelentősége van azért is, mert »a teremtés Isten minden művének kezdete és alapja«, megóvása napjainkban lényegbevágó az emberiség békés együttélése szempontjából. [...] elengedhetetlen, hogy az emberiség megújítsa és megerősítse »az ember és környezete közötti összhangot, amely Isten teremtő szeretetének tükrére kell, hogy legyen: ebből a szeretetből származunk, és efelé tartunk« [...].

5. [...] Bölcs dolog tehát alaposan és nagy távlatban felülvizsgálni a fejlődési modellt, átgondolni a gazdaság és a gazdasági célok értelmét, hogy kijavítsuk működési zavarait és torzulásait. [...] Az emberiségnek mély kulturális megújulásra van szüksége, újra fel kell fedeznie azokat az értékeket, amelyek azt a szilárd alapot képezik, amelyre jobb jövőt építhetünk mindenki számára. A jelenlegi válsághelyzetek – akár gazdasági, élelmezési, környezeti vagy társadalmi jellegűek –, alapjában erkölcsi gyökerűek és egymással összefüggnek. Ezek szükségessé teszik, hogy új tervet alakítsunk ki az emberek közös előrehaladására. Kiváltképpen pedig arra kötelezünk, hogy életmódunkat a mértékletesség és a szolidaritás jellemezze, [...]7. [...] a teremtett világ öröksége az egész emberiséget megilleti. A kizsákmányolás jelenlegi mértéke azonban komolyan veszélyezteti néhány természeti erőforrás meglétét nemcsak a jelenlegi, hanem főképp a

³⁰ XVI. BENEDEK üzenete a Béke Világnapjára, 2010. jan.1.

jövő nemzedékek számára. [...] Azért, hogy megfűkezzük ezt a jelenséget, azon tény alapján, hogy „minden gazdasági döntés erkölcsi jellegű következményekkel jár”, arra is szükség van, hogy a gazdasági tevékenység jobban tiszteletben tartsa a környezetet. [...] Ahhoz, hogy védjük a környezetet, megóvjuk a nyersanyagforrásokat és az éghajlatot, arra van szükség, hogy jogi és gazdasági szempontból is jól meghatározott szabályok szerint cselekedjünk, ugyanakkor kellő szolidaritással kell viseltetnünk a Föld legszegényebb területein élők és a jövő nemzedékek iránt.

8. Valóban sürgősnek tűnik, hogy nemzedékeket összefogó őszinte szolidaritást valósítsunk meg. [...] erkölcsileg sürgetően szükség van a nemzedékeken belüli megújult szolidaritásra, különösen a fejlődő és a magas fokon iparosodott országok között: [...] A jelenlegi ökológiai válság okai között fontos, hogy elismerjük az iparosodott országok történelmi felelősségét. [...]

10. Ahhoz, hogy elvezessük az emberiséget a környezet és bolygónk erőforrásainak összességében fenntartható kezeléséhez, arra van szükség, hogy az ember a tudományos és technológiai kutatásokra és az azokból származó felfedezések alkalmazására használja intelligenciáját [...].

11. Egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a környezet pusztulásának problémája arra hív minket, hogy felülvizsgáljuk életstílusunkat, valamint a fogyasztás és a termelés elterjedt modelljeit, amelyek gyakran társadalmi, környezeti, sőt gazdasági szempontból is tarthatatlanok. [...] Mind inkább a béke építésére kell nevelni az egyéni, a családi, a közösségi és politikai szinten. Mindannyian felelősek vagyunk a teremtett világ védelméért és megőrzéséért. Ez a felelősség nem ismer határokat. A szubszidiaritás elvének megfelelően, mindenki számára fontos, hogy elkötelezetten dolgozzon saját szintjén az egyéni érdekek túlsúlyának leküzdésén. [...]

14. Ha békére törekszel, védj a teremtett világot [...] Védni a természetes környezetet annak érdekében, hogy a béke világát építsük, mindenkinek kötelessége.”

Következtetések

A *Rerum novarum* megnyitotta a kaput az egyház aktívabb társadalmi – és nem politikai! – szerepvállalásához. Ekkor a munkáskérdés, a tulajdon és a gazdaság alapkérdései voltak a fókuszban, válaszul a munkásmozgalom, a marxizmus, szocializmus eszméire. Egyszerűen nem engedheti meg az egyház, hogy ne

szólaljon meg. Ha viszont ezt megtette, ezzel nem zárta le az utat a további 'új dolgok' előtt, tehát az ezen időtől jelentkező szükségletek előtt – ha szegénység elleni fellépés szükséges, akkor az is ide értendő; ha háborúság van, akkor a béke fontosságát kell kiemelni; ha a globalizáció kerül előtérbe, akkor a szubszidiaritás vagy a szolidaritás gondolatait kell hangsúlyozni; ha a természetben való társörökösi mivolt elárulása válik egyre nyilvánvalóbbá, akkor erősíteni kell a környezetvédelem eszméjét –, tehát az Egyház társadalmi tanítása átértékelődik az idők folyamán, igazodnia kell a megváltozott és folyamatosan változó világhoz.

A természetben való társörökösi mivolt a XX. század közepére feledésbe merült, illetve eltorzult ebben az ember szerepe (kényúr? vagy sáfár?, kizsákmányoló? vagy jó gazda?), mert az ember elárulta küldetését, alárendel mindent a materiális értékeknek azt hívén, hogy mindent meg lehet ítélni a gazdasági haszon szempontjából. A természet javait azonban nem lehet oly módon 'beárzni', mint a cipőt, a gazdaság törvényszerűségei nem alkalmazhatók mindenütt. Ez ugyanúgy igaz a környezetre, mint a családi értékekre, a szeretetre, az esztétikai szempontokra, az emberi kultúra eredményeire, stb. Az értékek tehát nem korlátozhatók a materiális javakra, szükséges az értékrendszer teljes átalakítása. Tekintettel arra, hogy az Egyház sem 'árúsít' anyagi javakat, hanem lelki, etikai, esztétikai, morális értékeket képvisel, éppen ezért figyelme is egyre fokozottabban fordul a hasonló értékek felé és vállal közösséget azokkal. A környezet rombolása vagy a család értékeinek lerombolása nem különbözik sokban – a gazdaság törvényei szerint mindkettő értéktelen vagy legalábbis nem értékelhető.

A *Rerum novarum* és a következő dokumentumok kiemelkedő fogalma, értéke a közjó, amely magában foglalja mindezeket a kérdéseket is, tehát a materiális szempontokon túli értékeket, illetve a kisebb és nagyobb közösségek értékeit is.

Látható a növekedés hatályos közgazdasági megközelítésében a mennyiségi szempont uralma, minőség nélkül. A GDP alapú megközelítések számára egy hurrikán vagy szökőár egyértelműen pozitív, mert termék a katasztrófaelhárítás, a tűzoltás, a mentés, a helyreállítás, miközben nem képes kezelni a bekövetkezett károkat. Ez tehát olyan látszatot teremt, amely félrevezeti a döntéshozókat. Nem csoda, ha közgazdászok számos kísérletet tettek új és a valóságnak jobban megfelelő indexek, jóléti mutatók kialakítására,³¹ és ezek mind kudarcba fulladtak. Ennek egyik oka a nem kellő kidolgozottság, de még fontosabb oka a kemény ellenállás a piac részéről.

A meglévő gazdasági-technikai szemlélet, életstílus – mint amilyen a fogyasztói társadalom szemlélete – nem folytatható tovább, ebben jelentős válto-

³¹ Ezekről bővebben ld. pl. SZLÁVIK JÁNOS: *Fenntartható környezet-és erőforrásgazdálkodás*. Budapest: KJK-Kerszöv, 2005.

zásra van szükség. Az egész fejlődési modell szorul felülvizsgálatra, amelynek egyik alapvető eszköze a hatékony jogi szabályozás is, beleértve az állam gazdasági szerepét is. Sok a hasonlatosság így a Rerum Novarum eredeti gondolatáival.

Sokban hasonlít ez a helyzet a környezethez való jog befogadásával szembeni ellenálláshoz, hiszen az emberi jogok hivatalos katalógusai – ENSZ és Európa – még ma is nélkülözik a környezethez való jogot. A Kiss–Shelton szerzőpáros hangsúlyozza, hogy nem is annyira egyszerű e kérdés kezelése, mert nem azonosak a kiindulópontok és a célok: „A lehetséges konfliktus a hangsúly vonatkozásában még mindig megmarad: az emberi jogok jogának fő kérdése, hogy egy adott társadalomban az egyének és csoportok jogait védje, míg a környezetvédelem célja az élet globális fenntartása annak révén, hogy a jelen generációk szükségleteit és a rendelkezésre álló kapacitásokat egyensúlyba hozzuk minden faj jövő generációinak hasonló érdekeivel. A természet védelmének széles körű megközelítése időszakonként ellentétbe kerülhet az egyéni jogok biztosításával.”³²

Az egyházi dokumentumok is felhívják arra a figyelmet, hogy a kiindulás a környezethez való jog, mint az emberi méltóság egyik alapeleme, s amely egyben megalapozza a szolidaritás gondolatát is, nemzedéken belül és nemzedékek közötti szolidaritást értve ezalatt – az utóbbi a jövő generációk védelme.

Az ember felelőssége a teremtés (környezet, természet) iránt minden szinten – egyén, család, társadalom, gazdaság, állam, nemzetközi együttműködés – megjelenik. A nemzetközi közösség szerepe különösen hangsúlyos e téren, mert szükséges az ilyen irányú hatékonyabban fellépés. Éppen ezért mindezen szintnek meg kell legyen a saját szerepe, feladata, ami a jogok és kötelezettségek egysége. Ugyanakkor mindezen szintek között a szubszidiaritás elve jelenti egyben a felelősség/kötelezettség allokálását, a feladatok megosztásának alapját, és a különböző – így a kisebb – közösségek bevonása iránti igényt is. Ennek érdekes példája az elhíresült ’a kicsi a szép’ mottó,³³ és ennek egyik gondolata: „Az élet igazi problémái – a politikában, a gazdaságban, az oktatásban, a házasságban, stb. – mindig az ellentéteken való felülemelkedést, illetve azok összeegyeztetését igénylik.”

A jogalkotás ennek megfelelően lényegi, de nem elsődrendű szereplő, mindenestre a szükséges elvárások, változások kikényszerítésében nélkülözhetetlen. Ide sorolandó a megfelelő szintek bevonása, a szolidaritás, a jogok biztosítása, a kötelezettségek kikényszerítése, a nemzetközi együttműködés a szerződéseken keresztül, a piac megfelelő kordában tartása és sorolhatnánk tovább a feladatokat.

³² ALEXANDRE KISS – DINAH SHELTON: *International Environmental Law*. Transnational Publishers, 1999. 187.

³³ ERNST SCHUMACHER: *A kicsi a szép*. Budapest: KJK, 1991. 100.

Ami nagyon fontos tanulsága a fentieknek, az a környezeti felelősség összekapcsolódása számos más hasonló szemponttal, így a béke vagy a társadalmi igazságosság sem választható el tőle. Vannak olyan nézetek, hogy a következő évtizedek háborús konfliktusainak egyik alapja a megfelelő minőségű vízhez jutás lesz. A Szentszék e tekintetben is nem egyszer hallatta szavát:³⁴ „mint Isten ajándéka, a víz alapvető elem, amely nélkülözhetetlen a túléléshez, így mindenkinek joga van hozzá.”

A különböző szerzők és az Egyház véleményében egy tekintetben nincs vita, mégpedig abban, hogy mindez azonban elsősorban erkölcsi, morális válság, amelynek a fentiek csak látható megnyilvánulása. Ha életstílusunk nem változik meg e tekintetben is, a gazdasági változások és a jog beavatkozása nem elegendőek. Erre utal Schumacher is: „A bölcsesség azt jelenti, hogy a tudomány új irányt vesz: a szerves, a gyengéd, az erőszakmentes, az elegáns és a szép dolgok felé.”³⁵

Jelen tanulmány elején idézett 2008-as MKPK körlevél szerint pedig:

„175. Az ökológiai kihívásokhoz és a klímaváltozáshoz kapcsolódó kérdések megoldása új életstílust és az ennek kialakulását irányító mentalitás hatásos megváltoztatását követeli meg. [...]

176. [...] Következésképpen ha az emberek gondolkodásmódja, szemlélete, erkölcsi hozzáállása változik, változni fog az adott rendszer, így a gazdaság rendje is.”

³⁴ II. JÁNOS PÁL: *Üzenet a brazil püspökökhöz*. 2004.

³⁵ SCHUMACHER i. m. 32.

HAGYOMÁNYOS MUNKAVÁLLALÓI JOGOK ÉS ÚJ KIHÍVÁSOK

GYULAVÁRI TAMÁS
egyetemi docens (PPKE JÁK)

1. Bevezetés

A *Rerum novarum* jelentőségével, aktualitásával kapcsolatosan számos részletkérdést lehet vizsgálni, így különösen a munkaidő korlátozására, a méltányos munkabérre, vagy éppen a nők foglalkoztatására vonatkozó gondolatokat, azok mai jelentését, összefüggéseit. Ugyanakkor a legfontosabb változás az, hogy az elmúlt évszázadban hihetetlen mértékben átalakultak azok a társadalmi, gazdasági viszonyok, amelyek a munkaviszony szabályozásának terepét, háttérét adják, és amelyektől elválaszthatatlan a munkajogi szabályozás. Álláspontunk szerint tehát ma már elsődlegesen nem a klasszikus munkaviszony szabályozását érintő részletkérdéseket kell vizsgálnunk a *Rerum novarum* szerepének és aktualitásának megítélésénél, hanem a foglalkoztatási jogviszonyok rendszerének átalakulását, a munkajog megváltozott, válságban lévő fogalmi rendszerét.¹

A *Rerum novarum* egy olyan korban született, amikor a gazdaság meghatározó, minden mást háttérbe szorító folyamata az iparosodás, amely a bérmunka tömeges megjelenését, és ezzel összefüggésben a munkásmozgalom térnyerését eredményezte. A foglalkoztatási jogviszonyok rendszerét az önfoglalkoztatás és a munkaviszony kettőssége, illetve a munkaviszony szabályozatlansága jellemezte. Ezzel magyarázható, hogy a *Rerum novarum* az alapvető (ma már hagyományosnak, másként klasszikusnak nevezett) munkavállalói jogok szabályozására tett rendkívül fontos javaslatokat, illetve rögzített alapvető szociális jogi értékeket. Az alábbiakban elsődlegesen azt vizsgáljuk, hogy milyen koncepcionális problémákat vet fel napjainkban a munkajog fogalmi rendszerének válsága, és melyek ennek a válságnak az okai és következményei. Ezt követően a munkaidő szabályozásán keresztül érzékeltetjük a hagyományos munkavállalói jogok szabályozásával kapcsolatos változást.

¹ Jelen tanulmány nagymértékben támaszkodik a szerző alábbi, korábban megjelent publikációjára: GYULAVÁRI TAMÁS: Munkaviszony, önfoglalkoztatás, és a közöttük lévő szürke zóna. *Esély*, 2009/6. 76–109.

2. A hagyományos munkajogi szabályozás válsága

A *Rerum novarum* tehát abból indult ki, hogy a munkavégzés kizárólagos jogi kerete a munkaviszony. Mára pontosan ez az alaptétel kérdőjeleződött meg. Ennek az az oka, hogy válságban van a munkajog alapját képező társadalmi, gazdasági szabályozási modell. Ennek a válságban lévő fordista modellnek a lényege, hogy a munkajogi szabályozás az alárendeltség standardizált modelljén, vagyis a klasszikus munkaviszonyon (munkaszerződésen) alapul. A munkaszerződés lényegében egy olyan "irányítási mechanizmus", amely úgy kapcsolja össze a munkaszervezetet a munkaerő kínálattal, hogy ez által kezelni lehessen a hosszú távú gazdasági kockázatot. Éppen ezért Deakin szerint a munkaszerződés olyan alapvető fontosságú gazdasági és társadalmi jogintézmény, amelynek jelentősége vetekszik a korlátolt felelősségű társaságéval.² A hagyományos munkaviszony a társadalmi stabilitás – egyben a szociális- és adórendszer stabilitásának – egyik alappillére, amelyben minden szereplőnek (állam, munkáltató, szakszervezet) megvan a maga jól meghatározott szerepe.³

A munkavállalói státusz lényege az volt, hogy a munkavállaló a munkaszerződéssel alárendeltséget (függőséget) vállal jogokért (biztonságért) cserébe.⁴ Ojeda szerint a munkajog eredeti identitása a gyengébb szerződő fél védelmét szolgáló mechanizmusok tökéletesítése, a munkavállaló és a munkáltató érdekei közötti egyensúly megteremtése és a munkaügyi kapcsolatok pacifikálása.⁵ Klare megfogalmazásában a munkajog hivatása a modern társadalom alapvető társadalmi és gazdasági problémájának, nevezetesen a munkaerő és a tőke, másként a munkavállaló és a munkáltató közötti alárendeltség enyhítése.⁶ A szabályozás alapelemét képező klasszikus munkaviszony koncepciója egyszerre hierarchikus és kollektív, mivel a munkavállaló és a munkáltató közötti alá-fölérendeltség (subordination bond), illetve a munkáltató szervezetében, mint közösségben történő kollektív munkavégzés jellemzi.⁷

² SIMON DEAKIN: The evolution of the employment relationship. In PETER AUER – BERNARD GAZIER (eds.): *The Future of Work, Employment and Social Protection*. Geneva: ILO, 2002. 191.

³ KISS GYÖRGY: A magyar munkajog megújulásának esélye az Európai Unió munkaügyi politikájának tükrében. *Pécsi Munkajogi Közlemények*, 2008/1. 10.

⁴ DAVID MARSDEN – HUGH STEPHENSON (eds.): *Labour Law and Social Insurance in the New Economy: A Debate on the Supiot Report*. Centre for Economic Performance, LSE, London, 2001. 15-18.

⁵ ANTONIO OJEDA AVILES: The „externalization” of labour law. *International Labour Review*, Vol. 148 (2009), No. 1–2. 47.

⁶ KARL KLARE: The Horizons of Transformative Labour and Employment Law. In JOANNE CONAGHAN – RICHARD FISCHL – KARL KLARE (eds.): *Labour law in an era of globalization*. Oxford: Oxford University Press, 2005. 3.

⁷ ALAIN SUPIOT: The transformation of work and the future of labour law in Europe: A multidisciplinary perspective. *International Labour Review*, Vol. 138, (1999) No. 1. 33.

A munkaszerződés tehát a modern munkajog sarokköve, amely a szociális polgárság megteremtését, és ezen keresztül a jóléti állam demokratikus eszményét célozta. Ugyanakkor olyan esetleges társadalmi és gazdasági körülményekre (fordista modellre) alapozták, amely igen gyorsan bomlásnak indult, ezzel veszélyeztetve magát a munkaszerződés által elérni kívánt demokratikus emancipációt.⁸ A fordista modellt hatalmas vállalkozásokban koncentrálódó tömegtermelés jellemezte, amely hierarchikus szervezetre és alacsony fokú specializációra épült.⁹ A rövid idő alatt kiképzett (férfi) munkavállaló a család „kenyérkeresője”, aki határozatlan idejű, teljes munkaidős munkaviszonyban, huzamosan ugyanannak a munkáltatónak dolgozott. A klasszikus munkaviszonyban a munkáltató tehát egy jól körülhatárolható, hatalmas termelő szervezet, amely központosított, hierarchikus irányítás alatt áll, és egyedi, oszthatatlan entitásként áll a munkavállalóval szemben. A munkajog célja a gyengébb alkupozícióval bíró munkavállalók védelme azáltal, hogy a felek közötti viszonyba beavatkozva megteremti a felek közötti egyensúlyt.¹⁰

A foglalkoztatás szabályozásának ez a standardizált mintája folyamatosan és gyorsan veszít a jelentőségéből, és ez számos munkajogi változásban tükröződik szerte Európában. A munkaszervezés klasszikus munkaviszonytól eltérő szabályozási „mintáinak” elterjedését az alábbi folyamatok segítették elő:

- növekedett a munkavállalók szakképzettsége és ezzel együtt szakmai autonómiája,
- fokozódott a verseny az egyre nyitottabbá váló piacon,
- soha nem látott mértékben felgyorsult a technikai fejlődés,¹¹ és
- megváltozott a munkáltatói struktúra, amelynek során feladatorientált, azonnali teljesítésre és utána megszüntetésre ítélt vállalkozások, befektetési- és kockázatközösségek jelentek meg, standardizált belső szabályrendszerrel.

Mindemellett a nők tömeges megjelenése a munkaerőpiacon és a demográfiai folyamatok (előregedő társadalom, válás) is erodálták a fenti standardizált szabályozási modellt.¹² Mindezeknek a folyamatoknak a háttérében az húzódik meg, hogy a „férfi-kézi-gyári termelés” vezető szerepét átvette a „sokszínű-digitális

⁸ DEAKIN (2002) 195–196.

⁹ European Commission: *Transformation of labour and future of labour law in Europe*. Final Report, June 1998, http://ec.europa.eu/employment_social/labour_law/docs/supiotreport_en.pdf, 20. [a továbbiakban: EC (1998)]

¹⁰ KÁRTYÁS GÁBOR: A munkajog új kihívásai a XXI. század elején, különös tekintettel a munkaerőpiac kettészakadására és az atipikus foglalkoztatásra. In KISS GYÖRGY – BERKE GYULA – BANKÓ ZOLTÁN – KAJTÁR EDIT (szerk.): *Emlékkönyv Román László születésének 80. évfordulójára*. Pécs, 2008. 194.

¹¹ SUPIOT i. m. 35.

¹² EC (1998) i. m. 21.

harmadik szektor”.¹³ Általános trend, hogy a hatalmas, centralizált és vertikálisan szervezett egységek helyét egyre inkább a kisebb, decentralizált, rugalmasabb, specializált egységek veszik át. Ezzel párhuzamosan például az ágazati kollektív szerződések helyébe a munkahelyi szintű megállapodások lépnek.¹⁴

Az állam a tőke szabad áramlását favorizáló globalizáció hatására egyre inkább arra kényszerül, hogy a gyorsan továbbálló tőke megtartása érdekében a korábbi „biztonság” helyett „versenyképességet” kínáljon polgárainak. Supiot szerint a gazdasági kényszerek erősebbek, mint valaha, ráadásul ma már nem is kompenzálja ezeket a stabil foglalkoztatásból eredő biztonság.¹⁵ Az egységes európai piac liberalizációja és a kereskedelmi korlátozások lebontása miatt az uniós országok munkaerőpiacai még fokozottabban ki vannak téve a globalizációból eredő kihívásoknak, másként a nemzetközi piaci versenynek, mint az Unión kívüli országok. Az európai integráció lényegében felgyorsította a fenti folyamatokat, amelyek a tradicionális munkajogi paradigma válságát eredményezik.¹⁶ A gazdasági és politikai integráció (globalizáció) Klare szerint is alapvető szerepet játszott a munkajog tárgyának átalakulásában, illetve jelenlegi válságának kialakulásában.¹⁷

A fentiekben leírt munkajogi folyamatok korántsem egyneműek, mivel az eltérő környezet sokszínű megoldásokat eredményezett az európai államokban, így az új szabályozási modell nem lehet olyan egységes, mint elődje. Erre jó példa, hogy az önfoglalkoztatás, az alvállalkozói lánc és az outsourcing ott jellemző eszköze a költségek csökkentésének és a munkajogi szabályok kikerülésének, ahol kevés a termelésben a hozzáadott érték.¹⁸ Az önfoglalkoztatásnak ez a „sötét” oldala, mivel elsősorban arra irányul, hogy kizárja a szakképzetlen, alkalmi munkavállalókat a munkajogi védelemből. Az önfoglalkoztatás ezekben az esetekben nem más, mint a dereguláció és a költségek csökkentésének jogellenes formája.¹⁹ Ugyanezek a jogi formák egészen más, innovatív célt szolgálnak a magas szintű szaktudást igénylő ágazatokban.²⁰ Ez az önfoglalkoztatás

¹³ MARS DEN – STEPHENSON i. m. 21.

¹⁴ KLARE i. m. 17.

¹⁵ DEAKIN i. m. 192.

¹⁶ RIEN HUISKAMP – KEES VOS: Flexibilization, Modernization and the Lisbon Strategy. *The International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*, Vol. 23/4. (2007) 596.

¹⁷ Klare a globalizáció mellett még a termelés és a foglalkoztatás szervezetének, illetve a munka jelentésének és kulturális kontextusának átalakulását emeli ki döntő tényezőként (KLARE i. m. 4–6.).

¹⁸ SUPIOT 34.

¹⁹ EC (1998) i. m. 31.

²⁰ EC (1998) i. m. 22.

üdvözlendő formája, mivel rugalmassága folytán teret ad a magasan kvalifikált munkavállalók egyéni autonómiájának.²¹

A munkáltatói hatalom és a szakmai autonómia gyakorlásának módja igen sokszínű, ennek megfelelően ugyanilyen változatos jogi megoldásokat eredményez. Ez magyarázza a munkavégzésre irányuló szerződések (jogviszonyok) egyre növekvő változatosságát, ami felveti az alárendelt munkavállalók és a tisztán önfoglalkoztatók közötti harmadik kategória munkajogi szabályozásának a problematikáját. Az úgynevezett harmadik munkajogi státuszba azok tartoznak, akik jogi értelemben függetlenek (kvázi önfoglalkoztatók), de gazdasági értelemben ténylegesen függő helyzetben vannak egy harmadik személlyel (szervezettel) szemben, aki ezért egyfajta munkáltatónak is tekinthető. A munkavállalónak, illetve önfoglalkoztatónak sem tekinthető, ún. „harmadik státuszú” személyek számaránya ma még nem jelentős, de folyamatosan nő.²² A munkaviszony szabályozása is hosszú idő alatt, decentralizált kísérletezéssel alakult ki mai formájában, így a munkaviszony és az önfoglalkoztatás közötti új foglalkoztatási formák is csak ilyen kísérletezéssel teremthetők meg.²³

A munkaviszony – jelenlegi formájában – már nem képes betölteni korábbi egyeduralkodó szerepét, mert nagyon sok vállalkozás a munkaviszony szabályainál rugalmasabb foglalkoztatási formát igényel. A tradicionális, védelemre épülő munkajogi modellt az gyengíti, hogy a szabályozásból és az adózásból eredő közvetett költségek igen egyszerűen csökkenthetők a munkaviszony kikerülésével. Nem meglepő, hogy a munkaviszonyon kívüli jogviszonyok alkalmazása, és ez által a munkaviszonyhoz tapadó szabályok és költségek kiiktatása a versenyképesség közkedvelt forrásává vált a munkaerőpiacon.²⁴

Az újonnan létrehozott – foglalkoztatásra irányuló – heterogén szerződéstípusok szabályozása felhívta a munkát végző személyek egyes csoportjainak munkajogi védelmét, valóban új munkahelyek létrehozása nélkül, lényegében a korábbi, sokkal védettebb munkaviszonyok „leváltásával”. A munkavégzésre irányuló jogviszonyok reformja számos problémát vet fel az individuális és kollektív munkajogban, de a társadalombiztosításban is, mert mindezen szabályozásoknak a kiindulópontja és alapja a klasszikus (tipikus) munkaviszony volt.²⁵

Munkajogi szempontból a változások a következő három szinten azonosíthatók:

- az önfoglalkoztatás térhódítása a munkaviszonyban történő foglalkoztatás rovására,
- az alárendeltség elvének (principle of subordination) átalakulása, illetve

²¹ EC (1998) i. m. 32.

²² SUPLOT i. m. 34.

²³ MARSDEN – STEPHENSON i. m. 4.

²⁴ DEAKIN i. m. 196.

²⁵ MARSDEN – STEPHENSON i. m. 3.

- kiszerezés (outsourcing) és alvállalkozói lánc (sub-contracting) olyan vállalkozások részvételével, amelyek gazdaságilag függenek a „megbízótól”.²⁶

Az önfoglalkoztatás jogi szabályozása

A munkaviszony sohasem volt a függő munka egyetlen jogi formája, hiszen a „közszolgákra” a legtöbb európai országban mindig is külön szabályok vonatkoztak. Emellett a munkaviszony korántsem volt a más számára, ellenértékért történő munkavégzés egyetlen jogi formája, hiszen mindig is sokan végeztek munkát polgári (kereskedelmi) jogi szerződés alapján. Olyannyira, hogy a 20. század kezdetén az önfoglalkoztatás volt a munkavégzés uralkodó jogi formája, hiszen a legtöbb dolgozó földműves, kereskedő, kézműves vagy éppenséggel szabadúszó volt. A 20. század folyamán folyamatosan nőtt a függőmunka aránya, ami az önfoglalkoztatás visszaszorulásához vezetett.²⁷ A munkaviszony mai formájában tehát – történelmi léptékkal mérve – meglehetősen új találmány, hiszen csak a 20. század első felében alakult ki a munkavállalóra és az önfoglalkoztatóra épülő, kétszereplős fogalmi rendszer, míg ezt megelőzően a foglalkoztatásra irányuló jogviszonyokat lényegesen összetettebb, sokszereplős fogalmi rendszerben értelmezték.²⁸

A 20. század közepén a gazdasági változások, a családi struktúra és a nemzetállam szabályozó hatalma teremtették meg egyidejűleg azt a közeget, amely kedvezett a munkaügyi kapcsolatok standardizálásának és stabilizációjának. Az ekkor kialakított pénzügyi és szabályozási technikák –, amelyeknek a munkaviszony a központi eleme – szétterítették a gazdasági bizonytalanságból eredő kockázatot, egyfajta kockázatközösséget építve a munkát végzők körében, ami persze megerősítette a vállalkozások termelő erejét is.²⁹ D’Antona szerint nem véletlen, hogy a munkajogi „alkotmányozásra” a 20. század közepén, a második világháború utáni sajátos társadalmi, politikai környezetben került sor, amely táptalaja volt a különböző társadalmi osztályok megegyezésének.³⁰

A munkaviszony térhódítását jelentősen felgyorsította a függő munkához kapcsolt munkavállalói és szociális jogok kiterjesztése, különösen a társadalombiztosításhoz való jog garantálása. Ennek az volt a következménye, hogy

²⁶ EC (1998) i. m. 23.

²⁷ EC (1998) i. m. 24.

²⁸ Deakin a common law világából az alábbi fogalmakat említi: independent contractor, casual worker, servant, labourer, workman (DEAKIN i. m. 192.).

²⁹ DEAKIN i. m. 202.

³⁰ D’Antona a szociális alkotmányok szerepére a ‘political pacification’ kifejezést használja (D’ANTONA i. m. 31).

a szociális védelem hatályának kiterjesztése érdekében a munkaviszonyhoz hasonlatos munkavégzéseknél is vélelmezték a munkavállalói státusz fennállását.³¹ Ez által vált általánossá a munkaviszony és a munkavállaló elnevezés minden munkabérért történő függő munkavégzésre (wage-dependent labour).³²

A foglalkoztatási jogviszony meghatározása természetesen csak részben múlik a feleken, mivel a szerződési szabadság korántsem korlátlan.³³ Az önfoglalkoztatói státusz tehát nem a felek megállapodásán, hanem a foglalkoztatás tényleges körülményein alapul. Ha ez nem így volna, akkor kizárólag a felek akaratán állna a munkajogi szabályok kikerülése, ami a visszaélészerűen használt önfoglalkoztatói (polgári, kereskedelmi) jogviszonyon keresztül a verseny súlyos torzulásához vezetne. Mindazonáltal számos tagállamban visszaszorulóban van a munkavállalói státusz egyedurialma, és a nemzeti jogalkotások igyekeznek megteremteni az önfoglalkoztatás és az ahhoz hasonló munkavégzés stabil, kiszámítható jogi hátterét. Ez persze nem mindig volt így, hisz egészen a 80-as évekig a munkavállalói státusz lehető legszélesebb körű alkalmazásával igyekeztek biztosítani a munkajogi és szociális jogi védelmet minél szélesebb személyi körre. A Supiot-jelentés által jelzett tendencia szerint viszont a nemzeti jogok a 90-es években a korábbi időszaknál sokkal inkább elismerték, elfogadták és szabályozták a valódi és a kvázi önfoglalkoztatást, mint a munkaszerződésen alapuló munkavállalói lét alternatíváját.³⁴

Az önfoglalkoztatás kiterjesztésének persze mindig megvan az a veszélye, hogy az érintett munkavégzők – például a saját kockázatokra vállalkozó, de ténylegesen a „munkáltató” taxi-társaságnak dolgozó taxisok – munkajogi és szociális védelem nélkül maradhatnak. Ez a veszély csak úgy hárítható el, ha a színlelt önfoglalkoztatás ellen hatékony jogi eszközökkel, szigorúan lépnek fel, és ezzel párhuzamosan megteremtik a kvázi önfoglalkoztatók tényleges munkajogi státuszát, ami – némi munkajogi védelem mellett persze – elsődlegesen alapvető szociális jogokat garantál.³⁵ Meg kell jegyeznünk, hogy az európai nemzeti jogalkotások általában csak az első lépcsőig, tehát a színlelt önfoglalkoztatás elleni szigorú fellépésig jutnak el, de megspórolják a második lépést, tehát a kvázi önfoglalkoztató jogviszony szabályozását és ahhoz megfelelő munkajogi és szociális védelem biztosítását. Ezzel viszont nem oldják meg a problémát, mert a munkáltatók számára nem teremtenek valódi alternatívát, és továbbra is egységes „masszaként” kezelik a munkát végzők korántsem egységes tömegét.

³¹ EC (1998) i. m. 24.

³² DEAKIN i. m. 193.

³³ SUPLOT i. m. 35.

³⁴ EC (1998) i. m. 34–35.

³⁵ EC (1998) i. m. 37-38.

Mivel az önfoglalkoztatás kifejezés igen sokszínű munkavégzési formák és élethelyzetek gyűjtőfogalma, ezért különösen nehéz egyetlen, megfelelő jogi keretbe foglalni az önfoglalkoztatásnak tekintett munkavégzéseket. Pontosan ennek a sokszínűségnek a megjelenítése és figyelembe vétele okozza a legtöbb fejtörést a nemzeti szintű munkajogi jogalkotásban. Egyes nemzeti jogokban (francia, svéd) nem tesznek különbséget az kvázi önfoglalkoztató munkavégzők és az önálló vállalkozók között, míg más (német, olasz, spanyol) jogokban megteremtették a munkavállalók és a teljes mértékben független vállalkozók közötti önfoglalkoztató kategóriát, akik gazdaságilag függenek egy, esetleg több megbízótól.³⁶ Ennek a kvázi függő munkavégzésnek a szabályai országról országra változnak, de mindenütt felvetik egyes munkajogi szabályok vagy elvek alkalmazásának a kérdését.³⁷ A német munkajogban például az az egyedül dolgozó személy minősül gazdaságilag függő munkavégzőnek – és ez által részleges munkajogi védelemben részesül –, aki a jövedelmének legalább a felét egy megbízótól kapja és a munkavállalókhoz hasonlóan szüksége van szociális védelemre.³⁸ Egyes munkajogi szabályok azokban az országokban is alkalmazandók a munkavállalónak nem minősülő, de félig-meddig függő helyzetben lévő dolgozókra (pl. kereskedelmi ügynök, bróker), ahol nem teremtettek számukra egy általános jogi státuszt.³⁹

Az elmúlt évtizedek nemzeti munkajogainak fejlődéséből adódik tehát az a következtetés, hogy szükség van egy közbenső jogi kategóriára a munkavállaló és a vállalkozó jogi státuszai között.⁴⁰ A munkavégzőknek ezt az új, harmadik kategóriáját viszont pontosan meg kell határozni ahhoz, hogy megfelelő jogok biztosításával kellőképpen vonzó jogi státuszt lehessen teremteni.⁴¹ A gazdaságilag függő (kvázi önfoglalkoztatói) státusz megteremtése csak részben munkajogi kérdés, hiszen szorosan kapcsolódik a szociális jogok biztosításához és a szociális ellátórendszer finanszírozásához is. Az önfoglalkoztatói kategória ugyanis nem lehet a társadalombiztosítási járulékfizetés alóli kibújás legális módja, ugyanakkor a közterhek befizetéséért cserébe megfelelő szociális jogokat kell garantálnia.⁴² A fordista foglalkoztatási modellben a társadalombiztosítási ellátórendszer is a munkaviszony intézményén alapult, emiatt az

³⁶ EC (1998) i. m. 39.

³⁷ EC (1998) i. m. 40.

³⁸ Section 12.a of the 1974 Act on Collective Bargaining (EC (1998) i. m. 41.).

³⁹ EC (1998) i. m. 45.

⁴⁰ EC (1998) i. m. 46.

⁴¹ EC (1998) i. m. 48.

⁴² EC (1998) i. m. 49.

ellátásokra való jogosultság szabályozása is egyre élesebben veti fel az alapvető fogalmak (munkaviszony, önfoglalkoztatás) tisztázásának az igényét.⁴³

Az önfoglalkoztatás és az attól megkülönböztetett gazdaságilag függő munka térnyerése nyilvánvalóan együtt jár az eltérő védettségű munkajogi státuszok közötti fokozott mobilitással. Ezzel összhangban a foglalkoztatáspolitikai eszköztárban is egyre nagyobb szerepet kap a csoportos létszámcsökkentés, vagy átszervezés miatt elbocsátott munkavállalók önfoglalkoztatásának támogatása. Ezeknek a munkát végző, de munkavállalói státusszal nem rendelkező személyeknek a jogait egyre inkább elismerik a munkajogon kívül olyan jogágakban is, mint a szociális jog vagy az adójog. Egyre inkább elismerést nyer a munkát végzők szociális ellátásokhoz való joga, függetlenül attól, hogy milyen munkajogi státusz(ok)ban (munkavállaló, részben független dolgozó[□], önfoglalkoztató) végeztek munkát. A cél tehát az, hogy a különböző munkavállalói státuszok közötti átmenet (mobilitás) ne érintse negatívan a munkavégzők szociális jogait.⁴⁴

Alárendeltség versus gazdasági függőség

Továbbra is az alárendeltség (subordination) a munkaviszony fogalmának legfontosabb eleme, de a vállalkozásokban bekövetkező változások miatt egyre nehezebb és komplexebb ennek a kritériumnak a munkajogi megítélése. A változások ugyanis ellentmondásosak, mivel egyes munkavállalók önállósága növekszik, míg mások esetében az alárendeltség erősödése tapasztalható. A munkavállalói önállóság növekedéséhez vezettek többek között az új technológiák, a szakképzés, valamint a részvételre építő menedzsment technikák. Egyre több munkaviszonyban foglalkoztatott munkavállaló dolgozik munkaviszonyban olyan körülmények között a gyáripárban és a szolgáltatóipárban egyaránt, amelyek nem térnek el lényegesen a polgári jogi szerződéssel alkalmazott önfoglalkoztatóktól.⁴⁵ Ezzel szemben az alárendeltség növekedését eredményezik az „alkalmi” munkavállalás új formái, mint például a különféle határozott idejű, illetve gyakornoki szerződések⁴⁶. A munkavállaló kiszolgáltatottságát növeli és munkahelyi döntési szabadságát jelentősen korlátozza a munkáltató fokozott döntési hatalma a jogviszony meghosszabbítását illetően, különösen a fiatal, pályakezdő munkavállalók tekintetében. Mindezen túl a munkáltatói hatalmat erősíti még a munkavállalók lehetőségeit korlátozó magas munkanélküliség, il-

⁴³ MARSDEN – STEPHENSON i. m. 5.

⁴⁴ EC (1998) i. m. 50.

⁴⁵ EC (1998) i. m. 51–54.

⁴⁶ A gyakornoki szerződések angol terminológiája a Supiot jelentésben: on-the-job training contract.

letve a munkajog által csak korlátozottan befolyásolható kis- és középvállalkozások növekvő foglalkoztatási szerepe.⁴⁷

Mindezek a változások nem kérdőjelezzik meg ugyan az alárendeltség alapvető szerepét a munkaviszony munkajogi fogalmában, de ezen minősítő jegy komplexebbé válásával a munkavállalói státusz fogalma is egyre bizonytalanabbá válik. A nemzeti bíróságok esetjoga elsősorban arra irányul, hogy megakadályozza a munkajog jogellenes „kikerülését”. Az úgynevezett színlelt szerződések elleni jogi fellépés viszont óhatatlanul az alárendeltség jogi fogalmának „kitágulását” eredményezte, mivel ma már nem csupán az utasításoknak való alárendeltséget öleli fel, hanem a munkavállalók szélesebb értelemben vett integrálódását a munkáltatói szervezeti rendszerbe. Az alárendeltség koncepciójának kiszélesedése persze bizonytalanabbá és sokkal összetettebbé is tette magának a koncepciónak a megítélését, ezért a munkavállalói státusz (alárendeltség) meghatározásánál a minősítő jegyek széles, de országról országra változó körét vizsgálják (indication clustering).⁴⁸ Ez által növekedett a ma már munkavállalónak minősített, míg korábban vállalkozónak tekintett személyek köre. Ez a minősítési folyamat tehát a munkavállalói státusz által lefedett kör bővülését eredményezte, illetve annak szimptomája is egyúttal.

Az alárendeltség koncepciójának fentiekben leírt bővítése jelentősen szélesítette a munkajog hatályát, ez által növekedett a munkavállalók csoportjának heterogenitása. Ez viszont a munkajog széttöredezését eredményezte, mivel a munkajogot nagyon különböző munkavégzési formákra és feltételrendszerre alkalmazzák. Ezek a folyamatok azt is eredményezték, hogy a munkajogban az önfoglalkoztatásra jellemző megoldások is meghonosodtak.⁴⁹ A munkavállalói státusz és az alárendeltség közötti kapcsolat szélesebb értelmezésével, másként fellazulásával olyanok is élvezik a munkajog védelmét, akik nagyfokú önállósággal rendelkeznek (pl. menedzserek), ellenben a kiszolgáltatott munkavállalók egy része elesik a munkajogi védelemtől, mert alkalmi munkavállalók, vagy éppenséggel színlelt polgári jogi szerződés alapján kénytelenek dolgozni.⁵⁰

A munkajog személyi hatályával kapcsolatos problémák egyik lehetséges megoldása az alárendeltség felváltása a gazdasági függőség (economically dependence) koncepciójával,⁵¹ mivel az utasításoknak való technikai értelemben vett alávetettség ma már kevésbé lényeges kritérium, mint a megélhetés másik személytől való függése. Ez a megközelítés közelebb áll a munkajog rendeltetéséhez, nevezetesen a gyengébb pozícióban lévők védelmét szolgál-

⁴⁷ EC (1998) i. m. 56–58.

⁴⁸ EC (1998) i. m. 59–60.

⁴⁹ EC (1998) i. m. 63.

⁵⁰ EC (1998) i. m. 64.

⁵¹ Ezt a koncepciót már számos európai országban felvetették, például Franciaországban Paul Cuche már a 30-as években (EC (1998) i. m. 70.).

ja.⁵² Rolf Wank szerint a munkavállaló fogalmát ki kellene terjeszteni minden gazdaságilag függő munkavégzésre, ami a következő kritériumokon alapulna: személyes munkavégzés más személy igénybevétele nélkül, egyetlen munkáltató számára, saját eszközök, saját tőke nélkül, más szervezetrendszerébe tagozódva. A munkaerő-piaci státusz szempontjából különbséget tesz a) személyi és gazdasági függőséggel jellemezhető munkavállaló (employee), b) személyi függetlenséggel, de gazdasági függőséggel leírható munkavállalóhoz hasonló (employee-like) személyek, valamint c) a személyi és gazdasági függetlenséggel rendelkező önfoglalkoztató (other self-employed) személyek között. Bár Wank álláspontja szerint a valóságban a jogviszonyok között nem is a függőség vagy a függetlenség a releváns különbség, hanem a több vagy a kevesebb függőség.⁵³ Ezt az állítást erősíti, hogy a munkavégzés során óhatatlanul kialakul a függőségnek valamilyen foka, legyen szó alkalmi munkavégzésről vagy tartós megbízási jogviszonyról.

A gazdasági függőség koncepciójának alkalmazása mellett a munkajog hatálya akként is kiterjeszthető, ha a jogi értelemben vett alárendeltség helyett mindenekelőtt azt vizsgálják, hogy az adott személy integrálódott-e egy külön szervezetbe. Természetesen ez a koncepció sem új keletű, hiszen a francia jog egyik régóta alkalmazott minősítő jegyéről van szó. Alonso Olea szerint a függőség vagy alárendeltség pusztán az eredménye annak, hogy az érintett személy valaki más részére végez munkát. A munkavégzésért ellenértéket fizető és annak gyümölcseit élvező fél emiatt van felhatalmazva az irányítás és az ellenőrzés jogával, amely jogok gyakorlásának a módja viszont lényegtelen a munkavégzés jogi minősítése szempontjából. Az alárendeltség koncepciójához való ragaszkodás feloldhatatlan ellentmondásokat eredményez, mivel a munkavégzés haszonélvezője sokféleképpen, nagyon eltérő intenzitással gyakorolhatja az alárendeltségből, függőségből eredő hatalmát. Ugyanakkor a hatalomgyakorlás módja azon a tényen semmiképpen sem változtathat, hogy a munkát valaki más számára, érdekében végzik.⁵⁴

Függő vállalkozások

A fordista vállalatok minden feladatot maguk végeztek, ami lehetővé tette a teljes munkafolyamat ellenőrzését. Ezt a modellt jelentősen megváltoztatta a technológiák és a szerződési technikák fejlődése által generált folyamat, a ki-

⁵² EC (1998) i. m. 69–72.

⁵³ ROLF WANK: *Diversifying Employment Patterns – the Scope of Labor Law and the Notion of Employees*. http://www.jil.go.jp/english/events_and_information/documents/cils04_wank2.pdf, 140–142.

⁵⁴ EC (1998) i. m. 79–80.

szervezés (outsourcing), amely ma már egyaránt érinti a magas szintű szakképzettséget igénylő és nem igénylő feladatokat. A vállalkozások működése egyre inkább kettévál a saját maguk által végzett központi tevékenységre, és a külső társaságokba kiszervezett, kiegészítő tevékenységekre. A „kiszereződés” jelensége és növekvő tendenciája felveti a leplezett munkaviszonyok problémáját, mivel a munkáltató vállalat egy fedő-cégen keresztül, annak nevében köt polgári jogi megállapodást a dolgozóval. Ugyanakkor számos gazdasági társasággal valósul meg valódi kiszereződés, vagy alvállalkozói megállapodás, amikor a vállalkozás technikai vagy pénzügyi értelemben a megrendelőtől függő helyzetbe kerül. A munkajogi szabályok kikerülésének a szándéka ott állapítható meg leginkább, ahol a szolgáltatás tárgya dominánsan vagy kizárólagosan maga a munkavégzés.⁵⁵

Az alvállalkozás, kiszereződés és kiszervezés tulajdonképpen visszatérés a 19. század bevett munkaszervezési formáihoz. Jelenleg számos európai ország joga megkülönbözteti egyfelől a munkaviszonyt leplező, adóelkerülésre irányuló, így tiltott alvállalkozást (traffic in labour), másfelől pedig a jogszerű alvállalkozói megállapodásokat. Ez a különbségtétel, azaz a munkaerővel való „kereskedés” tilalma fontos eleme egy megfelelően működő, a verseny torzítását kizáró munkaerőpiacnak. Mindazonáltal nem csupán a tiltott, hanem a megengedett alvállalkozói megállapodások is számos munkajogi problémát vetnek fel, mivel a dolgozók munkakörülményei szokásosan rosszabbak, mint a fővállalkozó munkavállalói esetében, és a fővállalkozó kollektív szerződése sem vonatkozik rájuk. A munkajogi problémák főként abból a problematikus konstrukcióból erednek, hogy a munkavállaló és a fővállalkozó között semmilyen jogviszony nincs, viszont a munkavállaló jogait és munkakörülményeit sokkal inkább a fővállalkozó, mintsem a de jure munkáltató (alvállalkozó) döntései befolyásolják.⁵⁶ Az alvállalkozás és a kiszervezés reneszánsza az egyik oka annak, hogy a munkáltatók ma már egyre kevésbé garantál(hat)ják a munkavállalóknak a hosszú távú foglalkoztatást, másként a foglalkoztatás biztonságát.⁵⁷

A munkajogi védelem kiterjesztésének igénye

A foglalkoztatásra irányuló jogviszonyoknak egyre több és színesebb típusa jelenik meg, amelyek alapvetően a következő három csoportba sorolhatók: a) alárendeltségen alapuló, tradicionális munkaviszonyok, b) munkavégzésre irányu-

⁵⁵ EC (1998) i. m. 82–85.

⁵⁶ EC (1998) i. m. 82–85.

⁵⁷ DEAKIN i. m. 192.

ló egyéb jogviszonyok, c) önfoglalkoztató vállalkozók.⁵⁸ Ebben a folyamatban nem az jelenti a problémát, hogy az önfoglalkoztatás az alárendeltségen alapuló, tradicionális munkaviszonyok rovására terjeszkedik, hanem sokkal inkább az, hogy „elhomályosodik” a munkát végző személyeknek a munkavállalóra és az önfoglalkoztatóra építő felosztása (binary divide). Létrejött és egyre nagyobb szeletet hasít ki a munkaerőpiacból az önfoglalkoztatás és a munkaviszony közötti szürke zóna, amely a nem tisztán önfoglalkoztató, illetve munkavállaló, de valamilyen legális jogviszony alapján munkát végző személyekből áll. Ennek a szürke zónának a beillesztésével minden olyan állami rendszernek (pl. nyugdíj, társadalombiztosítás, szociális védelem) meg kell birkóznia, amely akár pénzügyi, akár valamilyen szabályozási célból kénytelen alkalmazni a munkajogi definíciókat. Éppen ezért fontos nemzeti jogi szabályozási feladat a munkavállaló és az önfoglalkoztató fogalmaira épülő kettős rendszerbe nem illeszthető, másként a szürke zónába tartozó jogviszonyok minősítése és hozzájuk megfelelő védelem – munkavállalói és szociális jogok – kapcsolása, annak érdekében, hogy a védelem kiterjedjen az önfoglalkoztatás bizonyos, nem egyértelmű formáira is.⁵⁹

A munkavégzésre irányuló új jogviszonyok szerepének növekedése bonyolult, egymással összefüggő kihívások elé állítja a munkajogi jogalkotást, amelynek tradicionális szerepe az alárendeltségben dolgozók munkajogi státuszának meghatározása és jogainak védelme. A jogviszonyok új típusainak megjelenésével a munkajog szerepe is óhatatlanul megváltozik, ezért a munkajogi védelmet ki kell terjeszteni a – hagyományos, alárendeltségen alapuló – munkaviszonyon kívüli, foglalkoztatásra irányuló jogviszonyok széles, meglehetősen heterogén körére, amely leginkább a gazdaságilag függő munkavégzés fogalmán keresztül ragadható meg.⁶⁰ A foglalkoztatási státusz és az azt megalapozó szerződés típusának definiálása azért lényeges, mert a munkavégzésre irányuló szerződés ruházza fel a munkát végző személyt számos alapvető joggal (pl. továbbképzéshez való jog), másként ebből ered számára a munkaerő-piaci, másként szakmai státusz (état professionnel).⁶¹

A fenti paradigmaváltásnak az a célja, hogy betemesse a szakadékot a munkavállalók (employees) és az annak nem minősülő „dolgozók” (workers) munkajogi védelme tekintetében. A munkajog egyik tradicionális funkciója ugyanis a szociális kohézió biztosítása, amelyet csak akkor tölthet be, ha a munkajogi védelmet nem korlátozza a – mára egyre kevésbé egyeduralkodó – munkavi-

⁵⁸ EC (1998) i. m. 101.

⁵⁹ Lásd ezzel kapcsolatban a „worker” koncepcióját (DEAKIN i. m. 198–199).

⁶⁰ SUPLOT i. m. 35

⁶¹ MARSDEN – STEPHENSON i. m. 15–18.

szonyokra.⁶² Be kell látni, hogy a teljes munkaidős, határozatlan idejű munkaviszonyban dolgozó „kenyérkereső családapa” egyre kevésbé az a reprezentatív munkavállaló, akit a munkajognak meg kell védenie,⁶³ hiszen a kenyérkereső apa szerepe gyakorlatilag megszűnt a családon belüli munkamegosztás drámai mértékű változásával.⁶⁴

A munkaszerződés fentiekben jellemzett válságára az egyik – a globális szabályozási verseny által ösztönzött – válasz az lehet, hogy a rugalmasság és a vállalkozókészség növelése érdekében csökkentik a munkáltatóknak az adókból és a szabályozásból származó költségeit. Ezzel szemben a Supiot-jelentés szerzői elutasítják az eddigi modell folytatását, mivel az a duális munkaerőpiac kialakulását, vagy inkább megmerevedését eredményezné, amelyben a privilegizáltak (insiders) még jobban megszilárdítanák előnyös pozícióikat a kirekesztettekkel (outsiders) szemben. A létező modell „flexibilizálása” helyett a harmadik utat, azaz a biztonság fogalmának újraértelmezését ajánlják, ami azonban megkívánná a munkát végzők státuszának (worker), a munka fogalmának és az ahhoz kapcsolódó szociális jogoknak (social drawing rights) a kiterjesztő értelmezését.⁶⁵

A munkajogi szabályozás egy klasszikus területének változásai: a munkaidő

A foglalkoztatási jogviszonyok rendszerének átalakulása és a munkajog fogalmi rendszerének válsága mellett megváltozott a munkavállalói jogok szabályozása is, amire jó példa a munkaidő. Az ipari forradalom előtt a munkaidő azonos volt az üzemidővel, tehát azzal az időtartammal, amíg a munkáltató az adott napon üzemelt. A gépesítés azonban felszabadította a termelést az emberi munka korlátai alól. Megsokszorozta a gépeket kezelő és felügyelő ember termelőerejét, és a munka új típusú megszervezésével együtt elválasztotta az üzemidőt a munkaidőtől. A termelés függetlenedett az egyes munkavállalók munkaidejétől és pihenőidejétől, de a munkanapok és az ünnepnapok váltakozásaitól is. A munkaidő megszervezésének rendszerében a termelés növelésére vagy csökkentésére többféle lehetőség áll rendelkezésre. Változtatni lehet a foglalkoztatottak szerint a munkaidő tartamát és a munka intenzitását, és ugyanazon eszközökhöz a munkavállalók különböző, egymást követő csoportjait

⁶² EC (1998) i. m. 101–103.

⁶³ MARSDEN – STEPHENSON i. m. 6.

⁶⁴ DEAKIN i. m. 192.

⁶⁵ DEAKIN i. m. 197–198.

lehet hozzárendelni. Az üzemidő teljes mértékben elvált tehát a munkaidőtől: megkezdődött a többműszakos munkaidő-rendszerek kialakulása.

A munkaidőből fokozatosan kiiktatták a munkafolyamathoz nem tartozó elemeket. A munkaidő alatti pihenés és étkezés szüneteit a fiziológiailag szükséges minimális mértékre korlátozták. A munkaidő és a szabadidő szétválása végső soron azzal a következménnyel járt, hogy a szakszervezeti mozgalom követelése a munkanap „normázására”, vagyis a munkanap kezdetének és befejezésének meghatározására, ezt követően pedig a 8 órás munkanap általánossá tételére irányult.

A munkaidőre vonatkozó előírások történetileg a munkavédelmi szabályozás kezdetéhez tartoznak. A munkaidő-szabályozás célja hagyományosan az egészségvédelem és a munkahelyi biztonság javítása, mivel az a fizikai túlhajsza, az önkizsákmányolás ellen hat. Ebben az összefüggésben a munkaidő mindaz az idő, amikor a munkavállaló jelentős mértékben átengedi a munkáltatónak saját ideje meghatározásának jogát, és ezért nincs lehetősége azt a saját javára fordítani. A munkaidő szabályozását tehát azzal szokták indokolni, hogy ellensúlyozni kell a szabályozatlan egyedi alkukból eredő túlmunka negatív hatásait.

A korábbi törekvések egyértelműen a munkaidő hosszára korlátozódtak. A munkaidő hosszának általános korlátozása az első világháború után kezdődött.⁶⁶ Mostanára a munkaidő szabályozásának súlypontja megváltozott. Az új munkaidő-politikának a középpontjában már a munkaidő rugalmas felhasználása áll, így alapvetően a munkaidő beosztására irányul. A munkaidő szervezésére egyre inkább úgy tekintenek, mint ami kritikus fontosságú a termelékenység, a versenyképesség, a munka és a magánélet közötti egyensúly javításához.

Az állam szerepe az igazságosság szolgálatában

A *Rerum novarum* a társadalmi igazságosság szolgálatában jelöli meg az állam szerepét: „Mármost elsőrendűen fontos végiggondolni azt, hogy a társadalmi kérdés megoldásának mekkora részét lehet az államtól várni [...] Az állam irányítóinak mindenekelőtt általában és egységesen a törvények és intézmények olyan teljes rendszerén kell munkálkodniuk, amelynek eredményeképpen már magából az állam rendszeréből és irányításából mintegy automatikusan adódik a közösség és az egyének jóléte. A kormányzati bölcsességnek ugyanis ez a feladata, az államvezetőknek ez a sajátlagos kötelessége [...] Noha az államnak minden ember jogát, legyen az bárki, szentül meg kell védenie, és a jogsértések elhárításával, sőt esetleges megtorlásával arról is gondoskodnia kell, hogy mindenki megtartsa a magáét, az egyének jogainak védelmében mégis elsősorban

⁶⁶ RADNAY JÓZSEF: *Munkajog*. Budapest: Szent István Társulat, 2004. 115.

az alsóbb osztályokra és a szegénysorsúakra kell tekintettel lennie. A gazdagok amúgy is körül vannak véve saját védőbástyáikkal, s így kevésbé szorulnak rá az állami védelemre, míg a szegények tömegei, akik semmilyen saját eszközzel nem rendelkeznek érdekeik megvédésére, kizárólag az államra támaszkodhatnak. Ezért az állam a nincstelenek tömegéhez tartozó bérmunkásokat különleges védelemmel és gondoskodással köteles körülvenni.”

Benedek pápa *Caritas in veritate* kezdetű enciklikája ezzel kapcsolatban hangsúlyozza: „az Egyház nem rendelkezik ajánlható technikai megoldásokkal, és legkevésbé sem szándékozik beleavatkozni az államok politizálásába. Küldetése viszont, hogy cselekedje az igazságot minden időben és minden körülmények között az emberléptékű társadalom érdekében, az ember méltóságáért és hivatásáért. Az igazság nélkül egyfajta empirikus és szkeptikus élet-szemléletbe zuhanunk, amely képtelen túlemelkedni a gyakorlat szintjén, mivel nem érdekelt az értékeknek az elfogadásában – olykor még ezek jelentésének elfogadásában sem –, amelyek alapján megítélhetné és irányíthatná a gyakorlatot. Az ember iránti hűség megkívánja az igazsághoz való hűséget, amely a szabadság és a sokoldalú emberi fejlődés egyedüli garanciája. Ezért az Egyház kutatja, fáradhatatlanul hirdeti és elismeri az igazságot minden területen, ahol csak megmutatkozik.”

A *RERUM NOVARUM*TÓL A SZOCIÁLIS PIACGAZDASÁGIG – A PÁPAI ENCIKLIKÁK GAZDASÁGI TANÍTÁSA A *CARITAS IN VERITATE*-IG

KÖRÖSI ISTVÁN
kandidátus, egyetemi docens (PPKE JÁK)

1. Bevezetés

A gazdasági fejlődés alakulása a XIX. század második felében felgyorsította a növekedést és az átalakulást, másrészt viszont súlyos terhekkel és igazságtalanságokkal járt együtt, különösen az ipari munkásság szociális helyzete volt rendkívül aggasztó. XIII. Leó pápa erre egyértelműen reagált történelmi enciklikájában, amely megjelenésének 120. évfordulóját ünnepeljük idén. A pápák szociális körleveleikben messzemenően építettek a *Rerum novarum* enciklika elemzéseire, következtetéseire, és koruk problémáinak megfelelően rendre új válaszokat kerestek a felmerülő „új dolgokra”. A szociális enciklikák az Egyház társadalmi tanításának pilléreivé váltak, és gazdasági elemzésük is mindig mély, sokrétű teológiai, filozófiai, társadalompolitikai üzenetet hordoznak.

A szociális piacgazdaság kialakulása előtt a XIX. század végének válságai, az I. világháború, majd az 1929-33-as válság rázta meg a nemzetközi gazdasági rendszert és rendítette meg a világpolitikai konstellációkat. Az előbbire XIII. Leó pápa, az utóbbira XI. Pius pápa reagált szociális enciklikájában. A szociális piacgazdaság kialakulása és működése a II. világháború után évtizedekig megfelelő, sőt hatékony választ adott a gazdaság racionális működésének kérdéseire, világos elemzéseket, értékrendet, stratégiát és gazdaságpolitikát mutatott be és képviselt, amely a gyakorlatban is sikeresnek bizonyult. Walter von Eucken felfogása szerint az állam által ellenőrzött és garantált tisztességes verseny, az árstabilitás és a pénzügyi egyensúly, az államháztartás kiegyensúlyozottsága a fő elemek. August von Hayek műveiben a szabadság gazdasági, társadalmi, politikai érvényesítése és ennek szabályozása áll a középpontban. Híres művének címében is óvott a „végzetes önhittségtől”, a „szocializmus tévedéseitől”. Wilhelm Röpke műveinek központi gondolata a társadalom humanizálása. A szociális piacgazdaság a piac és az állam ésszerű együttes, koordi-

nált működésén alapul. Müller-Armack híres megfogalmazása szerint: „Annyi teret a piacnak, amennyit lehetséges, és annyi az államnak, amennyi a rendszer zavartalan működtetéséhez szükséges.” A szociális piacgazdaság alapja az *Ordnungstheorie und Ordnungspolitik* (rendszerelmélet és rendszerpolitika). A szociális piacgazdaságot értékalapú rendszerként határozták meg. Az állam nem osztogató, hanem biztosítja a teljesítményorientációt és a rászorultsági elv szigorú betartásán alapuló kiegyensúlyozott szociális rendszereket. Célja – Wilhelm Röpke fontos művének címével élve – az emberséges társadalom.¹

E tanulmányomban a kiválasztott, gazdasági vonatkozású enciklikák szorosan vett gazdasági megállapításaira koncentrálok, mivel ezek a közgazdasági következtetések rendkívül fontos üzenetet hordoznak.² Tanulmányomban végig a pápai enciklikák eredeti megfogalmazásait idézem, mert a közgazdasági elemzésekben ezeknek az autentikus forrásoknak a pontos idézetei viszonylag ritkán szerepelnek.

2. XIII. Leó pápa: *Rerum novarum* (1891)

A szociális enciklikák sora a *Rerum novarum*-mal kezdődött. XIII. Leó pápa enciklikáját a munkásság tarthatatlan helyzetének bemutatásával kezdi. Keményen fogalmazva, megállapítja a pápa, hogy

„[...] lassanként odáig jutottunk, hogy korunk a munkásokat magára hagyta és védtelenül kiszolgáltatta a munkaadók embertelenségének és korlátlan nyereségvágyának. Növelte a gondot a telhetetlen uzsora, amelyet az egyház ugyan sokszor elítélt, de fősvény és nyereségvágyó emberek – bár más formában – változatlanul üznek tovább. Ehhez járult még, hogy a termelés és szinte a teljes kereskedelem egy kisebbségnek jutott a hatalmába, úgy hogy néhány dúsgazdag ember a szegények hatalmas tömegeire rakhatta a szolgaság jármát.” (RN 2.)³

A pápa ismerteti és elveti a szocialisták javaslatát a magántulajdon megszüntetéséről. Rámutat, hogy

¹ WILHELM RÖPKE: *Emberséges társadalom – emberséges gazdaság*. Budapest: Aula Kiadó, 2000.

² A jelen tanulmány a fenti négy enciklika gazdasági elemzését tartalmazza. Az Egyház társadalmi tanításában rendkívül fontosnak tekintendők még XXIII. János pápa *Mater et magistra* és *Pacem in terris*, VI. Pál pápa *Populorum progressio* és *Octogesima adveniens*, valamint II. János Pál pápa *Laborem exercens* és *Sollicitudo rei socialis* kezdetű enciklikája. Ezek elemzésére most terjedelmi korlátok miatt nem került sor.

³ Valamennyi idézet az ETT kötetből (ld. rövidítésjegyzék a kötet elején) származik. XIII. Leó: *Rerum novarum*. 27–56.; XI. Pius: *Quadragesimo anno*. 57–104.; II. János Pál: *Centesimus annus*. 531–585.; Az idézett szakaszmegjelölések az enciklikák számozását követik.

„A szocialisták tehát, amikor az egyének javait köztulajdonná akarják tenni, valójában valamennyi bérmunkás helyzetét is rosszabbra fordítják, mert megszüntetik a munkabér befektetésének szabadságát és ezáltal megfosztják a munkásokat családi vagyonuk növelésének és a haszonszerzésnek a reményétől és lehetőségétől.” (RN 4.)

Egyértelmű, hogy „az embernek természetadta joga, hogy magántulajdonban, sajátjaként birtokoljon dolgokat”. (RN 5.) A méltányos munkabér világos indoka: „Ahogyan az okozat követi a létrehozó okot, úgy a munka hozama is éppen azt kell megillesse, aki a munkát végezte.” (RN 8.) A keresztény megoldás fejezetben hangsúlyozza a pápa, hogy „az ember álljon a középpontban”. A tőke és a munka viszonyáról megállapítja, hogy „sem a tőke munka nélkül, sem a munka tőke nélkül nem lehet meg.” (RN 15.) A későbbi pápai enciklikák ezt a megállapítást egyre inkább árnyalják és továbbfejlesztik. A munka értékéről XIII. Leó pápa megállapítja, hogy „a kenyérkereső munka a keresztény bölcsélet fényében nem lealázó, hanem felemelő, mert az emberi élet fenntartásának tisztességes eszköze, ellenben rút és embertelen dolog az embereket a haszonszerzés pusztá eszközeiként használni fel és őket többre nem becsülni, mint amennyit nyers munkaerejük ér.” És ugyanott: a munkaadók alapvető kötelessége, hogy „mindenkinek megadják a járandóságát.” (RN 17.)

Az embereknek szükségük van magántulajdonra, ez gazdaságilag és jogilag egyaránt indokolt. „Magántulajdont birtokolni szabad, sőt az emberi élethez szükségszerű is.” (RN 19.) A tulajdonnal azonban felelősséggel kell bánni és az embernek egyszerre kell önmaga tökéletesítését, családja becsületes boldogulását és mások javát szolgálnia. Ezt az alap gondolatot is tovább elemzik a későbbi enciklikák.

Az államra háruló feladatok közül kiemelkedik a közjó szolgálata, a munkáskérdés kiemelt kezelése, az állam kiegyenlítő szerepe és a társadalom alapértékeinek védelme.

„A méltányosság tehát a munkások állami védelmét sürgeti, azt, hogy a munka közösségre áramló hasznából úgy részesüljenek, hogy szükségleteiket lakás, ruházat, táplálkozás és egészségügyi ellátás tekintetében fedezni tudják...” (RN 27.)

Az állam gazdasági, jogvédő és gondoskodó szerepének mindenkit szolgálnia kell, de elsősorban mégis a szegényebb sorsúak és kiszolgáltatottak védelmére kell tekintettel lennie.

„A gazdagok amúgyis körül vannak véve, s így kevésbé szorulnak rá az állami védelemre, míg a szegények tömegei, akik semmilyen

saját eszközzel nem rendelkeznek érdekeik megvédésére, kizárólag az államra támaszkodhatnak. Ezért az állam a nincstelenek tömegéhez tartozó bér munkásokat különleges védelemmel és gondoskodással köteles körülvenni.” (RN 29.)

A munka két aspektusát a pápa úgy foglalja össze az enciklikában, hogy:

„Az emberi munkának tehát két jellegzetessége van, az egyik az, hogy személyes, mivel a cselekvőképesség a személyiséghez tartozik és teljes egészében annak a sajátja, aki használja, s következésképp az ő hasznára van rendelve; a másik jellegzetessége az, hogy szükséges, mivel az embereknek az élet fenntartásához szükségük van a munka gyümölcsére, az élet fenntartását pedig maga a teremtett dolgok természete követeli meg és ennek a legteljesebb mértékben engedelmessékednünk kell.” (RN 34.)

„A munkás, ha ésszel él, s ha fizetése elegendő arra, hogy magát, feleségét és gyermekeit tisztességgel eltarthassa, takarékoskodni fog, s elérí azt, amire maga a természet inti, hogy a szükséges kiadásokon túl valamije megmaradjon, amiből idővel szerény vagyonra tehet szert.”

Az is nyilvánvaló tény, hogy

„Az emberek sokkal nagyobb szorgalmat és törekvést fejtenek ki, ha tudják, hogy a sajátjukon dolgoznak [...] Ahol az ember született, világra jött, ahhoz a földhöz ragaszkodik és hazáját idegen országért soha nem cserélné el, ha a haza legalább a megélhetéséhez szükséges feltételeket biztosítani tudná.” A megtermelt jövedelemből az állam adókat von el a közjavak finanszírozása érdekében, de a pápa figyelmeztet arra is, hogy „az állam tehát jogszerűtlenül és embertelenül járna el, ha közadók címén a magánjavakból a méltányosnál többet vonna el.” (RN 35.)

A közösen megvalósítandó társadalmi feladatokkal kapcsolatban olvassuk, hogy

„Arra is nagyon kell vigyázni, hogy a munkás soha ne legyen munka nélkül és munkája után annyi bért kapjon, hogy ne csupán a munka közben előforduló balesetek idejére, hanem betegség, öregség és bármilyen szerencsétlenség esetére is biztosítva legyen a megélhetése.” (RN 43.)

3. XI. Pius pápa: Quadragesimo anno (1931)

XI. Pius pápa Quadragesimo anno kezdetű enciklikáját a Rerum novarum megjelenésének 40. évfordulóján, 1931-ben bocsátotta ki. Az új enciklika elején a pápa kiemeli a Rerum novarum különleges helyét, a megírását ösztönző tényezőket, az enciklika tanításának lényegét és visszhangját. XI. Pius pápa enciklikájának II. részében bemutatja a Rerum novarum hatását az egyház tanító tevékenységére, s megállapítja, hogy „A Rerum novarum valóban korszakos dokumentummá lett.” (QA 22.) Értékelésül leszögezi, hogy a Rerum novarum a keresztény társadalmi tanítás „Magna Chartája”.

XI. Pius pápa rámutat a magántulajdon kettős jellegére, egyéni és közösségi rendeltetésére, az egyénre és a közjóra irányuló természetére és bemutatja, hogy

„[...] a magántulajdon jogát a természet, vagyis maga a Teremtő Isten arra a célra adta az embereknek, hogy egyrészt az egyének gondoskodhassanak saját magukról és családjukról, és hogy másrészt a javak, amelyeket a Teremtő az emberiség egyetemes családjának rendelt, ezt a célt valóságosan szolgálják is, éppen a magántulajdon intézménye révén: mindezt semmilyen más módon nem lehet elérni, csak úgy, ha az ember megőrzi a magántulajdonnak ezt a szilárd és meghatározott rendeltetését.” (QA 45.)

A tulajdon és a közjó viszonyáról a következőket írja:

„[...] valójában már a tulajdon kettős jellegéből, individuális és közösségi természetéből is levezethető az a tétel, hogy a magántulajdon használatánál nem csupán az egyéni érdekeket, hanem a közjót is számításba kell venni. Az ebből fakadó kötelezettségek részletes meghatározása – ha ezt a körülmények megkövetelik, vagy ha a természetjog már önmagában eleve meg nem szabja – az államvezetés feladata.”

A továbbiakban azt elemzi, hogy

„[...] mind a javak magántulajdonának, mind a tulajdon átörökítésének természetjogi intézménye szükségképpen érintetlenül és sértetlenül fenn kell maradjon, azt az állam nem szüntetheti meg, mert az ember régebbi, mint az állam, a családi együttélés pedig, akár fogalmilag, akár valóságos létezőként tekintjük, korábbi bármely emberi társulásnál.”

A magántulajdon és a közjó szempontjának összeegyeztetéséről a következőket írja a pápa:

„Amikor tehát az állam a magántulajdont összhangba hozza a közjó követelményeivel, nem barátságtalanul, hanem barátságosan jár el a tulajdonosokkal... az állam tehát ezzel nem megszünteti, hanem védelmezi a magánbirtoklást, nem gyengíti, hanem erősíti a magántulajdonjogot.” (mindhárom idézet QA 49.)

Fontos megállapítás az is, hogy

„[...] a munka, amelyet valaki a saját nevében végez, és amely által a dolgoznak új minősége, vagyis értéknövekedése keletkezik, – önmagában elégséges tényező ahhoz, hogy az értéknövekedést a munkavégző tulajdonába utalja.” (QA 52.)

A pápa a társadalom tagjainak munkában történő együttműködésének fontosságát is kiemeli:

„Mindenki tudja, hogy soha sehol egyetlen nép sem jutott a nélkülözésből és a szegénységből gazdagabb és boldogabb életre másként, csakis összes polgárának megfeszített együttes munkája révén...” (QA 53.)

Ugyanitt olvassuk, hogy „amikor valaki nem a saját magántulajdonában végzi a munkát, akkor az egyik ember munkája egy másik vagyontárgyával kell társuljon.” A pápa hangsúlyozza, hogy

„Teljesen hamis beállítás akár kizárólag a tőkének, akár pedig kizárólag a munkának tulajdonítani azt a hozadékot, amely valójában ezek együttműködésének az eredménye, tehát minden vonatkozásban igazságtalan, ha ezek bármelyike, tagadva a másik ebbéli hatékonyságát, magának követeli a haszon egészét.” (QA 53.)

„A gazdasági-társadalmi fejlődéssel párhuzamos gazdagodásból úgy kell részesíteni az egyes embereket és csoportokat, hogy ne szenvedjen hátrányt a XIII. Leó értelmezésében tekintett közérdek, más szóval, hogy a társadalom egészének java, a közjó sértetlen maradjon. A társadalmi igazságosságnak és jogszerűségnek ez a törvénye tiltja, hogy az egyik osztály elzárja a másikat a termelés növekményében való részesedéstől.” (QA 57.)

A munkásokat az enciklika tanítása szerint ki kell emelni proletár létükből, amelynek meghaladását a munkások tulajdonhoz jutása kell, hogy biztosítsa.

„Ezért minden erővel és elszánással arra kell törekedni, hogy a megtermelt javak legalább ezentúl csak a méltányos arányban halmozódjanak fel a gazdagoknál és megfelelő bőségben áramoljanak azok felé, akik megtermelik ezeket.” (QA 61.)

A pápa hangsúlyozza:

„Ahogy a tulajdonnak, úgy a munkának is, főképpen a más számára végzett bérmunkának világosan bizonyítható a személyes, individuális jellegén túlmutató társadalmi jellege. [...] ha – és az még nagyobb jelentőségű – a szellemi kapacitás, a tőke és a munka mintegy közös célt követve nem társul egymással, akkor az egyes emberek termelő képessége nem tudja a valóságos lehetőségeinek megfelelő eredményt elérni.” (QA 69.)

A munkabérről szólva a pápa leszögezi, hogy „a munkásnak annyi bért kell fizetni, amennyi a maga és családja megfelelő fenntartásához elégséges.” (QA 71.) A társadalmi igazságosság megköveteli, hogy „az elgondolásokat és a célokat a lehetőségek szerint összhangba hozva úgy szabályozzák a béreket, hogy a lehető legtöbbet találjanak munkát és szerezzenek szükségleteiknek megfelelően elégséges jövedelmet.” (QA 74.) A gazdaság működésének alapelveiként a szubszidiaritás és a szolidaritás együttes megvalósításának követelményét szögezi le a pápa.

A diktatórikus gazdasági rendszerek világos kritikáját fogalmazza meg a pápa enciklikájában, rámutatva azok gazdasági és társadalmi emberellenességére. A korlátlan gazdasági verseny önmaga ellentétéhez, gazdasági hatalomhoz és erőkoncentrációhoz vezetett.

„A gazdasági hatalom – és erőkoncentráció aztán visszahatásként újabb harcot szül, mégpedig háromféle harcot: harc folyik először is magáért a gazdasági hatalomért; éles küzdelem alakul ki az állami hatalom kézrekerítéséért, hogy az állam erejét és hatalmát is behessen vetni a gazdasági érdekcsoportok oldalán; végül harc folyik az államok között, részint hogy az egyes országok politikai erejüket is saját polgáraik gazdasági érdekeinek – és bármiféle gazdasági érdekeinek – előtérbe helyezésére használhassák, részint pedig azzal a céllal, hogy gazdasági erejük latba vetésével döntsék el az országok közötti konfliktusokat.” (QA 108.)

A gyászos következmények nyilvánvalóak:

„[...]az erő szabadversenye önmagát falta föl, a szabad piac helyére a gazdasági hatalom lépett, a profithajszát fékevesztett hatalomvágy követte, és a gazdaság világa egészében félelmetesen keménnyé, könyörtelenné, erőszakossá lett. Ehhez jönnek még az államhatalom meg a gazdaság feladatainak és illetékességi körének keveredéséből, tisztátalan egybevegyüléséből eredő hatalmas károk.” (QA 109.)

A problémák orvoslásának útja megköveteli, hogy

„Elsősorban a tulajdon (a dolog) és a munka (a cselekvés) kettős természetével, individuális és közösségi jellegével kell helyesen, tárgyilagosan számot vetni, hogy az individualizmus és a kollektivizmus veszélyeit egyaránt elkerüljük.”

Ugyanitt később a következőket olvassuk:

„A szabadversenyt meghatározott és az őt megillető korlátok közé kell terelni és méginkább a gazdasági hatalmat kell hatékony eszközökkel alárendelni az állami tekintélynek mindazokon a területeken, amelyek az állam hatáskörébe tartoznak. A nemzetközi állami intézményeknek pedig kötelessége az egész emberiség közös életét a közjó szükségleteinek, azaz a társadalmi igazságosság törvényeinek megfelelően alakítani: így elképzelhetetlen lesz, hogy a gazdaság, a társadalmi élet e fontos területe is vissza ne találjon helyes és egészséges rendjéhez.” (QA 110.)

XI. Pius pápa enciklikájában egyértelműen elítéli a kommunizmust, mint szélsőséges irányzatot és kifejti azt is, hogy az ún. „szocializmus” is alapvető ellentétben áll a keresztény társadalmi tanítással és programja idegen a kereszténységtől.

Az enciklika világosan bemutatja az anyagi javak iránti csillapíthatatlan vágy elburjánzásának következményeit, a vadkapitalizmus emberellenes folyamatait.

„Hiszen a gazdaság bizonytalan helyzete és különösen bonyolult rendszere a gazdaság szereplőitől állandóan maximális erőfeszítést követel, így sokan olyan kemény páncélt növesztettek a lelkiismeret-furdalások ellen, hogy minden módot megengedhetőnek tartanak nyereségük bármi áron történő növeléséhez és az így nagy erőfeszítéssel, igyekezettel megszerzett vagyon védelméhez minden eshetőséggel szemben,

történjék ez akár tisztességes, akár tisztességtelen, bűnös eszközökkel. A könnyű haszonnal kecsegtető ún. szabadkereskedelem nagy tömegeket vonz a forgalmazói-viszonteladói mesterséghez; ezeknek egy az álmuk: minimális munkaráfordítással, simán gyors haszonhoz jutni; ezért spekulációval, üzleteléssel, az árakat ötletszerűen és nyereségvágyból hol felemelve, hol csökkentve keresztülhúzzák a komoly gazdasági szakemberek tervező számításait. A törvényben biztosított részvénytársaság-alapítási jog a felelősség megosztásával és korlátozásával nagy visszaélésekre ad alkalmat. Tapasztalható ugyanis, hogy az emberekre kevésbé van hatással a korlátozott elszámolási kötelezettség vagy felelősség, ráadásul holmi társulás közösségi oltalma alatt meglapulva a legmerészebb jogtiprásokat, csalásokat lehet elkövetni. A gazdasági társulások vagyongazdálkodói pedig feledve kötelességüket, hűtlenül kezelik azokat a megtakarításból eredő kis vagyonokat, amelyek védelméért éppenséggel felelni tartoznának. Ne hagyjuk ki végül azokat a minden hájjal megkent gazfickókat sem, akiket a legkevésbé sem izgat, tisztességes-e a haszon, amit mesterségük nyújthat, akik szégyentelenül az emberek alantas ösztöneire építenek, hogy ezeknek az ösztönöknek a felkorbácsolásából húzzanak hasznot.” (QA 132.)

Az állam szabályozási és ellenőrzési felelősségére is rámutat a pápa:

„Mindezeket a szörnyűségeket megszüntethette, sőt meg is előzhette volna az erkölcsi fegyelem szigorú védelme és erélyes megkövetelése az állami vezetés részéről, amely azonban ezt többnyire rútul elmulasztotta.” (QA 133.)

A pápa hangsúlyozza a gazdasági élet keresztény szellemű megszervezésének szempontjait, mint a válság leküzdésének gyógyszerét, és azt, hogy a javak előállítás, elosztása és felhasználása a méltányosság és az igazságos elosztás szempontjainak figyelembe vételével történjen.

4. II. János Pál pápa: Centesimus Annus (1991)

II. János Pál pápa Centesimus annus kezdetű enciklikáját 1991-ben adta ki. A „Századik év” nevében is utal a Rerum novarumra, amelynek jellegzetes vonásait és történelmi hatását az enciklika I. részében elemzi II. János Pál. Javasolja XIII. Leó pápa enciklikájának újraolvasását és egyidejűleg biztat arra, hogy „újra felfedezzük azoknak az alapvető elveknek a gazdagságát, amelyeket a

munkáskérdés megoldására meghirdet”. (CA 3.) A *Rerum novarum* értékelése után II. János Pál Pápa napjaink „új dolgai” felé fordul. A háborúk és a diktatúrák a XX. században többször megrázták a világot és Európát. A történelemre visszatekintve írja a pápa:

„Igaz, 1945 óta hallgatnak a fegyverek az európai kontinensen. Emlékeztetni kell azonban arra, hogy az igazi béke sohasem a katonai győzelem eredménye, hanem feltételezi a háború okainak felszámolását és a népek valódi megbékélését. Ezzel szemben Európában és a világban hosszú éveken át inkább a nem-háború, mintsem a valódi béke állapota állott fenn. [...] Az örült fegyverkezési verseny felemészti azokat az erőforrásokat, amelyek a hazai gazdaság fejlesztésére, valamint a hátrányos helyzetben levő nemzetek megsegítésére szükségesek lennének. A tudományos és technikai fejlődés, amelynek az ember jólétét kellene szolgálnia, a háború eszközévé válik. A tudomány és a technika arra szolgál, hogy egyre tökéletesebb és pusztítóbb fegyvereket gyártsanak, miközben azt követelik az ideológiától, amely a valódi filozófia eltorzítása, hogy elméletileg igazolja az új háborút.” (CA 18.)

A rendszerváltás után Kelet-Közép-Európában szükségessé vált egy szociális igazságosságtól áthatott demokratikus társadalom kiépítése, tartós és észszerű gazdasági fejlődés feltételrendszerének a megteremtése, a szociális piacgazdaság rendszerének megteremtése. Sajnos ez az út igen nehéznek bizonyult. Mind a gazdaságban, mind a társadalomban számos új torzulás is létrejött, s a régi ellentmondásokat sem sikerült a szükséges mértékben felszámolni (korrupció, hatalmi pozíciókkal és erőfölénnyel való visszaélés, csalárd magatartás). Új probléma jelent meg: a jóléti igények gyors elburjánzása, a fogyasztói társadalom gyakorlati materializmusa. A fogyasztói társadalom az enciklika megfogalmazása szerint

„[...]a pőre materializmus talaján igyekszik legyőzni a marxizmust, megmutatva, hogy a szabadpiaci társadalom hatékonyabban képes kielégíteni az ember anyagi szükségleteit, mint a marxizmus, miközben maga is éppen úgy figyelmen kívül hagyja a szellemi értékeket. Egyrészt valóban igaz, hogy ez a társadalmi modell rámutat arra, hogy a marxizmus képtelen új és jobb társadalmat létrehozni, másrészt viszont azzal, hogy tagadja az erkölcs, a jog, a kultúra és a vallás önálló létét és értékeit, a marxizmushoz közelít, mivel az embert teljességgel a gazdasági szférába utalja és anyagi szükségleteinek kielégítésére korlátozza.” (CA 19.)

A világgazdaság nemzetköziesedésével „a szociális kérdés súlypontja a nemzeti keretek közül nemzetközi síkra helyeződött át”. (CA 21.) A pápa üdvözli ezt a fejlődést, de hangsúlyozza azt az alapvető problémát, hogy a különböző fejlesztési segélyek mérlege gyakran nem pozitív, és kiemeli azt a hiányosságot is, hogy máig nem sikerült a nemzetközi konfliktusok megoldására olyan mechanizmusokat kiépíteni, amelyek megakadályozzák a háborút.

A gazdasági rendszerek működésének problémáiról, hatékonyságuk hiányáról megjegyzi a pápa, hogy azt

„[...] nem szabad pusztán technikai problémának tekinteni. Sokkal inkább következménye a kezdeményezésre, a tulajdonra és a szabadságra vonatkozó emberi jogok megsértésének gazdasági téren. Ehhez járul még a kulturális és nemzeti szempont: nem lehet ugyanis megérteni az embert, ha kizárólag a gazdaság oldaláról közelítik meg, de pusztán osztályhoz tartozása alapján sem határozható meg. Sokkal teljesebben fogható fel az ember, ha kulturális környezetébe helyezzük, figyelembe véve nyelvét, történelmét, valamint a lét alapvető tényeivel – a születéssel, a szerelemmel, a munkával és a halállal – kapcsolatos állásfoglalását. [...] az emberi munka védelmében kifejtett küzdelem spontán módon kapcsolódott össze a szellemi kultúráért és a nemzetek jogaiért folytatott harccal.” (CA 24.)

A szociális piacgazdaság rendszerét szükségszerűen az emberi és társadalmi lét, a szabad kezdeményezés és a kreativitás összefüggésében kell értelmezni. Ezekről kifejti a pápa, hogy

„Az ember ugyanis a jóra irányul, de képes a rosszra is; túl tud lépni közvetlen érdekein, de mégis kötődik hozzá. Emiatt a társadalmi rend annál szilárdabb, minél inkább figyelembe veszi ezt a tényt, és a személy érdekét nem állítja szembe az egész társadalom közösségi érdekével, hanem inkább a gyümölcsöző együttműködésük útjait keresi. Ugyanis, ahol az egyéni érdeket erőszakkal elnyomják, ott a bürokratikus ellenőrzés elnyomó rendszere alakul ki, amely a szabad kezdeményezés és a kreativitás forrásait kiapasztja. Amikor az emberek úgy vélik, hogy a rosszat lehetetlenné tevő tökéletes társadalmi szerveződés titkát birtokolják, azt is gondolják, hogy ennek megvalósítására minden eszközt, még az erőszakot vagy a hazugságot is felhasználhatják. A politika ekkor 'evilági vallássá' válik, amely tévesen azzal áltatja magát, hogy képes ezen a földön létrehozni a Paradicsomot.” (CA 25.)

A kelet-közép-európai rendszerváltásról írja a pápa, hogy

„Az 1989-es események főleg Kelet- és Közép-Európa államaiban zajlottak le, mégis egyetemes jelentőségük van. [...] A marxizmus válsága során a munkás-öntudat spontán formái bukkantak fel, melyek az igazságosságot és a munka méltóságának elismerését követelményként foglalták magukba – az egyház társadalmi tanításának megfelelően. A munkások mozgalma egyre szélesebb körben indította a dolgozók és a jóakarató emberek tömegeit arra, hogy a személy szabadságáért és jogai elismertetéséért küzdjenek.” (CA 26.)

A nemzetközi együttműködés konfliktusainak kezelésében a pápa fontos szerepet szán a nemzetközi szervezeteknek, hogy a konfliktusokat békés tárgyalások útján, megfelelő döntőbírók révén kezeljék. Hangsúlyozza a pápa az európai országok közös kultúrájának és évezredek történelmi összefonódásának jelentőségét. Rámutat arra, hogy

„[...] jelentős erőfeszítéseket kell tenni a kommunizmust levetkőzött államok erkölcsi és gazdasági talpraállítása érdekében. Régóta eltorzultak a legalapvetőbb gazdasági kapcsolatok és kihaltak a gazdasági élethez tartozó erények, mint az igazmondás, a megbízhatóság és a szorgalom. Türelmes anyagi és erkölcsi újjáépítésre van tehát szükség, miközben a hosszú nélkülözésben kimerült népek kormányaiktól életszínvonaluk érezhető, gyors emelkedését, valamint jogos igényeknek megfelelő kielégítését várják.” (CA 27.)

A rendszerváltást megvalósított európai országokban új, jellegében „háború utáni” időszak kezdődött. A korábban kollektivizált gazdaság szerkezeti átalakítása és visszavezetése a piacgazdaság útjára rendkívüli áldozatokat követelt. Ezek a károk és áldozatok hasonlóak azokhoz, amelyeket a nyugat-európai országoknak a II. világháború utáni újjáépítés során kellett megoldaniuk. A kelet-közép-európai országok

„nem szabad választásuk vagy saját hibájuk miatt kerültek ebbe a helyzetbe, hanem a rájuk erőszakolt tragikus történelmi események következtében, amelyek megakadályozták őket abban, hogy a gazdasági és a polgári fejlődés útját járják.” (CA 28.)

Európának a közös érdekeket és a nemzetek közös javát kellene keresnie a közös felelősség szellemében, mert a kontinens megosztottsága, a gazdasági zavarok, a válságjelenségek hatásai kényszerhelyzetet okoznak és akadályozzák

az integráns fejlődést. A pápa elemzésében túltekint kontinensünkön, és a világ egészét érintő gondok közös orvoslását sürgeti. Kijelenti, hogy

„[...] rendkívüli erőfeszítésre van szükség az erőforrások mozgósításához, amelyek a világ egésze számára rendelkezésre állnak, a gazdasági növekedés és a közös fejlődés érdekében. Újra meg kell tehát határozni a prioritásokat és a javak értékrendjét, amelyek alapján a gazdasági és a politikai döntéseket hozzák.” (CA 28.)

Hangsúlyozza a pápa azt az esélyt is, amelyet a szegények felemelése jelent az emberiség erkölcsi, kulturális és gazdasági előrehaladása szempontjából.

A világban a totalitarizmus és az önkényuralom régi formái részben még fennmaradtak, és fennáll újraéledésük veszélye is, amellyel szemben közös erőfeszítésekre van szükség. Súlyos probléma az is, hogy világszerte, de különösen a fejlett országokban gyakran erőteljes propaganda működik a tisztán haszonelvűség mellett, a természetromboló és pazarló fogyasztás serkentése megnehezíti az emberi lét igazi értékei helyes sorrendjének felismerését és megvalósítását. A pápa leszögezi:

„Semmilyen valódi fejlődés nem lehetséges, ha nem tisztelik az embernek azt a természetadta jogát, hogy megismerhesse az igazságot és az igazság szerint éljen.” (CA 29.)

Isten a földet az embernek adta, hogy munkája révén uralja és élvezze gyümölcseit. Ebből levezethető a földi javak egyetemes rendeltetése. Az ember a javakat munkájával állítja elő és a saját teljesítmény a magántulajdon jogos eredete. A pápa hangsúlyozza, hogy korunkban felértékelődik az emberi munka és a szaktudás jelentősége, és hogy a munkavégzés másokkal együtt és mások számára történő célszerű munkavégzést jelent. Arra is rámutat a pápa, hogy

„[...]korunkban egy másik sajátos tulajdonforma is létezik, amely jelentőségében nem marad el a föld birtoklása mögött: ez az ismeret, a technológia és a szaktudás birtoklása. A fejlett ipari országok gazdagsága sokkal inkább az ilyen tulajdonformán, semmint a természeti erőforrások birtoklásán alapul.” (CA 32.)

Egyre inkább megnő a kezdeményezés és a vállalkozóképesség jelentősége is. A fejlődés irányát egyre inkább a tudományos felismerésekben rejlő érték, a közösséget alkotó szervezőképesség és a másokkal való ismeretcsere és kommunikáció jelentik. Jelentős problémának tartja a pápa, hogy

„[...] sok ember, s feltehetően a nagy többség ma nem rendelkezik olyan eszközökkel, amelyek lehetővé tennék, hogy hatékonyan és emberhez méltóan kapcsolódjon be egy vállalkozási rendszerbe, amelyben valóban a munka áll a középpontban. Nincs lehetőségük olyan alapismeretek megszerzésére, amelyek birtokában megmutathatnák kreativitásukat és továbbfejleszthetnék képességeiket. Nem léphetnek be olyan ismeret- és interkommunikációs rendszerbe sem, amely biztosítaná, hogy tehetségeiket méltányolják és hasznosítsák. [...] Sokan mások, bár nem teljesen szakadtak le, mégis olyan körülmények között tengődnek, ahol ma is a túlélésért vívott küzdelem az elsődleges, és ahol még ma is a kezdeti kapitalizmus gyakorlata érvényesül. Helyzetük „könyörtelensége” az iparosodás első fázisának legsötétebb időszakára emlékeztet.” (CA 33.)

A szegénység és lemaradás azt is jelenti, hogy az anyagi javak hiánya mellett tudáshiány és a megfelelő szakmai ismeretek hiánya gátolja a felemelkedést. A harmadik világ országainak sikeres felemelkedése azt igényelné, hogy jobb struktúrában és ésszerűbben tudjanak bekapcsolódni a világgazdaság vérkeringésébe, és ne a természeti erőforrások egyoldalú kiaknázására építsenek, hanem fokozatosan egyre inkább az emberi erőforrás fejlesztésére és jobb értékesülésére. A technológiai fejlődés és a fogyasztási szokások gyors változása a korábban szerzett ismereteket és a hagyományos, standard vagy átlag alatti képességeket egyre inkább leértékeli, ezért folyamatos átképzésre, továbbképzésre és alkalmazkodásra van szükség. A pápa kifejti, hogy a piac az erőforrások elosztásában és a szükségletek kielégítésében rendkívül fontos szerepet játszik, de ez csak a megvásárolható javakra érvényes és azokra az erőforrásokra, amelyek piacon eladhatók és megszerezhetők. Számos olyan emberi szükséglet is létezik azonban, amely nem elégíthető ki a piacon, nem szerezhető meg a piaci adásvétel révén, annak törvényei alapján. Hangsúlyozza a pápa, hogy az emberi munka szabad, személyes jellegével szemben nem szabad abszolút elsőbbséget biztosítani a tőkének, a termelőeszközök és a föld birtoklásának. Azt is kijelenti, hogy

„Amikor ez ellen a rendszer ellen küzdünk, nem tekinthetjük a szocialista rendszert alternatív modellnek, amely valójában államkapitalizmust jelent, hanem a szabad munka, a vállalkozás és az együttműködés társadalmát jelent alternatívát. Ez nem áll szemben a piaccal, de igényli, hogy az állam megfelelőképpen szabályozza az egész társadalom alapvető szükségleteinek kielégítését.”

Ennek indoklásául azt írja a pápa, hogy

„A vállalkozás célja ugyanis nem kizárólag a haszonszerzés, hanem cél maga a vállalkozás is, mint emberek közössége, mert az emberek különböző módon törekednek alapvető szükségleteik kielégítésére és az egész társadalom szolgálatára alkottak ilyen sajátos csoportot. A profit tehát szabályozó szerepet tölt be a vállalkozás életében, de nem kizárólagos.” (CA 35.)

A pápa fontosnak tartja a birtoklás és a létezés helyes szemléletét és a létezés elsődlegességét a többet-birtoklással szemben.

„Az nem baj, hogy az ember jobban akar élni, de az már hiba, hogy a jobb életet olyan életstílusnak tulajdonítja, amely a birtoklásra s nem a létezésre irányul; amikor többet akar birtokolni, nem azért teszi, hogy többé váljon, hanem azért, hogy még több élvezethez jusson, s ez tölti be életét.” (CA 36.)

A hedonista fogyasztási magatartás terjedése mellett az ökológiai problémák is komoly gondokat okoznak. Az emberiség egy része túlzott mértékben és romboló módon zsigereli ki a föld erőforrásait és ezáltal veszélyezteti a saját és a jövő generációk életfeltételeit. Mind a természeti környezet, mind különösen az emberi környezet építésén kell fáradozni, mert mindegyik hozzájárul az egyensúly fenntartásához. Különös gondot kell fordítani a „humán ökológia” erkölcsi szempontjaira és feltételeire. Ezzel kapcsolatban a pápa azt írja, hogy

„[...]magát az embert is Isten ajándékozta önmagának és ezért tisztelnie kell azt a természeti és erkölcsi struktúrát, amely benne rejlik. E vonatkozásban meg kell említenünk a modern urbanizáció súlyos problémáit és olyan urbanizáció szükségességét, amely figyelembe veszi a személyek életét és tekintettel van a munka társadalomökológiájára is.” (CA 38.)

Figyelembe kell venni, hogy

„A gazdaság valójában csak az egyik összetevője és dimenziója az emberi tevékenység sokféleségének. Ha abszolúttá válik, ha az áru-termelés és -fogyasztás a társadalmi életben a központi helyre kerül, és minden mástól függetlenül a társadalom egyedüli értékévé válik, akkor az okokat nem csak és nem annyira magában a gazdasági rendszerben kell keresni, hanem abban, hogy a szociális-kulturális

értékrend – miután nem ismeri el az etika és a vallás jelentőségét – meggyengült és csupán a javak termelésének és a szolgáltatásoknak tulajdonít jelentőséget.” (CA 39.)

A pápa rámutat, hogy az államnak fontos feladata a közösségi javak védelméről, a természeti és az emberi környezet megóvásáról gondoskodni, mivel a piaci mechanizmusok önmagukban erre nem képesek. A piacgazdaság akkor jelenthet megfelelő fejlődési utat, ha elismeri a vállalkozás, a piac, a magántulajdon és ebből következően a termelőeszközök felhasználásával járó felelősséget, valamint a szabad emberi kezdeményezés alapvető és pozitív szerepét a gazdasági életben. Ebben az esetben a pápa igenlő választ ad a piacgazdaságra, de ha a kapitalizmus olyan rendszert valósít meg, amely a gazdasági szabadságot nem illeszti be egy szilárd politikai rendbe, amely a teljes emberi szabadságot szolgálja, akkor a válasz nem. A pápa alapvető megállapítása, hogy

„[...] az emberek együttélésének nem célja sem az állam, sem a piac, hanem az ember önmagában olyan páratlan értékkel bír, akit az államnak és a piacnak is szolgálnia kell.” (CA 49.)

Az emberi fejlődés dimenzióinak kitágulásával kapcsolatban a pápa megállapítja, hogy napjainkban a gazdaság világméretűvé válása előtt állunk; olyan jelenség ez, amit nem szabad elutasítani, hiszen rendkívüli lehetőséget biztosíthat a nagyobb jólét elérésére. Mégis egyre inkább érezzük annak szükségét, hogy a gazdasági élet nemzetközivé válásával párhuzamosan létrejöhessenek az ellenőrzés és az irányítás hatékony nemzetközi szervezetei, amelyek magát a gazdaságot a közjó felé terelik. Erre ma már egyetlen állam sem képes, legyen az akár a legerősebb a földön. Ahhoz, hogy ezt a célt elérjük, szükség van a nagy országok közötti együttműködés növelésére és arra, hogy nemzetközi szervezetekben megfelelően képviseljék az egész emberi család érdekeit.

5. XVI. Benedek pápa: Caritas in veritate (2009)

XVI. Benedek pápa Caritas in veritate („Szeretet az igazságban”) kezdetű enciklikáját 2009-ben bocsátotta ki. Ez az enciklika az igazságban megvalósuló szeretetről szól, arról a szeretetről, amely „minden ember és az egész emberiség valódi fejlődésének legfőbb hatóereje.” (CV 1.)⁴ Az emberi lét és kiteljesedés legfontosabb kérdéseit fejti ki a pápa teológiai, filozófiai, társadalmi dimenzióban. Emellett az enciklika hangsúlyosan foglalkozik az emberi fejlődés kulcs-

⁴ Ld. a kötet elején a rövidítések jegyzékét.

kérdéseivel, a gazdasági fejlődés mozgatórugóival, a jogok és kötelességek összefüggésével a fejlődésben és a környezet hasznosításában. Szól az emberiség nagy családjának együttműködéséről és a technika szerepéről is a fejlődésben. E rövid tanulmányban az enciklika bőséges és mély gazdasági szempontjait kívánom kiemelni, amelyek jól tükrözik az egyház gazdasággal kapcsolatos tanításának jelenlegi álláspontját.

XVI. Benedek pápa kiemeli, hogy kulcskérdésként kell tekinteni a közjóra.

„Az egyén java mellett létezik az a jó is, amely az egyének közösségi életéhez kapcsolódik: ez a közjó. A közjó az egyénekből, családokból, köztes csoportokból formált és társadalmi közösséggé egyesülő 'mindannyiunk' java. [...] A közjó akarása és az érte való munkálkodás az igazságosság és a szeretet követelménye.” (CV 7.)

XVI. Benedek utal a VI. Pál által kibocsátott „Populorum progressio” kezdetű enciklikájára, amely a népek haladásának átfogó témájával, meghatározó tényezőivel foglalkozott. Ugyancsak hivatkozik XXIII. János pápa „Pacem in terris” kezdetű enciklikájára, kiemelve azt, hogy

„[...] reménykedjünk a teljes ember és minden ember fejlődésében, a haladásban a kevésbé emberi körülményektől az emberibbek felé, az utunkon elkerülhetetlenül elének kerülő nehézségek legyőzésével érve el mindezt.” (CV 8.)

XVI. Benedek pápa rámutat, hogy

„Az Egyház társadalmi tanítása az éppen felmerülő, mindig változó problémákat változatlan fénnel világítja meg. Ez őrzi meg a tanbeli örökség egyszerre állandó, ugyanakkor történeti jellegét...” (CV 12.)

A fejlődés a hivatásokon keresztül valósul meg.

„A fejlődésre szóló meghívás az embereket arra ösztönzi, hogy többet tegyenek, többet tudjanak, többet birtokoljanak és többek legyenek.” (CV 18.)

A nagyobb tudás megszerzése teszi lehetővé a jobb, értékesebb cselekvést. A többet birtoklás nem öncél, hanem azt szolgálja, hogy a primer szükségletek kielégítése után az ember szabadabban fordulhasson a magasabb rendű lelki, szellemi szükségletek felé. Ez a gazdagodás pedig elvezethet a létben való gyarapodáshoz, a teljesebb, emberibb léthez. A globalizációról tömören meg-

állapítja a pápa, hogy „az egyre erősebben globalizálódó társadalom egymás szomszédává tesz minket, de nem tesz egymás testvéreivé.” (CV 19.)

A második fejezet „Az emberi fejlődés korunkban” címet viseli. XVI. Benedek pápa kiindulásként rámutat, hogy VI. Pál is részletesen kifejtette gondolatait a fejlődésről. XVI. Benedek ezt a következőkben foglalja össze:

„A »fejlődés« szóval azt a célt kívánta jelölni, hogy a népek megmeneküljenek mindenekelőtt az éhezéstől, a nyomortól, a járványos betegségektől és az írástudatlanságtól. Ez gazdasági szempontból a nemzetközi gazdasági folyamatokban való aktív és arányos részvételüket jelenti; társadalmi szempontból a felkészült és szolidáris társadalom irányában történő kibontakozást; politikai szempontból pedig a demokratikus rezsimek olyan mértékű megszilárdulását, hogy biztosítani tudják a szabadságot és a békét. [...] Fel kell ismernünk azt is, hogy ez a gazdasági fejlődés súlyosan meg volt és meg van terhelve torzulásokkal, drámai problémákkal, amelyeket a jelenlegi válsághelyzet még inkább kidomborít.”

XVI. Benedek pápa rámutat arra, hogy az elmúlt évtizedekben egész sor nagy horderejű világprobléma keletkezett, illetve éleződött ki.

„A színre lépő technikai erők, a világot behálózó kölcsönös függések, a helytelenül alkalmazott, sőt mi több, spekulatív pénzügyi tevékenységnek a reálgazdaságra gyakorolt pusztító hatásai, a nagy bevándorlási hullámok, amelyeket gyakran úgy gerjesztenek, hogy azután nem kezelnek megfelelően, a Föld erőforrásainak szabályozatlan kiaknázása: mindez a problémák megoldásához szükséges méretű reflexióra késztet minket.” (CV 21.)

XVI. Benedek pápa rámutat arra, hogy új felelősségre, kulturális megújulásra, új szabályrendszerre és új cselekvési formákra van szükség. Rámutat, hogy a válság az újragondolás és újraértelmezés alkalmává válik. Abszolút mértékben mérve növekszik a világ gazdagsága, de egyúttal növekednek az egyenlőtlenségek is.

„Az egyenlőtlenség hangos botránya folytatódik. Sajnálatos módon magától értetődő jelenség lett a korrupció és a törvénytelenég a régi és újabb gazdag országok gazdasági és politikai szereplőinek magatartásában csakúgy, mint a szegény országokban. Azok között, akik figyelmen kívül hagyják a munkások emberi jogait, nagy nemzetközi vállalatokat és lokális gazdasági csoportosulásokat egyaránt találunk.

A nemzetközi segélyek az adományozók láncolatán vagy a kedvezményezettek körén belüli felelőtlen akciók következtében sokszor célt tévesztenek.” (CV 22.)

A pápa rámutat, hogy le kell szűrni a jelenlegi gazdasági válság tanulságait, újra át kell gondolni és újraértékelni az állam szerepvállalását és lehetőségeit, hogy megfelelő választ lehessen találni korunk kihívásaira. A világpiac az államok közötti versengés új formáit nyitotta meg, és a befektetésekért és piacszerzésért folytatott harc élesebbé vált. A munka világának deregulálása a szociális biztonság csökkenésével járt, ami súlyos veszélyt jelent a szolidaritásra és a munkavállalók elért helyzetére egyaránt. A pápa rámutat, hogy

„A szociális biztonsági rendszerek mind a felemelkedő, mind a korábban is fejlett országokban elveszíthetik képességüket feladatuk ellátására, nem is beszélve a szegény országokról. Ezekben a költségvetés egyensúlyára törekvő politika a szociális kiadások megnyirbálásával – amire gyakran a nemzetközi pénzüzetek is ösztönöznek – védtelenül hagyja a polgárokat a régi és az új veszedelmekkel szemben.” (CV 25.)

A válság és az átalakulás kényszerei kiélezték és növelték a munkanélküliség problémáját.

„A múlt ipari társadalmának történéseivel összevetve ma a munkanélküliség a gazdasági peremhelyzetbe kerülés új aspektusait gerjeszti és a jelenlegi gazdasági válság ezen a helyzeten csak ronthat. A munkából való kikerülés, az állami vagy magánsegélytől való tartós függés fenyegeti a személy szabadságát és kreativitását, valamint családi és társadalmi kapcsolatait, továbbá nagy lelki és spirituális szenvedésekkel jár együtt.”

A pápa ugyanitt emlékeztet mindenkit, de különösen a kormányzati tényezőket, hogy

„[...]a legfontosabb tőke, amelyet elsősorban kell védeni és értékelni, maga az ember, a személy a maga teljességében: az ember az egész gazdasági és társadalmi élet forrása, középpontja és végcélja.” (CV 25.)

A gazdasági különbségek mértéktelen növekedését korlátozni kell, és a munkához juttatás szempontjait érvényesíteni kell a gazdasági döntésekben.

„A gazdasági döntések ne növeljék túlzott, morálisan elfogadhatatlan mértékben a különbségeket a gazdagodás tekintetében és hogy továbbra is prioritást élvezzen a munkához jutás, illetve a munka megtartása mindenki számára.”

Ezzel összefüggésben megállapítja az enciklika, hogy

„[...] a társadalmi tőke, vagyis a mai polgári együttéléshez múlhatatlanul szükséges, bizalmon, megbízhatóságon, a szabályok tiszteletben tartásán alapuló kapcsolatok folyamatos lepusztulása negatív hatással van a gazdaság szintjére is.”

Ebből adódik, hogy „a gazdaság működési hibáinak mindig meg van az ára az emberi oldalon is.” (CV 32.) A pápa rámutat a globalizáció robbanásszerű jelenségére. A kölcsönös világméretű függés rendkívüli veszteségeket és károkat szülhet, és újfajta megosztottságokhoz vezet az országok között. A nemzetköziesedés, ha kölcsönösen előnyös együttműködést sikerül kialakítani, az elmaradottságból való kitörés eszköze is lehet. Ez lenne a kívánatos.

A gazdasági fejlődés és a civil társadalom viszonyával is részletesen foglalkozik az enciklika. XVI. Benedek pápa rámutat, hogy minden gazdasági döntés erkölcsi jellegű következményekkel jár. Ezt a társadalomtudományok és a mai gazdasági tendenciák is megerősítik. II. János Pál nyomán XVI. Benedek is hangsúlyozza, hogy a modern gazdaság és társadalom hármas rendszert alkot, amelynek szereplői: a piac, az állam és a civil társadalom. Kifejti, hogy a profitorientált magánvállalkozások és az állami vállalatok mellett fontos szerepet játszanak olyan termelő szerveződések is, amelyek a kölcsönösség elvén alapulnak és társadalmi célokat követnek, vagyis a polgárok civil szerveződései.

A reálgazdaságnak, a tényleges beruházásoknak és munkahelyteremtésnek elsődlegesnek kell lennie a spekulatív pénzmozgásokkal szemben. Ezzel kapcsolatban olvassuk az enciklikában:

„El kell kerülni a pénzügyi források spekulatív céllal történő felhasználását, azt a kísértést, hogy csak rövid távú profitra törekedjenek a vállalkozás tartós fenntarthatósága helyett, és ne legyenek tekintettel annak reálgazdasági hasznosságára, ne vegyék figyelembe további gazdasági kezdeményezések méltányos és alkalmas elősegítését a fejlesztésre szoruló országokban. Egyáltalán nincs okunk tagadni, hogy a tőke kihelyezése használhat az azt befogadó országnak, amennyiben beruházásokhoz és a képzettség növeléséhez vezet.” (CV 40.)

Ugyanakkor a tőkekihelyezés csökkenti a beruházásokat a tőkeexportőr országokban és hazai munkahelyek leépítéséhez is vezethet. A külföldi közvetlen beruházások pedig a munkabérek leszorításával, a környezetterhelő technológiák alkalmazásával és a profitrepatriálás révén behatárolhatják a fogadó ország felzárkózási esélyeit. XVI. Benedek pápa idézi nagy elődjének, II. János Pál pápának a beszédét:

„A globalizáció sem nem jó, sem nem rossz eleve. Azzá lesz, amivé az emberek teszik. Nem áldozatainak, de szereplőinek kell lennünk...”
(CV 42.)

XVI. Benedek pápa enciklikájában az élet iránti felelősségteljes nyitottságot társadalmi és gazdasági kincsnek tekinti. Rámutat, hogy a fejlett országokban

„[...] a születések számának csökkenése, amely a népesség létszámát a demográfiailag kritikus érték alá engedi süllyedni, válságba taszítja a szociális ellátórendszert is, elvezet a költségek növekedéséhez, korlátozza a megtakarításokból származó tartalékok képzését és ennek következtében a beruházásokhoz szükséges forrásokat is; korlátozza a rendelkezésre álló képzett munkaerőt, és csökkenti annak a szürkeállománynak a tartalékát, amelynek a nemzet szükségleteit kellene kielégíteni.” CV 44.)

A természet javaival való ésszerű gazdálkodás, a természet védelme, az ésszerű energiatermelés és -fogyasztás korunkban a fejlődés kulcskérdései közé tartozik. A természetet nem szabad sem sértetlen tabunak felfogni, sem pedig ellenkezőleg, felelőtlenül kizsákmányolni. A természettel való bánásmód az egész emberiséggel és az eljövendő nemzedékekkel szembeni felelősséget igényli. A pápa hangsúlyozza, hogy

„[...] napjainkban a fejlődésnek sok kára származik a természet (ilyen) torz felhasználásából. A természet egyszerű adottságok összességére történő teljes redukálása odáig mehet el, hogy végül a természettel szembeni erőszak forrásává válik, és olyan cselekvéseket ösztönöz, amelyek már magának az embernek a természetét sem veszik figyelembe”. (CV 48.)

„Tudatában kell lennünk (azonban) annak a nagyon komoly kötelezettségünknek, hogy a következő generációknak Földünket olyan állapotban kell átadnunk, hogy ők is méltó módon élhessenek és képesek legyenek tovább művelni azt.”

A hatékonyság követelményével kapcsolatban az enciklika fontos következtetése, hogy

„[...] a gazdaság egyik legnagyobb feladata éppen az erőforrások minél hatékonyabb felhasználása, nem pedig a pazarlás, miközben annak is tudatában kell lenni, hogy maga a hatékonyság fogalma nem értéksemleges fogalom.” (CV 50.)

A fejlődés fő követelményeinek megvalósítása az emberiség családjának együttműködését igényli. XVI. Benedek pápa elődeihez hasonlóan hangsúlyozza a szubszidiaritás és a szolidaritás összekapcsolásának szükségességét és azt, hogy a gazdasági fejlődésnek összhangban kell lennie a teljes emberi kibontakozás, a kulturális felemelkedés és a technológiai haladás felelősségteljes felhasználásával az emberiség javára.

A népek fejlődése és a technika című VI. fejezetben olvassuk:

„A technika – ezt itt alá kell húznunk – mélységesen emberi jelenség, amely az ember szabadságához és autonómiájához kötődik. [...] A technika lehetővé teszi az anyag feletti uralmat, a kockázatok mérséklését, a fáradtság megtakarítását, az életkörülmények javítását. Megfelel az emberi munka valódi rendeltetésének: a technikában, amely a szellem művének tekinthető, az ember önmagát ismeri meg, és saját emberi mivoltát valósítja meg. A technika az emberi munka objektív aspektusa, amelynek eredete és létjogosultsága a szubjektív összetevőben, a munkát végző emberben van. Ezért a technika sohasem pusztán csak technika.” (CV 69.)

6. Összegzés

A gazdaság túlmutat önmagán. Az embert, a társadalmat, az egyetemes közjót kell szolgálnia. A pápai enciklikák gazdasági elemzései hűen feltárva és mélyen elemezve a gazdaság és társadalom összefüggésrendszerét, bemutatják az utat, amely – VI. Pál kifejezésével élve – „a teljes ember és minden ember fejlődésének” megvalósításához vezet. A fejlődés történelmi eszköz, hogy az ember beteljesítse Istentől kapott küldetését az Evangélium, a szeretet és igazság szellemében.

A gazdasági kérdésekkel foglalkozó pápai enciklikák átfogó dimenzióba illeszkednek, az Egyház társadalmi tanításába. Céljuk, hogy felmutassák az ember boldogulásának útját az emberibb földi élet és a transzcendens örök célok felé.

Fejlődik-e vagy állandó az Egyház tanítása a gazdaságról? A pápai enciklikák a gazdasági viszonyok fejlettségi színvonalának és fejlődési tendenciáinak elemzése alapján adnak választ a fejlődés változó problémáira. A gazdasági fejlődés kulcsproblémáinak változásával alakul, fejlődik a keresztény gazdasági szemlélet és elmélet is. Állandó viszont abban, hogy az Egyház az ember Istentől kapott örök küldetésének, kibontakozásának megfelelő választ keres és ad az egyéni és a közjó összehangolása jegyében. Az alapszemponatok állandók, a módszerek, eszközök, adottságok és lehetőségek változnak.

Két elv, a szubszidiaritás és a szolidaritás szorosan összekapcsolódik. A szubszidiaritás az egyén és a család önállóságára, saját kezdeményezésére épít és a keresztény perszonalizmus megvalósítását ösztönzi. A szolidaritás akkor lép be, amikor az egyén, a család, a kisközösségek segítségre szorulnak, mert még, vagy már nem képesek önmagukról gondoskodni. A segítség, amennyire csak lehet, az önálló talpra állás céljait hivatott szolgálni.

A gazdaságban az elsődleges szükségletek (étkezés, ruházkodás, lakás) kielégítésére van szükség ahhoz, hogy az emberek a magasabb rendű szükségletek, a lelki, szellemi fejlődési igények kielégítésének szentelhessék minél több idejüket, ráfordításaikat, energiájukat.

Az igazságosság mércéje párosul a testvériség érvényesítésének követelményeivel, amelyeket a Magyar Katolikus Püspöki Kar 1997. évi „Igazságosabb és testvériesebb világot!” című körlevele meghirdetett. Az igazságosság érvényesítése a gazdaságban és a társadalomban, a többre ösztönzésben azt jelenti, hogy az ember alapvető feladata nem többet birtokolni, hanem többé, jobbá, igazabbá válni, amely a gazdaságban is a fejlődés elengedhetetlen feltétele és záloga.

Minden korban a gazdasági erőforrások között a legszűkösebb, legfontosabbnak tekintett erőforrást kellett a legjobban megfizetni. A Rerum novarumtól napjainkig a hosszú távú fejlődés igazolja, hogy történelmi időtávon a humán erőforrás, a szakképzett emberi munka felértékelődik, mert egyre inkább szükség van a nagyobb értékteremtésre (hozzáadott értékre), amit csak a kvalifikáltabb munkaerő biztosíthat.

Az emberi munka legmagasabb értékelését, legnagyobb megbecsülését az Evangélium tartalmazza: Jézus a kenyeret és a bort, „a Föld termését és az emberi munka gyümölcsét” választotta, hogy az Eucharishtiában köztünk legyen. „[...] mert szerette a világot, kenyérszínbe rejtezett.”⁵ Az emberiség sorsközösségének világos megfogalmazását tartalmazza ez a himnusz: „Krisztus, kenyér s bor színében, Úr s király a Föld felett: forrassz eggyé békességben minden népet s nemzetet”.

⁵ A budapesti 1938. évi, XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszus himnusza.

A MAGYAR SZOCIÁLPOLITIKA ÉS PAUPERIZMUS

a Rerum novarum és a Quadregesimo anno korában

SZILÁGYI CSABA
egyetemi docens (PPKE KJPI)

1. Bevezető fogalomtisztázás

A Faludi Ferenc Akadémia Pray György Egyháztörténeti Műhelye 2007 novemberében konferenciát szervezett ezzel a címmel: *Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon (1919–1945)*. Az előadások szerkesztett változata könyv alakban megjelent,¹ s a szerzők között többen is foglalkoztak e munkánk címében szereplő kérdésekkel is. Jelen írásunknak tehát ezek a témakörök adták az inspirációt, felhasználva más és új szakirodalmat is. Kiemelt hangsúlyt kapnak írásunkban az Egyház társadalmi tanításában megfogalmazott, elsősorban a *Rerum novarum*ban és a *Quadregesimo anno*ban a tulajdon, a szubszidiaritás, és a szegénység értelmezésére, és az ezekből következő megoldási javaslatokra történő utalások. Írásunk egyik fontos kérdése az állam és az Egyház kapcsolatának vizsgálata a szegénység elleni küzdelemben. Tekintettel a téma gazdag, és sokszor bonyolult problematikájára, szükséges volt az időbeli szűkítés, ám munkánk utolsó részében röviden szólunk a szociális piacgazdaság napjainkban való elfogadásának aktualitásáról is.

Bevezetésként néhány fogalmat, kifejezést emeljünk ki, hogy a továbbiakban érthető legyen egy-egy utalás, probléma kifejtése, következtetése. Az Egyház társadalmi tanításának ismert alapelvei ezek:

1. Az ember személyi méltósága, amely kifejezést nyer a szabadságban és a személyi felelősségben.
2. A szolidaritás, a társadalom tagjainak kölcsönös összekapcsolódása és felelőssége.

¹ SZILÁGYI CSABA (szerk.): *Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon (1919–1945)*. (Agóra VI.) Budapest: Faludi Ferenc Akadémia, 2008. Ebben a kötetben olvasható e témában írt munkánk is: SZILÁGYI CSABA: *Szegénygondozás 1919 és 1945 között. A Szeretet Leányai Társulatának szegénygondozói tevékenysége.* 233–258.

3. A szubszidiaritás (kisegítés) elve az emberi személy és közösség (államhatalom) viszonyában.
4. A közjó fogalma² a szociális igazságosság és méltányosság követelményeinek megfelelően.³

A szociálpolitika meghatározásakor Gyáni Gábor írásából idézzünk: „Felfogásom szerint a par excellence szociálpolitika olyan közvetlen állami beavatkozás eredménye, amely a piaci eredetű jövedelmi egyenlőtlenségek ellensúlyozását vagy tompítását célozza. Az állami szociális gondoskodás – a magánjótékonykodástól eltérően – abból ered, attól legitim, hogy tudomásul veszi az állampolgár szociális jogát, és a maga részről felelősséget vállal e jog mind szélesebb körű érvényesülése, érvényesíthetősége érdekében. Ez esetben az állampolgári jog nem csupán a polgári (a szólás-, gondolat-, és vallásszabadság) és a politikai (választójog) állami eszközökkel való garantálást, de azt is felöleli immár, hogy mindenkinek egyformán joga van nem éhen halni, vagyis az állampolgárokat egyaránt megilleti a gazdasági jóléthez és biztonsághoz fűződő egyenlő jogosultság. [...] A szociális jog iránt magát elkötelező közpolitikai intézmény, a jóléti állam járulék- és adófizetés révén teremti elő a társadalom széles köreit integráló, a bizonytalanságot szülő egzisztenciális rizikók (betegség, öregség, árvaság, munkanélküliség, természeti és egyéb katasztrófák) negatív hatásait csökkentő vagy semlegesítő, az egyéni életbiztonság minimumát garantáló nagy társadalmi ellátórendszerek pénzügyi feltételeit.”⁴

A *pauperizmus* fogalmát Ferge Zsuzsa egyik írásából vesszük, aki Eric John E. Hobsbawm-tól (angol történész) átvéve a szegénységnek három fokát különbözteti meg: „a társadalmi szegénységet, a pauperizmust és a morális szegénységet. [...] A *pauperizmus* emberek oly csoportját írja le, akik külső segítség nélkül vagy teljesen képtelenek önmaguk eltartására, vagy olyan szintű önfenntartásra, amit (az adott időben) konvencionálisan minimálisnak tekintenek.”⁵

A szegénység fogalmával kapcsolatban sokféle megközelítés lehet, napjainkban a *depriváció* (valamitől való megfosztottság) szó is gyakran elő kerül. Most Muzslay István SJ a szegénységgel kapcsolatos definícióját idézve: „A szó mindennapi értelmében a szegénységen sokan azt értik, hogy valaki fázik, éhes, rongyos, vagy emberhez méltatlan körülmények között lakik. Akkor is szegénységről beszélhetünk, amikor valaki nem rendelkezik elegendő anyagiakkal ahhoz, hogy úgy éljen, olyan tevékenységben vegyen részt és olyan javakhoz

² A kifejezés értelmezéséhez lásd: ERDŐ PÉTER: A közjó témájához. In BERAN FERENC (szerk.): *A közjó az Egyház társadalmi tanításában.*, Budapest, 2008. 10–15.

³ MUZSLAY ISTVÁN: *Gazdaság és erkölcs.* (Studia Theologica Budapestinensia, Vo. 7.) Budapest, 1993. 153.

⁴ GYÁNI GÁBOR: Szociálpolitika és jótékonyosság a két világháború közötti Magyarországon. In SZILÁGYI (szerk.) i. m. 13–14.

⁵ FERGE ZSUZSA: *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből.* Budapest, 1998. 15.

jusson, amelyek abban a közösségben, amelyben él, általánosan elfogadottak. A szegénység nemcsak a nélkülözéssel, hanem az egyenlőtlenséggel is összefügg. Nagyon fájdalmas lehet, ha valaki úgy érzi, hogy megfosztották valamitől, ami-re joga lenne. Szegénynek érezheti magát, aki hirtelen sokat veszített, még ha maradt is valamije, pl. az a tanár, aki elveszítette állását.⁶

2. Munkásokat szolgáló magántulajdon-védelem

A bevezető fogalmak értelmezése után térjünk rá a *Rerum novarum* és a *Quadragesimo anno* főbb gondolataira. Az *Egyház társadalmi tanításának kompendiuma* a két enciklikával kapcsolatban fontosnak tartja kiemelni, hogy az első a bérmunkások helyzetét vizsgálja, ami különösen az embertelen nyomorral sújtott ipari munkások esetében volt nyomasztó, továbbá a hátrányos helyzetűek jogairól, a szegények méltóságáról stb. szól. Az 1929-es gazdasági válság közepette jelent meg a másik enciklika. A körlevél megerősíti szolidaritás és az együttműködés elvét a társadalmi feszültségek legyőzése végett. A privátszférához való viszonyában az államnak a *szubszidiaritás elvét* kell alkalmaznia, amely elv ezt követően a társadalmi tanítás állandó elemévé lesz.⁷

Bálint József SJ felhívta a figyelmet arra, hogy a *Rerum novarum*ban a magántulajdonhoz való jog védelme a munkások érdekében született, amit így foglal össze az enciklika alapján: „1. Minden munkásnak természetes joga és törekvése, hogy megtakarított munkabérét, amely a legszemélyesebb tulajdona, maradandó tulajdonába fektesse be – ami tulajdonképpen nem más, mint munkabérének egy formája. 2. Ha az embernek nem lehetne magántulajdona, akkor semmiben nem különböznék az állatoktól, amelyek a föld gyümölcseit csak felhasználják, de értelmes természet híján tartós birtoklásukra képtelenek. Az ember azonban nemcsak fölhasználni, hanem tartósan birtokba venni és átalakítani is tudja a természetet. 3. Az emberi természet joga és kötelessége, hogy jövőjét megtervezze és anyagilag biztosítsa. Ezt az anyagi javak tartós birtoklásával tudja elérni. 4. Még inkább hangsúlyozza ezt a gondolatot az embernek a családalapításhoz és családfenntartáshoz való joga. Családot fenntartani, annak jövőjét biztosítani nem lehet biztos alapok megteremtése nélkül. 5. De a családalapítástól függetlenül is, az emberi személyiség megcsonkításának kell tekinteni a magántulajdonhoz való jog felfüggesztését. Az ember ugyanis, amikor szellemi és testi képességeit fekteti bele az általa megművelt, illetve megmunkált anyagba, akkor valami módon azt az anyagot önmagához hason

⁶ MUZSLAY ISTVÁN: *Az Egyház szociális tanítása*. (Studia Theologica Budapestinensia. Vol. 17.) Budapest 1997. 133–134.

⁷ ETTK 64–65. [89–91].

lítja, mintegy személyiségének részévé teszi, és így minden joga megvan, hogy azt az anyagot a sajátjának tekintse.”⁸

Történelmi értelmezésben nézzük meg, hogy a szegénység és a koldulás kialakulásához milyen út vezetett. Gyáni Gábor a folyamatot így írta le: „Az iparosodás és a nyomában járó gyors urbanizáció eredményeképpen mindenhol ijesztő mértékben nőtt a szegénység. [...] További jellegzetessége volt a történelmi szegénységnek, hogy az ellene való védekezést sajátos közösségi háló segítette. A paraszti és kézművesgazdaságra alapozott falusi, rendileg tagolt világban kölcsönös felelősségérzet hatotta át a közösség minden egyes tagját. A rokonság, a szűkebb család, a lakóhelyi szomszédság afféle morális közösséget alkotott; számon tartotta tagjait és védte őket szükséghelyzetben, mert azt tartotta, hogy mindenkinek joga van az életre, de legalábbis a tisztességes szegénységre. A koldus csavargók már az újkor századaiban is kirekesztődtek ebből a szolidáris közösségből. S ezzel megszületett a szegénység középkorától merőben új fogalma. [...] A koldus és az alamizsnálkodás közötti viszony megváltozása, a keresztény könyörületesség szokásainak meggyengülése okozza, hogy a vándor koldussal szembeni szociális felelősségérzet a helyi kollektívától lassanként az állam illetékességi körébe kerül át. Ennek folyamánya, hogy ezzel a szegénnyel szemben immáron nem a (közösségi) gondoskodás, hanem a (hatósági) felügyelet válik követelménnyé.”⁹

3. A magyar szociális jogalkotás kezdetei

Magyarországon a szociálpolitika egyik jelentős vívmánya volt az 1872. és különösen az 1884. évi *Ipartörvény*, amelyek a törvényes munkásvédelem körébe tartoznak. 1891-ben (a *Rerum novarum* enciklika megjelenésének évében!) az ipari dolgozókat megillető vasárnapi munkaszünet bevezetése (és augusztus 20.) is jelentős eredmény volt.¹⁰ Jelentős lépés volt a társadalombiztosítás alakulása is. Prónai Borbála kutatásait ismertetjük: „Társadalombiztosításunk négy ágazatra tagolódott: egészségbiztosításra, baleseti biztosításra, nyugdíjbiztosításra és családi biztosításra. A kötelező *betegségi biztosítást* nemzetközi mércével mérve is korán (1891. évi XIV. tc.), Európában harmadikként vezettük be, a *balesetbiztosítás* különálló megszervezésére csak másfél évtizeddel később, 1907-ben került sor. A kötelező *nyugdíjbiztosítás* bevezetésére – nemzetközi összehasonlításban – viszonylag későn (1928. évi XI. tc.) történt meg. A családok munkásbiztosításon belüli szociális védelme Magyarországon

⁸ BÁLINT JÓZSEF SJ: *A Teremtő munkatársai*. Kecskemét, 1995. 36–37.; CA 13.

⁹ GYÁNI GÁBOR–KÖVÉR GYÖRGY: *Magyarország társadalomtörténete*. Budapest, 1998. 317.

¹⁰ GYÁNI (2008) i. m. 18.

már az 1900-as évek első felében előtérbe került, amit az is mutatott, hogy az 1907. évi XIX. törvénycikk családtagok számára biztosított betegségi ellátása megelőzte a fejlettebb európai országokban akkor nyújtott szolgáltatásokat. [...] Magyarországon a *munkanélküliség* kezelése soha nem a társadalombiztosítás keretein belül történt, sőt azt is mondhatnánk, hogy soha nem valósult meg, csak a rendszerváltást követően beszélhetünk ezen probléma biztosítási jellegű kezeléséről, de ez sem a társadalombiztosításon belül valósult meg.¹¹ Népeségpolitikai okokból nagy hangsúlyt fektettek a gyermekeket eltartó és nevelő családok támogatására, amelynek egyik formája az 1912-től (igaz még csak szűk körben és bár munkavégzéshez kötöttek, de ekkor még nem a társadalombiztosítás keretében) bevezetett *családi pótlék* volt. [...]”¹² Az 1938. évi XXXVI. tc. rendelkezései szerint 1939. január 1-jétől az iparban, a kereskedelemben, a bányászatban és a kohászatban dolgozókat gyermeknevelési pótlék illette meg.”¹³ Ragozási problémák, és/vagy mintha szavak is hiányoznának... Mindezek ellenére az 1930-as évek hazai munkásvédelme szerény utánpótlást voltak a nyugat-európai demokráciáknak.

4. Az egyház társadalmi tanítása a valóságban: a Csonka Gépgyár

A *Rerum novarum* és a *Quadragesimo anno* szellemiségének alkalmazása, gyakorlati megvalósítása a budapesti Csonka Gépgyárban tetten érhető, illetve a szociálpolitika „keresztény” változatát ismerhetjük meg általa. Gianone András kutatásaiból egy-két dolgot kiemelünk: a kezdetben műhelyként működő automobil- és gépjavítót Csonka János feltaláló alapította 1925-ben, a dél-budai, lágymányosi területen. 1934-ban vette fel a Csonka János Gépgyára nevet, amikor már saját tervezésű motorokat és gépeket is gyártott. Most pontos idézetek következnek a munkából:¹⁴ „A *Rerum novarum* megfogalmazta azt is, hogy a munkásoknak és hozzátartozóiknak biztosítani kell a megélhetését baleset, betegség, öregség vagy bármilyen más szerencsétlenség esetére is. Magyarországon az 1920-as évek végétől kezdve a munkások döntő többsége részesült az állami társadalombiztosítás által nyújtott szociális védelemben. A Csonka Gépgyár azonban ezt számos területen kiegészítette. Valamennyi dolgozóra életbiztosítást kötöttek halálos baleset esetére. Rövidlejárátú betegség

¹¹ PRÓNAI BORBÁLA: A kötelező társadalombiztosítás szolgáltatásai a két világháború között Magyarországon. In SZILÁGYI (szerk.) i. m. 55–56. A társadalombiztosításba bevontak száma 1938-ban a népesség 31%-a volt!

¹² Uo. 55.

¹³ Uo. 55., 67.

¹⁴ GIANONE ANDRÁS: A Csonka Gépgyár szociális intézkedései. In SZILÁGYI (szerk.) i. m. 104–105.

esetén, amikor nem járt OTI-táppénz, a munkás a teljes keresetét megkapta. Ha már járt táppénz, azt kiegészítették a teljes keresetre, sőt olykor annál többre is, azzal az indoklással, hogy a beteg embernek jobb ellátásra van szüksége. Néhány – a Csonka-fivérekhez hasonló szellemiségű – gyárossal együtt létrehozták a Keresztény Gyáripari Vállalatok Szövetsége Elismert Nyugdíjpénztárát. Ennek eleinte csak tisztviselők lehettek a tagjai, de – a törvény megkerülésével – fokozatosan lehetővé tették a belépést a fizikai dolgozók számára.¹⁵

Különösen fejlett – nyugodtan mondható, hogy középosztályi színvonalú – volt a munkások egészségügyi ellátása. Állandó, ingyenes üzemorvosi ellátást biztosítottak, amelyet a munkaidő terhére vehettek igénybe. A munkásokat rendszeresen átvizsgálták. A betegnek felírt orvosságot küldönc hozta el a gyógyszerért. A gyárban volt fogorvosi rendelés és a családtagok részére nő- és gyermekorvosi rendelés hetente kétszer. Csonkáék a tüdőbetegeket a gyár költségén nyaraltatták, ahogy az idősebb munkásokat is. Számos munkásuk életét mentették meg, vagy segítették gyógyulását azáltal, hogy a gyár privát betegeként vetették föl a kórházba. Nem sajnálták a munkásaiktól az orvostudomány legújabb eredményeit sem, mint a röntgent vagy a penicillint. A gyár egyetemi végzettségű szociális gondozónőt alkalmazott, aki a beteg munkásokat elkísérte az orvosokhoz, gondoskodott arról, hogy a legjobb kezelést kapják, és rendszeresen látogatta a kórházi fekvőbetegeket.¹⁶ A Csonka Gépgyár története ma is példa lehet egy-egy munkaadó, illetve munkavállaló számára.

5. Kinek a feladata a szegénység enyhítése?

A szegénygondozás 1919–1945 között nem tartozott a szociálpolitika szorosan vett illetékességi körébe, azt ugyanis a magánjótékonyok végezte.¹⁷ A hivatalos szegénygondozás vitái ezek voltak: Kinek kell segély adni, s milyen formában? (Ahogy fentebb már jeleztük a munkanélküli segélyhez való jog hiányzott, ez a segély tehát egyik fő kérdés volt.) Ki a munkakerülő, ki a munkanélküli és ki a munkaképtelen? De az igazi probléma a munkaképes szegény kérdése volt. Itt három elvet alkalmaztak: inségesnek segélyt csak ellenszolgáltatás ellenében lehetett adni; az inségakciónak nem volt szabad a tőkés piaccal versenyeznie; és az inségmunka nem zavarhatta meg a piacot. A szegényügy kezelése a háború után az újjászervezett Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium feladata volt, majd a 1932-től a Belügyminisztérium vette át e területet is.¹⁸ Állandó kérdés volt:

¹⁵ A nyugdíjintézet 1942-es 117 fős taglétszámából 51 csonkás volt.

¹⁶ A munkásokat kezelő orvosok sorában található Albrecht főherceg háziorvosa is.

¹⁷ GYÁNI (2008) i. m. 21.

¹⁸ FERGE i. m. 73–81.

Állami feladat-e a szegénység enyhítése vagy az egyházi és társadalmi, azaz magánjótékonyosságé?

A *Rerum novarum* kizárólagosan egyházi feladatnak tekintette a szegényekkel való törődést.¹⁹ Tulajdonképpen a koldulás elleni küzdelem, valamint az állam és az egyház kompromisszumos együttműködésének eredményeként jött létre 1927-ben az *Egri Norma*. 1936-ban hivatalosan *Magyar Normává* emelték, s elvben a városokban kötelezővé tették. A rendszer kimunkálója Oswald ferences szerzetes volt. Felépítése, működése a következő: 1. A hatósági Szegényügyi Bizottság. Elnöke a mindenkori polgármester. A gondozás módját a bizottság állapította meg. 2. Városi Szegényügyi Hivatal. A pénzkezelést, adminisztrációt, ellenőrzést végezte. 3. Adománygyűjtő csoportok. A gyűjtést főleg hölgyek végezték. 4. Szegénygondozó Ferences Nővérek. Ők végezték a környezettanulmányt, végezték a szegénygondozást.²⁰ Esetünkben az állam felügyelt, a „köz” fizetett, az egyház osztotta az adományt, és gyakorolta a jótékonyt.²¹

2003-ban jelent meg a bajai Szegénygondozó Ferences Nővérek háztörténete.²² Izgalmas olvasmány, amely bepillantást enged a nővérek mindennapjaiba. Szeretetházban gondozták a szegényeket, emellett gondozták a városban lakó rászorulókat is. 300 külső és 80 szeretetházi gondozottjuk volt 1936-ban.²³ Példaként álljon itt a következő leírás: „A külső szegényeink két nagy csoportra vannak felosztva. Rendszeresen segélyezettek és rendkívüli vagy alkalmilag segélyezettek. Rendszeresen segélyezetteink egészben – vagy részben ellátottak. Egészben ellátott segélyezettünk lehet, akinek semmiféle kereste, jövedelme, segélye, vagyona nincs. Ilyenek számára lakást veszünk ki, bebútorozzuk, a szükséges ruha-, ágy- és edényfélével ellátjuk, élelemről, bevásárlási könyvvvel,

¹⁹ XIII. Leó pápa apostoli levele a munkások helyzetéről (*Rerum Novarum*). Ford. Prohászka Ottokár. Budapest 1991. 35–37. (reprint kiadás)

²⁰ Az *Egri Norma* története jól feldolgozott. A legfontosabb munkák: GERGELY JENŐ: *A katolikus egyház története Magyarországon. 1919–1945*. Budapest 1997. 201–203.; OSLAY OSWALD: *Az egri norma*. Budapest, 1931.; EGERSEGI SÁNDOR: *Adatok a váci szegénygondozás történetéhez. Az Egri Norma Vácott. 1931–1948*. Vác, 2003.; HÁMORI PÉTER: *Az Egri (Magyar) Norma. Kísérlet a magyar szegény-(koldus-)ügy rendezésére*. In: *Fuga Temporum. Emlékkönyv Eperjessy Géza 70. születésnapjára*. Szerk. Závodszy Géza. Budapest 1997. 257–286., Uő: *Az „Egri Norma”*. A 75 éve alapított Ferences Szegénygondozó Nővérek rendjének története. In ÖZE SÁNDOR – MEDGYESY-SCHMIKLI NORBERT (szerk.): *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára..* (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák 1/1.) Piliscsaba–Budapest, 2005. 422–437.; MOLNÁR SÁNDORNÉ DR. SZOKOLAY ERZSÉBET: *Halálfojtiglan életre ítélve. Szociális tevékenységű szerzetesek*. Győr, 1991. 172–178.

²¹ FERGE i. m. 73.

²² *Szent Ferenc Leányai Baján. Háztörténet 1929–1948. A bajai Ferences Szegénygondozó nővérek feljegyzései*. Szerk., a szöveget gondozta, az előszót és a jegyzeteket írta MERK ZSUZSA–RAPCSÁNYI LÁSZÓ. Baja, 2003.

²³ MERK–RAPCSÁNYI i. m. 65.

szemérmes szegényeknél havi segéllyel gondoskodunk. Apró kiadásaik fedezésére 50 fill. készpénzt adunk. Tüzelőt küldünk, s ha már gyöngeség miatt nem bírja, ruháit kimossuk, lakását kitakarítjuk. Hetenként kenyérjegyeket adunk nekik, melyet annál a péknél válthatnak be, aki árlejtés útján a legolcsóbb ajánlatot adta a város által meghatározott minőségű kenyérre. Szegényeinket hetenként, betegség esetén naponként, sőt napjában többször is látogatjuk. Részben ellátott, rendszeres külső szegényünket a szükség arányában segélyezzük. Rendkívüli segélyezetteinket – baleset, betegség, vagy másvalami kényszerítő körülmény esetén – élelmiszer-utalvánnyal, fa- vagy szénutalvánnyal, esetleg hirtelen szükségelt rendkívüli segéllyel, vagy lakbérsegéllyel látjuk el. Végző éveiben gondozott szegényeinket haláluk után sem hagyhatjuk el. Betegségében testi-lelki orvosáról, gyógyszeréről gondoskodunk. Halála után tisztességes temetésről gondoskodunk. Lelke üdvéért szt. misét mondatunk, és sírját továbbra is szeretettel gondozásban tartjuk.”²⁴

A *Quadregesimo anno* egyik legfontosabb üzenete a „hivatásrendiségen” felépülő új társadalom. XI. Pius pápa jól érzékelte: a *Rerum novarum* óta eltelt 40 év tapasztalatai alapján, hogy nemcsak az ember szívét, hanem az emberi struktúrát is meg kell változtatni. Ezt azért is kell hangsúlyozni, mert a hazai mezőgazdasági népességet érintő szociálpolitika teljes hiánya ismert. Ennek okát Gyáni Gábor így látja: „Itt ugyanis még ekkor is felettébb »liberális« szellem érvényesült, miután a munkafeltételek egyesegyedül a munkaadó és a munkavállaló külső (hatósági, állami) beavatkozástól mentes szabad egyezkedésnek az eredménye. Minélfogva a legnagyobb tömeget számláló agrármunkásság (uradalmi és gazdacselédek, summások, napszámosok) kívül rekednek a szociális törvényhozás látókörén, és a korszak végéig érvényes módon a szociális biztonság minimuma sem illeti meg őket.”²⁵

A legsikeresebb katolikus hivatásrendi mozgalom, a KALOT (Katolikus Agrárfjúsági Legényegyesületek Országos Testülete). Az alapító a jezsuita Kerkai Jenő „Felismerte, hogy a tradicionális ipari munkásság döntő mértékben a szocialista eszmék hatása alatt állt, és szervezetileg a Szociáldemokrata Pártba, illetve a szakszervezetekbe tömörült. Ugyanakkor azt is látta, hogy ezzel szemben a parasztság nagy tömege szervezetlen. Őket a magyar ifjúság »legviharállóbb« rétegének tartotta, és rajtuk keresztül az egész ifjúság viszszahódítására látott lehetőséget.”[□] A KALOT története ismertnek mondható, egy-két jellemző adat: 1942-ben már félmillió tagja volt. Azon kevés katolikus mozgalom közé tartozott, amely az élet minden területe számára kész programot adott: a vallásos élet elmélyítését célzó előadások, lelkigyakorlatok, zárándoklatok mellett kiváló gondot fordított a praktikus gazdasági ismeretek ter-

²⁴ MERK–RAPCSÁNYI i. m. 28–29.

²⁵ GYÁNI (2008) i. m. 19.

jesztésére, vagy mintaüzemek létesítésére. Legnagyobb jelentősége a KALOT népfőiskoláknak volt. Az elsőt 1939-ben nyitották meg, számuk hamarosan húszra szaporodott.²⁶ A mozgalom olyan eredményes volt, hogy 1946-ban az elsők között került sor a betiltására.

A szegénygondozás problematikájának ismertetésekor szólni kell a falusi nincstelenek kiszolgáltatottságáról is, mert keveset tudunk a falvak szegénygondozási hálózatáról. A kormány 1938 őszén ún. szociális tanácsadókat bízott meg egy-egy vármegye szociális viszonyainak tanulmányozásával. Hivatalosan „falukutatás”-nak²⁷ indult az ügyük, és joggal volt elvárható, hogy működésük nyomán pontos és módszeres beszámolókat kapjunk az egyes vármegyék társadalmi, szociális viszonyairól. Sajnos legtöbb megbízottban csalódnunk kellett, mert a húszegynéhány tanácsadó közül – tudomásunk szerint – ketten készültek el a jelentésükkel.²⁸ Eme jelentés egyike Soproni Elek nevéhez fűződik, aki Sopron-vármegye szociális tanácsadója volt. Soproni művében hatalmas ismeretanyagot gyűjtött össze. A szerző erős társadalomkutató érzékkel rendelkezik, az adatokat képes értelmezni és meglátja bennük az életet, a jelenségeket, a problémákat. A jelentést áttanulmányozva a következő megállapítások ismertetését tartjuk fontosnak: Szükséges, hogy az adakozó a szegényt, mint falubelijét ismerje, szükséges továbbá, hogy az alamizsnára szoruló lehetőleg maga jöjjön el és gyűjtse össze a könyöradományt, vagy fogyassza el az ételmet. Egészen bizonyos, hogy az adakozók nagy része csak a saját falubeli szegényeinek ad alamizsnát, mert azt ismeri, tudja, hogy korábban hol, kinél dolgozott, miképpen került szegénysorba, milyen nélkülöző életet él stb. Tapasztalható, hogy elsősorban azokban a községekben oldják meg a intézményesen a szegényellátást, ahol a jegyző, a plébános, vagy az evangélikus lelkész, általában a községi előjáróság szociális érzésű és a megoldást állandóan szorgalmazza.²⁹

²⁶ LÁSZLÓ T. LÁSZLÓ: *Egyház és állam Magyarországon 1919–1945*. Budapest, 2005, 218. A KALOT kiváló kutatója Balogh Margit, akinek számtalan írása jelent meg e témában. Például: BALOGH MARGIT: *Egy jezsuita apostoli küldetés nyomában – avagy a KALOT-mozgalom a gyakorlatban*. In MOLNÁR ANTAL – SZILÁGYI CSABA (szerk.): *Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909–2009) és ami abból következik*. (METEM Könyvek73.) Budapest, 2010., 94–125.

²⁷ A két világháború közötti falukutatásról kritikus, de áttekintő képet kapunk Rézler Gyula írásából. RÉZLER GYULA: *Falukutatók és szociográfusok. A magyar társadalom önvizsgálata az elmúlt évtizedben*. Budapest, 1943. A népi mozgalom elemzésére lásd ANDRÁS IMRE: *Új magyar társadalomszemlélet a két világháború között*. (Doktori disszertáció. Kézirat) Budapest, 1994.; BORBÁNDI GYULA: *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék*. New York, 1983.

²⁸ Könyv alakban csak két munka jelent meg. Soproni Eleké és Nádujfalvi Józsefé. Ld. SOPRONI ELEK: *A kultursarok gondjai. Sopronvármegye szociális és gazdasági viszonyainak feltárása*. (A Magyar Társaság Könyvei. 3.) Budapest, 1940.; NÁDUJFALVI JÓZSEF: *Somogy vármegye szociális és gazdasági helyzete*. Budapest, 1939. Meg kell említeni még Mihelics Vid nevét, aki Vas vármegye szociális tanácsadója volt. Jelentéseit a Vasvármegye c. lap 1939. márc. 22. és 23. száma közölte. Ld. FRENYÓ ZOLTÁN: *Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid életműve*. (METEM Könyvek. 35.) Budapest, 2002. 43.

²⁹ SOPRONI I. m. 56–63.

következőkben pedig a Szeretet Leányainak márianosztrai börtönben végzett munkájáról szólunk. Ez is állam és egyház együttműködésének az eredménye volt. A Páli Szent Vince által alapított Szeretet Leányainak Társulata, az irgalmas nővérek, vagy, ahogy nálunk nevezik őket: vincés nővérek. (A nővérek 1633-ban kezdték meg a közös életet. IX. Kelemen pápa 1668-ban engedélyezte működésüket.) „Vince úr” – ahogy a kortársai nevezték – megértette, hogy nem elég a pillanatnyi érzelem a szegénnyel szemben. Ha a segítség nem válik szervezetté, az egyenlő a cserbenhagyással. Közvetlen kapcsolatba került a nyomorúság másik arcával, az anyagiak hiányával. Észrevette, hogy nem elég többé a helyi összefogás, sem az alamizsnálkodás. Arra gondolt, hogy az egyház kötelessége lenne a szegénység elleni harcban való részvétel olyan laikus csoportok megszervezésével, amelyek a saját falujuk szegényeivel foglalkoznának. Páli Szent Vincét, aki börtönlelkész is volt, mélyen megindította az akkori gályarabok sorsa. Ezzel kapcsolatban a következőket írta: „Kedves nővérek, milyen szerencse, a könyörület nélküli emberek kezében szenvedő szegény gályarabokat szolgáljni! Láttam, úgy tartották ezeket a szerencsétleneket, mint az állatokat.”³⁰ Ennek szellemében érthetővé válik, hogy miért vállalták a nővérek a márianosztrai női börtön vezetését. A volt pálos kolostort 1858-ban női fogházzá alakították át, és az irgalmas nővérekre bízták a vezetést. Az állam és a Társulat szerződésben rögzítette a működés feltételeit, utoljára 1906-ban, amely 1949-ig érvényben volt. A 19 pont közül a legfontosabbakat ismertetjük, mert így válik jobban érthetővé a fegyintézet működése. Az igazgató-főnöknő csakis az igazságügyi minisztérium előzetes jóváhagyásával iktatható be, aki képviseli az intézetet a hatóságok felé. A Társulat kötelezte magát a szabadságvesztésre ítélt nők ellátására és gondozására, a betegek ápolására, és azok gyógyszerekkel való ellátására. Az épületekkel kapcsolatos rendes évi javítások, valamint az elemi csapások által okozott károk kijavítása az államkincstárt terhelte. Ha a szabaduló súlyos beteg, és az intézetből ezért nem tud távozni, akkor az Igazságügyi Minisztérium fejenként 72 fillért fizet az ellátásért. A letartóztatott nők csecsemőinek intézeti ellátásáért a Népjóléti Minisztérium fizet 28 fillért. A foglyok munkájából származó bevétel a Társulaté. Ebből, az érvényben lévő munkadíjszabályzat értelmében, a nők fizetést kaptak. A szerződést határozatlan időre kötötték. Ha az Igazságügyi Minisztérium mondja fel, akkor egy évvel korábban kell közölni, ha a Társulat, akkor két évvel előtte.³¹ Az Igazságügyi Minisztérium, Vas Zoltán személyében felmondta a szerződést 1948-ban. Betartották a szerződésben előírtakat, miszerint az állam részéről egy évvel előre kell jelezni a várható megszüntetést. Ekkor még senki sem gon-

³⁰ LUIGI MEZZADRI: *Páli Szent Vince és a szeretet karizmái*. Krakó–Budapest, 2007. 49.

³¹ NÉMETH KÁROLY: *Márianosztra Országos Büntető Intézet*. (Kézirat) 1987. 19–38.

dolhatta, hogy ez a kommunista vezetés részéről nyitánya annak a folyamatnak, amely 1950-re ért a tetőfokára: a szerzetesrendek működésének betiltásához.

6. A szegénység elleni küzdelem mai kihívásai

Miután ismertettük a két világháború közötti legfőbb szociális kérdéseket, befejezőként néhány reflexiót fogalmazunk meg napjainkra nézve. A kulcskérdés a szegénység elleni küzdelem szükségessége. Kindler József egyik tanulmányában olvasható: 1989 júliusában Caracasban nemzetközi szakértői tanácskozást tartottak, melynek középpontjában a jólét és a haladás értelmezésének újra fogalmazása állott. A résztvevők teljes egyetértéssel fogadták a tanácskozás jelentését. A világban meglévő fejlődési válság megnyilvánulásaként első helyen áll a következő megállapítás: „A szegénység állandósulása és növekedése, egész embercsoportok – falusi népesség, etnikai kisebbségek, nők és gyermekek – marginalizálódása.”³²

Az Egyház is érzékelte ezt a szinte feltartóztathatatlan folyamatot. II. János Pál pápa a *Sollicitudo rei socialis* kezdetű enciklikájában (1987) ezt a megállapítást teszi:

„Ezért szeretném néhány *általános ismertetőjelre* irányítani a figyelmet, hogy azután más egyedi jellemzőket alaposabban is megvilágítsak. Anélkül, hogy számadatok és statisztikák elemzésébe bocsátkoznánk, elegendő látni a *férfiak és nők megszámlálhatatlan tömegét*, gyermekeket, felnőtteket és öregeket, tehát valóságos és megismételhetetlen emberi személyeket a nyomor elviselhetetlen súlya alatt görnyedni. Sok millióan reményvesztettek, mert a világ sok helyén csak romlott a helyzetük. Ennek az elszomorító nyomornak és ínségnek a láttán, amelyben *fivéreink és nővéreink* sínylődnek, maga az Úr Jézus fordul hozzánk (vö. Mt 25, 31-46).”³³

Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma pedig így összegez:

„*A szegénység elleni küzdelmet az Egyház szegények iránti elsőrendű elköteleződése és szeretete különösen motiválja.* Az Egyház egész társadalmi tanításában fáradhatatlanul hivatkozik újból és újból tanítása más, alapvető elveire, elsősorban arra, amely *javak egyetemes rendeltetését* hirdeti. A *szolidaritás* elvének ismételt megerősítésével

³² KINDLER JÓZSEF. A jólétválság, szegénység és globalizáció. In BERAN (szerk.) i. m. 131.

³³ SRS 13.

azt sürgeti a társadalmi tanítás, hogy cselekedjünk »mindenki és minden egyes java» érdekében, »mert mi *mindannyian mindannyiunkért* felelősek vagyunk«. A szolidaritás elvének a szegénység elleni küzdelemben is össze kell alkalmas módon kapcsolódnia a *szubszidiaritás* elvével, mert ez teszi lehetővé a kezdeményezés szellemének ébren tartását, amely a szegény országok számára minden társadalmi-gazdasági fejlődés közvetlen alapja. Nem szabad a szegényeket »mint problémát« szemlélni, mert ők lehetnek [...] az egész világ számára egy új és emberibb jövő hordozói és élharcosai.³⁴

Hogyan kapcsolódnak a fenti idézetek munkánkhoz? Milyen „kontinuitás” van a *Quadregesimo anno* szubszidiaritása és a szociális piacgazdaság között? Heinrich Pesch SJ (1854–1926) volt a szolidarizmus társadalmi és gazdasági rendszerének legjelentősebb teoretikusa. (Az *Quadregesimo anno* születésénél a szerepet vállaltak Pesch tanítványai, a jezsuita Oswald von Nell-Breuning és Gustav Gundlach.)³⁵ A szolidarizmus rendszerének legjobban a szociális piacgazdaság felel meg. Az elnevezést elsőnek A. Müller Arnach (1901–1978) használta 1946-ban. A szociális piacgazdaság tartalmát főleg L. Erhardt (1897–1977), W. Ecken (1891–1950), W. Röpke (1889–1966) és A. Rüstow (1885–1963) dolgozta ki. Gyakorlati megvalósítása K. Adenauer (1876–1967) vezette Kereszténydemokrata Párt (CDU) 1949-ben elfogadott programjában jelenik meg neves szakértők munkája következtében.³⁶ A szociális piacgazdaság a második világháború után általános jólétet biztosított több nyugat-európai állam népének. Az első nemzetközi olajkrízis (1973) után e rendszert sok kritika érte. Nem feladatunk ebben az írásban a mélyebb okok bemutatása, inkább a válságból való kilábalás egyik tanúságát emelnénk ki: „A takarékoság magas szintje lehetővé tette a gazdasági tevékenység finanszírozását a lehető legkevesebb külföldi kölcsön bevonásával. A piacgazdaság legfőbb gyakorlati tanulsága az, hogy a gazdasági eredményesség és a társadalmi szolidaritás nem ellenkeznek egymással, inkább együtt járnak. Csakis így tudta vállalni a német kormány azt az elképzelhetetlenül nehéz feladatot, ami elé a történelem állította (Kelet-Németország egyesítése az ország nyugati részeivel).”³⁷ Másképpen fogalmazva: az állam feladata, hogy a szubszidiaritás elvének megfelelően ellenőrizze, és a közjóra irányítsa a gazdasági folyamatokat.

³⁴ ETT i. m. 227.[449.]

³⁵ Peschről ld. BOTOS MÁTÉ: Egy modern jezsuita politikai gazdaságtan kialakulás: XIX. századi jezsuiták hatása az Egyház szociális tanítására. In SZILÁGYI CSABA (szerk.): *A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*. (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák 2.) Piliscsaba, 2006. 592–594.

³⁶ MUZSLAY (1993) i. m. 127–128.

³⁷ MUZSLAY (1993) i. m. 132.

A szociális piacgazdaság helyes értelmezésére Csaba László is figyelmeztet, aki egyik írása végén ezt a megállapítást teszi: „Az előadottakból kitűnik, hogy végkövetkeztetésünk derülátó, a *szociális piacgazdaság modellje életképes lesz – pontosabban azzá tehető – a jövőben is*. Ez természetesen nem adottság, hanem megteremtendő és célirányos, közösségi, emberi *cselekvés révén létrehozható* valóság. Lényege az, hogy az egy-egy ország esetlegességein és tévedésein túlmutató alapelveket időről időre gyakorlatilag érvényesítsék. Ehhez pedig a történelmileg kialakult és fenntarthatatlannak bizonyult megoldások lenyesegetése, vagyis *folytonos megújulásra és öntisztulásra* van szükség. Idéztük, ahogy a Kompendium³⁸ – a demokratikus, szabad társadalom igényeivel egybecsengően – alkotó, türelmes és tárgyyszerű vitára hív, valóban minden jóakarátú embert, az adott helyen és időben legjobb megoldások kimunkálására. Az 1993–2005 közti másfél évtizedes fellendülés kifulladásával és ennek máris érzékelhető társadalmi teherterelével szembesülő Magyarországon aligha szebb, időszerűbb, és ha tetszik, közhasznúbb feladat.”³⁹

Befejezőként még egy fontos megállapítást kell tenni: a megváltozott történelmi helyzetben az Egyház karitatív (jótékonyági) tevékenysége fontos, de önmagában nem elég a szociális problémák megoldására. Az állam szerepe nélkülözhetetlen. Összehangolt tevékenységre van szükség. A pauperizmus (szegénység) elleni küzdelem közügy. Idézzük fel a II. Vatikáni Zsinat idevonatkozó figyelmeztetését: „Ma, amikor oly sokan éheznek a világon, a szent Zsinat sürgető kéréssel fordul mindenkihez, egyénekhez és hatóságokhoz egyaránt, hogy jusson eszükbe az egyházatyák tanítása: Adj enni annak, akit éhhalál fenyeget; ha nem adsz, gyilkosa vagy.”⁴⁰ Kemény szavak ezek, de inkább radikális felszólításnak érezhető: ideje észrevennünk, hogy szegénység elleni küzdelem mindenki számára komoly kihívást jelent.

³⁸ Az Egyház társadalmi tanításának kompendiumáról (ETTK) van szó (Sz. Cs.).

³⁹ CSABA LÁSZLÓ: Életképes modell-e a szociális piacgazdaság? In BERAN (szerk.) i. m. 79.

⁴⁰ GS 69.

SZOLIDARITÁS AZ EURÓPAI UNIÓBAN

PÜNKÖSTY ANDRÁS
megbízott oktató (PPKE JÁK)

1. Bevezetés – a szolidaritás újrafelfedezése

A szolidaritás fogalma és annak valódi jelentősége körül mind élesebb diskurzus látszik kibontakozni az európai uniós és – egyes jelek szerint – a hazai¹ jogirodalomban is. A szolidaritás, mint elméleti hivatkozási alap komolyan felértékelődött a Lisszaboni Szerződés elfogadásával,² illetve az Alapjogi Charta jogi kötőerőre emelkedésével. Az Unió másodlagos jogalkotásában, és a politika-alkotásban is vonatkoztatási ponttá vált a szolidaritás, de az Európai Unió Bírósága (a továbbiakban Európai Bíróság) is alapoz döntéseket a szolidaritás elvére hivatkozva, illetve annak irányait és határait mérlegelve. Azonban a szolidaritás-koncepció mibenlétére és valódi jelentőségére nem könnyű egyértelmű választ adni uniós jogi kontextusban. Valójában jogi konstrukcióról van-e szó, esetleg egy homályos tartalmú, de jól kommunikálható, akár ellentétes irányú jogalkotások alapjául szolgáló alapelvről?³ Jelen írás arra tesz kísérletet, hogy megvizsgálja a szolidaritás konceptualizációjának kérdését, különös tekintettel az uniós jogban betöltött szerepére, figyelembe véve annak gyakorlati jelentőségét, kialakulásának gazdag eszmetörténeti előzményeit és európai tradícióit, valamint alkalmazásának határait és feltételrendszerét.

¹ Chronowsky Nóra a [hazai] jogrendszerben fellelhető szolidaritási minták feltárását és értékelését további kutatásra érdemes területnek tartja. Vö. CHRONOWSKY NÓRA: A szolidaritás az alkotmányi értékek között. IN CHRONOWSKY NÓRA – PETRÉTEI JÓZSEF: *Tanulmányok Ádám Antal professor emeritus születésének 80. évfordulójára*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2010. 19.

² Lisszaboni Szerződés alatt az egységes szerkezetbe foglalt Európai Unióról szóló szerződést (a továbbiakban: EUSz), valamint az Európai Unió működéséről szóló szerződést (a továbbiakban EUMSz) értjük.

³ Vö. YOURI BORGMANN-PREBIL – MALCOM ROSS: Promoting European Solidarity: Between Rhetoric and Reality? In MALCOM ROSS – YOURI BORGMANN-PREBIL (szerk.): *Promoting Solidarity in the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 2010. 1–22.

2. A szolidaritás-koncepció az Európai Unió Alapszerződéseiben

1. A titok nyitja: érték, alapelv, vagy jogi koncepció?

a) A szolidaritás mint értékfogalom

Az Alapszerződésekben mindösszesen 17 alkalommal történik közvetlen utalás a szolidaritás fogalmára, egyúttal az Alapjogi Charta a IV. címe alatt felsorolt alapvető jogokat közvetlenül a szolidaritás elvéből vezeti le. Az Alapszerződések esetében nem egy homogén, kikristályosodott szolidaritás-fogammal találkozunk, hanem meglehetősen sokszínű, jelentőségét és irányát tekintve tág tartományban mozgó hivatkozásoknak lehetünk tanúi. Ezek közül a legerőteljesebbek a szolidaritásra, mint *értékre* történő utalások.⁴ Ennek jelentőségét nehéz alábecsülni, tekintettel arra, hogy az EUMSZ 3. cikk (1) bekezdése alapján – a béke és népei jólétének előmozdítása mellett – az Európai Unió célja az általa vallott értékek előmozdítása. Az EUSz 2. cikke kifejezetten meghatározza azokat az értékeket, amelyek megadják az Európai Unió működésének alapját, és létezésének értelmét.

Európai Unióról szóló szerződés 2. cikke: „Az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait – a tiszteletben tartásának *értékein* alapul. Ezek az értékek *közösek a tagállamokban*, a pluralizmus, a megkülönböztetés tilalma, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás, valamint a nők és a férfiak közötti egyenlőség társadalmában.”

A 2. cikk tartalmát elemezve, arra lehetünk figyelmesek, hogy annak első mondata határozza meg *expressis verbis* az *Európai Unió értékeit*, amelyeket a második mondatban felsorolt, az európai társadalomban *adottnak vett jellemzőkből* vezet le. Ilyen módon az Szerződés mintegy deklarálja, hogy a tagállamok társadalmait jellemzi a pluralizmus, a megkülönböztetés tilalma, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás, valamint a nők és férfiak közötti egyenlőség, és implicit módon ezekből származtatja az Unió értékeit. Ezzel az alapidokumentum az európai értékeket társadalmi kontextusba helyezi el, elkülönítve azokat a tagállamok társadalmainak jellemzőitől. A 2. cikk első mondatában megjelölt értékek dinamikáját a 3. cikk (1) bekezdésében adja meg a Szerződés, ahol kinyilvánítja, hogy az Unió célja az európai értékek *előmozdítása*.

Európai Unióról szóló szerződés 3. cikk (1) bekezdése: „Az Unió célja a béke, az általa vallott értékek és népei jólétének előmozdítása.”

⁴ Vö. EUSz 2. cikk, EUSz 3. cikk (5) bekezdés, és az Alapjogi Charta preambuluma.

Az értékek és jellemzők 2. cikkben tapasztalható elkülönítése különösen hangsúlyosan jelenik meg azáltal, hogy míg az értékeknek a 3. cikk (1) bekezdése egyfajta dinamikát ad, addig a társadalmi jellemzőknek statikus állapotát írja le.⁵

Ez a különbségtétel szerencsétlen több szempontból is. Egyfelől, logikai ellentmondást hordoz magában bizonyos meghatározott, állandósult jellemzőkből eredeztetni az értékeket, majd célul tűzni azok „előmozdítását”; éppen ellenkezőleg, egy társadalom, közösség jellemzőit az általa vallott közös értékek határozzák meg – amennyiben vannak ilyenek. Másfelől, a második mondatban felsorolt jellemzőknek természetesen létezik dinamikája, így a szolidaritás sem egy statikus, kiforrott jellemzője a tagállamok társadalmainak, hanem annak minősége, megvalósulási irányai és módjai között jelentős eltérések vannak. A 2. cikk megfogalmazásának hiányossága továbbá, hogy az első és második mondatban felsoroltak tartamukat tekintve *egyaránt értékeknek* tekinthetők, mind az általános közfelfogást, a Szerződés előzményeit és annak egészét elemezve,⁶ egyúttal a szerződő tagállamok feltehető szándéka szerint is. A 2. cikk éppen arra tesz kísérletet, hogy pontosabban és egyértelműben meghatározza az Európai Unió közös értékeit, ezzel megadva az európai szintű közösség *telos*-át.⁷ Mindezekkel együtt is megállapítható, hogy a szolidaritás értékfogalom az Alapszerződésekben.

⁵ A Szerződés szövegének angol és német nyelvű változatában nem fedezhető fel hangsúlyeltolódás e tekintetben.

⁶ Az EUSz az Unió külső tevékenységére vonatkozó általános rendelkezésekben nem használja az itt tárgyalt megkülönböztetést, és egyaránt *elveknek* nevezi a 2. cikkben a jellemzők és értékek megkülönböztetésével illetett fogalmakat. EUSz 21. cikk (1) bekezdése szerint „Az Unió nemzetközi szintű fellépése azon elvekre épül, amelyek létrehozását, fejlődését és bővítését vezérelték, és arra irányul, hogy ezek érvényesülését a világ többi részén is előbbre vigye; ezek az alapelvek a demokrácia, a jogállamiság, az emberi jogok és alapvető szabadságok egyetemes és oszthatatlan volta, az emberi méltóság tiszteletben tartása, az egyenlőség és a szolidaritás elvei, valamint az Egyesült Nemzetek Alapokmányában foglalt elvek és a nemzetközi jog tiszteletben tartása.”

⁷ J.H.H. Weiler professzor írja le az Európai Unió létrejöttének az alapvető célját a „telos” kifejezéssel, amellyel kapcsolatban az európai polgárság intézményének bevezetésében egy alapvető hangsúlyváltást tételez fel. A római szerződés preambulumban a következő áll: „az európai népek egyre szorosabb egységének alapját lerakják”, amely az angol szövegben akként szerepel, hogy „lay[ing] the foundations of an ever closer union among the *peoples* of Europe”. A *‘people’* szónak az angol nyelvben nem használatos a többes számú alakja; az eleve többes számot feltételez. A föderális berendezkedésű államok dokumentumai a népre utalva gyakorta a *‘people’* szót használják. Az európai polgárság bevezetésével tehát Weiler olvasatában az Unió céljához kötődő alapvető hangsúlyeltolódás jelenik meg azzal, hogy felmerül az igény arra vonatkozóan, hogy ne Európa népeiről, hanem az európai népről szóljon az Unió működése. Vö.: J. H. H. WEILER: *The Constitution of Europe: „Do the new clothes have an emperor? and other essays on European integration*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. (2005) 328.

b) A szolidaritás mint elv

A fentiektől eltérően vannak olyan hivatkozások a Szerződésben, amelyek a szolidaritása, mint *elvre*, illetve a *szolidaritás szellemére* utalnak.⁸ Ebben a körben az a kérdés merül fel, hogy vajon a szolidaritás az Unió jogrendszerét átható *jogi alapelvnek* minősül-e? A jogi alapelvek fogalmát az Európai Unió Bírósága fejlesztette ki esetjogában, amelyek a joggyakorlathoz általános iránymutatást és alapvető hivatkozási pontot jelentenek. Az uniós jogrendszer általános alapelveire vonatkozóan nincs egységes álláspont a szakirodalomban.⁹ A legfontosabb alapelvekről, úgy mint a szubszidiaritás, az arányosság, a jogbiztonság, az egyenlőség elve, valamint az alapjogok védelme tekintetében nincsen vita az európai uniós jogászok között, azonban ez nem egy lezárt taxatív felsorolás. Az alapelveket döntően az Európai Bíróság joggyakorlatából lehet megismerni, amely elsődlegesen az uniós jog egységes érvényesülésének követelményéből indul ki, egyúttal merít a tagállamok alkotmányos hagyományából is. A szolidaritás még nem került abba a státusba, hogy a szakirodalom egyértelműen az uniós jogrendet meghatározó általános jogelvként hivatkozzon rá, azonban jelentőségének növekedése ebbe az irányba mutat. Különösen is az Európai Bíróság által kidolgozott az EKSz 5., majd 10. cikkéből levezetett (ma: EUMSz 4. cikk (3) bekezdés)¹⁰ uniós hűség doktrínája az a jogelv, amely segítségével az Unió és a tagállamok közötti szolidaritásból fakadó lojalitási kötelezettséget transzformálta a Bíróság olyan jogelvé, amelyre hivatkozással az Unió egészére vonatkozóan meghatározó jelentőségű ítéletek születtek. Ezt a rendelkezést szolidaritási klauzulának is szokás nevezni,¹¹ amely – pozitív és negatív oldallal egyaránt rendelkező – kötelezettséget ró a tagállamokra és az uniós intézmé-

⁸ Vö. EUSz 21. cikk (1) bekezdés: „elv”; EUSz 31. cikk (1) bekezdés: „szolidaritás szelleme”; EUMSz 80. cikk: „elv”; EUMSz 122. cikk (1) bekezdés: „szolidaritás szelleme”; EUMSz 194. cikk (1) bekezdés: „szolidaritás szelleme”; EUMSz 222. cikk: „szolidaritás szelleme”.

⁹ Az általános jogelv, jogelv, jogi alapelv szinonim fogalmakként használatosak a szakirodalomban. Ezek olyan jogalkotásban és jogalkalmazásban meghatározó alapelvek, amelyek az uniós jogrend jogforrásai, és azok megszegése a formális jogi aktusok érvénytelenségét eredményezheti. Vö.: BLUTMAN LÁSZLÓ: *Az Európai Unió joga a gyakorlatban*. Budapest: HVG-ORAC, 2010. 47. ; és VÁRNAY ERNŐ – PAPP MÓNIKA: *Az Európai Unió joga*. Budapest: CompLex, 2010. 236.

¹⁰ EUMSz 4. cikk (3) bekezdés: A tagállamok minden megfelelő általános és egyedi intézkedést meghoznak annak érdekében, hogy biztosítsák azon kötelezettségek teljesítését, amelyek a jelen Szerződésből fakadnak, vagy amelyeket közösségi intézmények tevékenységei eredményeznek. A tagállamok megkönnyítik a Közösség feladatainak teljesítését. A tagállamok minden olyan intézkedéstől tartózkodnak, amely a jelen Szerződésben előírt célok megvalósítását veszélyeztetheti.

¹¹ ROSS MALCOM: Promoting solidarity: from public services to an european model of competition. *Common Market Law Review*, 2007/44. 1060.

nyekre.¹² A szolidaritási klauzulából vezette le a Bíróság a horizontális közvetett hatály,¹³ vagy az uniós joggal összhangban álló értelmezési kötelezettség, a közvetett hatály alapvető fontosságú elveit.¹⁴ A Fancovich-ügy kapcsán az Európai Bíróság szintén a szolidaritási klauzula segítségével alkotta meg a tagállam magánféllel szembeni kártérítési felelősségének alapját.¹⁵ Egyes szerzők az általános gazdasági érdekű szolgáltatásokra vonatkozó szabályokat (EUMSZ 14. cikk) is – amelyet az „Unió közös értékrendjében elfoglalt helyére” figyelemmel alkottak meg – a szolidaritás elvéhez kapcsolnak. Ezek fényében a szolidaritás elvét az uniós jog egészére hatást gyakorló koncepciónak lehet tekinteni.

c) Szolidaritás, mint önmagában álló fogalom

Az alapszerződésekben található, harmadik csoportba sorolható utalások nem tartalmazzak fogódzkodót arra vonatkozóan, hogy mit jelent a Szerződések értelmében a szolidaritás, hanem mint *önmagában álló fogalomra*¹⁶ utalnak. Ez utóbbi utalásokhoz képest a némileg többlet jelentéstartalmat hordoznak az utalások, ahol *politikai szolidaritást*¹⁷ említ a Szerződés.

3. Szolidaritás: alkotmányos paradigma az EU-ban?

Marcom Ross a szolidaritás, mint jogi koncepció jelentőségének a hangsúlyozása során a „szolidaritás *acquis*” fogalmának megteremtésével él. Őt fontos területen látja tetten érhetőnek a szolidaritás transzformatív, alkotmányos jelentőségű hatását.¹⁸ Az első ilyen terület – a már korábban említett – EK Sz 10. cikk (EUMSZ 4. cikk (3) bekezdés) következetes használata az Európai Bíróság

¹² Vö.: BLUTMAN i. m. 50–52. és TÓTH TIHAMÉR: *Az Európai Unió versenyjoga*. Budapest: CompLex, 2007. 437.

¹³ BLUTMAN i. m. 320.

¹⁴ Vö.: 14/83. *Sabine von Colson és Elisabeth Kamann kontra Land Nordrhein-Westfalen* [1984] EBHT 01891 26. pont; C-106/89. *Marleasing SA kontra La Comercial Internacional de Alimentacion SA*. [1990] EBHT I-04135, 8. pont; BLUTMAN i. m. 351.; és VÁRNAY-PAPP, i. m. 321.

¹⁵ C-6/90. és C-9/90. sz. egyesített ügyek. *Andrea Francovich és Danila Bonifaci és társai kontra Olasz Köztársaság*. [1991] EBHT I-05357, 36. pont.

¹⁶ Vö. EUSz preambuluma; EUSz 3. cikk (3) bekezdés; EUSz 24. cikk (3) bekezdés; EUMSZ preambuluma, EUMSZ 67. cikk (3) bekezdés.

¹⁷ Vö. EUSz 24. cikk (2) és (3) bekezdések, amelyek a közös kül- és biztonságpolitikára vonatkozó különös rendelkezésekről szóló 2. fejezetben találhatóak.

¹⁸ Vö. MALCOM ROSS: *Solidarity—A New Constitutional Paradigm for the EU?* In MALCOM ROSS – YOURI BORGMANN-PREBIL (szerk.): *Promoting Solidarity in the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 2010. 41.

joggyakorlatában, amely aktív kötelezettséget ró a tagállamokra és az intézményekre egyaránt, hogy az uniós jog hatékonyságát biztosítsák. Ez a kötelezettség megjelent a korábbiakban használatos – a Lisszaboni Szerződés hatálybalépése előtt – az első pillér mellett a harmadik pillérben,¹⁹ valamint az egyéni jogok biztosítására szolgáló alapvető jogelvként is. A második terület az alapjogok védelméhez kapcsolódik, amelynek forrásai – a tagállamok alkotmányos hagyományai és a nemzetközi egyezmények mellett – a bírósági joggyakorlat, valamint az Alapjogi Charta, amelyben a szolidaritás egyfajta értékhordozóként jelenik meg. A harmadik terület a piaci alapszabadságokhoz kötődik, ahol a szolidaritás, mintegy moderálja a belső piac érvényesüléséhez kapcsolódó követelményt azzal, hogy a szabadságok korlátozásával szemben elvi kimentési lehetőségként jelenik meg,²⁰ és ez által a Bíróság elismeri a szolidaritás nemzeti dimenzióját. A következő jogterület, ahol a *szolidaritás aquis* megjelenik, az európai polgárság intézménye, és az ahhoz kapcsolódó pénzügyi szolidaritás kikényszerítése a tagállamok részéről, különös tekintettel azokra az esetekre, amikor a valamely tagállam állampolgára már megfelelően integrálódott a fogadó állam társadalmába. Végül az ötödik jelentős jogterület a versenyjog, ahol a szolidaritás egyrészt a vállalkozások fogalmi rendszerében a „gazdasági” elem határait jelöli ki, másrészt az általános gazdasági érdekű szolgáltatások (EUMSZ 106. cikk (2) bekezdés) esetében korlátozza a versenyjog hatályát.²¹

Ross aláhúzza, hogy mindezek alapján a szolidaritás nem csak egy esetleges hivatkozási pont az Európai Bíróság joggyakorlatában a számos más lehetőség közül, hanem egy átalakító, alkotmányos, és a szolidaritás metodológiai dimenziójából adódó jogi koncepció.

Elsősorban amennyiben a korábbi EK Sz 10. cikk kapcsán a hatékonyság követelménye az Európai Bíróság vonatkozó joggyakorlatának a fő lenyomata, akkor ehhez a fogalmi háttérrel a szolidaritás adja. A szolidaritás ebben a tekintetben átszövi az intézményeket, a korábbi pilléreket, és egyszerű példáját nyújtja a nemzetek közötti összekapcsoló jogi köteléknek. A szolidaritás alapvető érték és eszköz arra vonatkozóan, hogy az eltérő jogi rendszerek kiegyezése megtörténjen, és a felmerülő konfliktusok és különbségek egy fenntartható keretben maradjanak meg. Így a szolidaritás egy együttműködő, szociális irányultságú koncepció, amellyel kapcsolatban Ross megkockáztatja, hogy talán még hitelesebb és alkalmasabb is arra, hogy fenntartsa a rendszerek kiegyezését, mint a szupremácia doktrínája, vagy a jogharmonizáció eszköze.

¹⁹ Vö. C-105/03. *Maria Pupino elleni büntetőeljárás* [2005] EBHT 2005, I-05285. különösen 39–40. pont.

²⁰ Vö: PÜNKÖSTY ANDRÁS: A belső piac és az alapjogok. In SZABÓ MARCEL (szerk.): *A belső piac joga*. Budapest: Szent István Társulat, 2011. 112.

²¹ Ross (2010) i.m. 41.

Másodsorban, a szolidaritás támpontot ad két alapvető jelentőségű, de ellentétes irányban ható jogpolitikai elvvel kapcsolatban. A piaci elvárások és a szociális szempontok összebékítésére,²² másképpen megfogalmazva, a versenyképesség és a társadalmi igazságosság egyaránt érvényesülő követelményére a szolidaritás adhat – mind a jogszabályalkotóknak, mind a jogalkalmazóknak – megfelelő igazodási pontot. Létezik olyan álláspont is, amely a szolidaritást és a versenyképességet szembeállítja, mint egymással konkuráló érdekeket, azonban a szolidaritást a szociális szempontokkal azonosítani nem pontos megközelítés. Egyet kell értenünk Bokros Lajossal, aki azt állítja, hogy verseny és szolidaritás között elvi ellentét nincs.²³ Éppen ellenkezőleg, álláspontunk szerint, a szolidaritás lehet a dilemma feloldásának eszköze, amely végső soron az osztársadalmi jólét előmozdítását segíti elő. Hasonló tartalommal a Katolikus Egyház (a továbbiakban: Egyház) társadalmi tanítása rögzíti, hogy a közjó és a szolidaritás között szoros kapcsolat van.²⁴ Ezen a ponton áttételesen – és sajnos némileg erőltetett módon – visszakanyarodtunk az Európai Unió céljához: népei jólétének előmozdításához [EUSz 3. cikk (1) bekezdés]. Sietve le kell szögeznünk, hogy a közjó nyilvánvalóan gazdagabb jelentéstartalmat hordoz, mint a jólét,²⁵ de a két fogalom nem teljesen független egymástól. A közjó az Egyház társadalmi tanításának alapelveként azon társadalmi feltételek összességét jelenti, amelyek mind a csoportnak, mind az egyes tagoknak lehetővé teszik, hogy teljesebben és könnyebben elérjék a tökéletességüket.²⁶ Amennyiben a Szerződés ehelyütt a közjó fogalmát használta volna, akkor közelebb állna az európai tradícióhoz és egyúttal segítene abban, hogy az európai polgároknak ne jelentsen a maihoz hasonló mérvű kihívást a tagállamoktól ráruházott hatáskör tekintetében az államiság jegyeit is magában hordozó Unióval való érzelmi azonosulás. Mindennek a jelentőségére a későbbiekben fogunk kitérni.

Harmadízben – ahogy Ross kiemeli – a szolidaritás aquis kapcsán az Európai Bíróság következes álláspontja megegyezik azzal a korábbi módszerrel, amikor egy-egy uniós jogi koncepciót fokozatosan alapelvi szintre emelt (pl. arányosság). Ennek forrásaként a tagállamok alkotmányos hagyományaiiban – konkrét formában megjelenő – szolidaritás-fogalom is alapul szolgál,²⁷ és bár némely

²² „Mivel a Közösségnek nemcsak gazdasági, hanem szociális célja is van, a Szerződésnek az áruk, a személyek, a szolgáltatások és a tőke szabad mozgására vonatkozó rendelkezéseiből eredő jogokat egyensúlyba kell hozni a szociálpolitika céljaival.” C-438/05. *International Transport Workers' Federation es Finnish Seamen's Union kontra Viking Line ABP es OU Viking Line Eesti*, [2007] EBHT I-10779. 79. pont.

²³ BOKROS LAJOS: Verseny és szolidaritás. Budapest: *Élet és Irodalom*, 2007. 97.

²⁴ Vö. ETTK 112.

²⁵ Az angol és német nyelvű szövegekben a „well-being” és „Wohlergehen” szerepelnek (jólét), míg a közjót „common good”, illetve a „Gemeinwohl” szavakkal írják le.

²⁶ Vö. ETTK 98.

²⁷ Ross (2010) i. m. 43.

tagállam jogászai számára kissé idegenül hangzik, mégis az európai jogi örökség és kultúra integráns részének tekinthető.²⁸

4. Európai identitás és a szolidaritás

1. Közös európai identitás jelentősége

Az európai integráció sikere szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bír az a tény, hogy az Unió polgárai mennyiben tudnak azonosulni annak céljaival és eszközeivel. Mások mellett az érzelmi kötődés hiánya – esetenként az elutasítás – és a közös identitás elégtelen volta vezetett az integráció történelmének egyik legsúlyosabb kríziséhez, az Alkotmányos Szerződés²⁹ bukásához és az azt követő szerződéses válsághoz (uniós terminológiával élve a „reflexiós időszakhoz”).

Az integráció elmélyülésének igen fontos lépcsőfoka volt az a pillanat, amikor a tagállamok részéről megszületett a politikai akarat, hogy külpolitikájukat is strukturált formában közelítik egymáshoz az Európai Politikai Együttműködés keretében, amelynek előfeltétele volt az Európai Identitásról szóló koppenhágai nyilatkozat³⁰ elfogadása. Hasonlóan fontos lépcsőfok volt az európai polgárok és az Európai Unió kapcsolatában az európai polgárság kategóriájának bevezetése. Weiler professzor analízise³¹ erőteljesen mutat rá a folyamat közös identitás hiányából adódó problematikájára. Az Európai Közösséget alapító Szerződés Maastrichtban elfogadott vonatkozó cikkéhez (EKSz 8. cikk) a soron következő, amszterdami szerződésmódosítás alkalmával hozzá kellett toldani „az uniós polgárság *kiegészíti, és nem helyettesíti* a nemzeti állampolgárságot” kitétel (EKSz 17. cikk (2) bekezdés), megnyugtató azokat az aggodalmakat, amelyek az Európai Unió túlzott térnyerésétől tartottak a tagállamok rovására. Az európai polgárság intézményének komolyságával kapcsolatosan elgondolkodtató tény a jogok és kötelezettségek egyensúlyának szembetűnő hiánya, tekintettel arra, hogy ez utóbbi elemet lényegében nem tartalmaz a koncepció. Az Alkotmányos Szerződés megszövegezésekor az európai polgárok elképzeléseinek megfelelő Unió kialakítására vonatkozó érzéketlenség előjele volt a

²⁸ Uo.

²⁹ Szerződés az európai alkotmány létrehozásáról. *Európai Unió Hivatalos Lapja* C/310. 47. 2004. december 16.

³⁰ Declaration on European Identity. Aláírta az EK kilenc tagállamának állam- és kormányfője, Kopenhágában 1973. december 14-én.

³¹ Vö. WEILER i. m. (1999) 324–325.

preambulum kapcsán fellángolt vita,³² de arról a végső ítéletet a népszavazások adták meg, mivel a lakosság megkérdezése – ezúttal – elkerülhetetlen volt.

A fentiekben említett jelenségek érzékletesen szemléltetik az európai identitás-kérdés jelentőségét. Az Európai Unió nem függetlenítheti magát az európai polgárok közös identitásának állapotától, amely szorosan összefügg a „közösség” tagjainak, és meghatározott csoportjainak egymás irányában tanúsított szolidaritásával. Empirikus tapasztalatból fakad tehát az a megállapítás, miszerint az európai integráció jövőjének kulcskérdése, hogy kialakul-e elvi szinten egyfajta európai *demos* (nép), amely képes és akar a globális szintű kihívásokkal közösen szembenézni, és egymásért felelősséget vállalni. A tartós és kiegyensúlyozott közös identitás alapját a közös értékek képezik, amelyet felismerve a Lisszaboni Szerződés 2. és 3. cikke igen hangzatosan jelenít meg a Szerződésben. Jóllehet az említett cikkek változatlan formában szerepeltek már az Alkotmányos Szerződés tervezetében is, így annak bukása jelzi a 2. cikkel kapcsolatos – fent részletezett – kritikánk jogosságát, tehát azt, hogy egyfelől nem szabad összetéveszteni az adott közösség által osztott értékek, és a közösséget leíró jellemzők fogalmát; valamint e kettő sorrendiségét. A közösség által osztott közös értékek adhatják meg az identitás alapját, illetve az értékek megvalósulásának mikéntje írhatja le az európai közösség jellemzőit. A közös európai értékekről, illetve azok hangsúlyáról folytatott vita – bár nyugvó pontra látszik jutni – helyénvaló. Az, hogy ebben a körben a szolidaritásnak kiemelkedő jelentősége van, és egyre inkább lesz a jövőben, nehezen cáfolható állítás.

a) Az identitás leírására vonatkozó koncepciók

A közös európai identitás leírására többféle modell létezik. A fogalmi kiindulópont alapját a *többes identitás* adja meg, hiszen a gazdag európai kulturális, nyelvi, nemzeti, etnikai, vallási sokszínűségből adódó eltérő önazonosság-koncepciókból fakadóan a közös pont megtalálása jelenti a kihívást. A legkézenfekvőbb konstrukció a *megkettőződött identitás* (multiple demoi), amely azt írja le, amikor az adott személy úgy tekint magára, mint aki egyszerre két különböző (politikai) közösséghez tartozik.³³ Ennek alapján kötődhet valaki a saját országához, vagy nemzetéhez, a hagyományokból adódó organikus közösségvállalás kapcsán; és egyszerre vallhatja magát egyúttal európainak, a nemzetek kerekeit meghaladó szinten megvalósuló értékközösséggel történő azonosulással. A többes identitás leírásának másik módja a *koncentrikus körök* (concentric

³² A vitával kapcsolatban figyelemreméltó hozzászólás J. H. H. WEILER: *Keresztény Európa*. Budapest: Szent István Társulat, 2006.

³³ WEILER i. m. (1999) 344.

circles) elmélete.³⁴ Ennek segítségével megragadható az a jelenség, hogy valaki egyaránt érezze magát Skóciához, Egyesült Királysághoz és Európához is tartozónak. Jellemzően a perspektíva és a viszonyítási pont adja meg, hogy az adott pillanatban melyik az, az egymásra épülő szintek közül, amelyik az identitásból a legtöbbet elárul. Egyúttal ez eltérő szintekhez eltérő intenzitású kötődés kapcsolódik; feltételezhetően a nemzeti szintű elköteleződés felülírja a többit, amennyiben konfliktus, illetve kötelezettségvállalással járó döntéshelyzet lép fel. A harmadik koncepció a *változó geometria* (variable geometry), amely leírja, hogy az egyén szintjén a különböző kötődések eltérő, választott értékek mentén is létrejöhetnek, ami európai perspektívában rendkívül változatos identitás-mátrixot adhat ki.³⁵

b) Az európai identitás-krízis és az Egyház tapasztalata

A Lisszaboni Szerződés „vallásügyi cikke” (EUMSZ 17. cikk (3) bekezdés) szerint az Európai Unió elismeri az egyházak és vallási szervezetek *különleges hozzájárulását*, és párbeszédet tart fenn velük. Ez a hozzájárulás többek között megfigyelhető az identitás kialakulásában és annak megfogalmazásában is. Az Egyház identitás-kérdésekkel kapcsolatos gazdag tapasztalata Gierycz szerint hasznos tanulsággal szolgálhat az Unió számára.³⁶ Gierycz – alapul véve az Európai Parlament által 2000-ben egy pályázat útján az EU mottójául választott „Egység a sokféleségben” (United in diversity) fordulatot – kifejti, hogy a katolikus teológia és az EU politikai színtere között strukturális és szemantikai hasonlóságok mutatkoznak. Az *egység a sokféleségben* elve egy kollektív identitásból származó koncepció, amely megoldást kínál az univerzalizmus és a partikularizmus nyomásaival szemben azzal a céllal, hogy feltárja és kiemlje az egységes vonásokat, egyúttal egységet teremtsen az elkülönült helyi tradíciók között. Az Egyház esetében látható, hogy miként viszonyul a sokféleség objektív realitásához, amely fellelhető az egyes részegyházak eltérő kulturális közegei és az univerzális Egyház viszonyában.³⁷ Az Egyházban megvan a képesség arra, hogy a különböző kulturális háttérrel rendelkező helyi közösségeket, sajátos küldetésének és tanításának egységét megőrizve integrálja. Ilyen módon a pluralitás egyfajta konkrét harmónia az Egyház valóságában, amelyben a helyi tradíciók rendkívül értékessé válnak, hozzájárulva annak teljességéhez. Hasonlóan, az Európai Unió intézményi struktúrájában a „sokféleség” – helyi

³⁴ Uo.

³⁵ WEILER i. m. (1999) 346.

³⁶ GIERYCZ MICHAL: „United in Diversity”: The Church’s Experience and the European Union’s Identity Motto. *European Diversity and Autonomy Papers*, 02/2008.

³⁷ GIERYCZ i. m. 7.

különbségek kulturális különbségei mellett – megjelenik a EU belső struktúrájának egyes elérő integrációs fokot megvalósító jelenségeiben is.³⁸ Jóllehet, az Európai Unió jogában mélyen gyökerezik a tagállamok kulturális önazonosságának fenntartása, mégis sokrétű diskurzus folyik arról, hogy melyek azok az értékek, amelyek a közös európai identitást leginkább kifejezik. Látható, hogy mind az Egyház, mind az Európai Unió esetében a közösség egységének egyik fontos alapját a kulturális önazonosság és a közös értékek hangsúlyozása képezi, amely szorosan kapcsolódik az identitás kutatásához. Gierycz sietve szögezi le, hogy az analógiák nem értelmezhetőek közvetlenül, hiszen alapvetően más dimenzióban tevékenykedő szervezetekről van szó. Természetesen az EU nem vallási közösség, mégis az említett tapasztalatok felhasználhatók és beépíthetők a rendszerbe, a megfelelő egyházi, kulturális, politikai csatornákon keresztül az identitás újrafogalmazása által: a közös identitás kialakítása nem a nemzet fogalmi kereteinek gyengítésével, hanem azok megerősítése és a közös értékek egysége elmélyítése által.

5. A szolidaritás fogalmának eszmetörténeti előzményei

A szolidaritás modern fogalma tág értelemben egy csoport vagy társadalom megalapozott és több oldalról motivált összetartozása; szoros értelemben kölcsönös kötelezettségvállalás és segítségnyújtás, amellyel a csoport minden egyes tagja kiáll a csoportjáért, a csoport pedig tagjaiért.³⁹ Az elnevezés a francia jogi nyelvből, a „*solidarité*” szóból⁴⁰ származik, amelyet 1789 utáni időszakban alkalmanként a „*fraternité*” (teszvériség) szinonimájaként is használtak, azonban a két fogalom jelentése alapvetően elkülönül egymástól. A szolidaritás politikai jelszóvá az 1848 utáni munkásmozgalomban vált, amelyben a munkásosztály az önsegélyező intézményei alapját képező erkölcsi érzéket juttatja kifejezésre, és egyben a közös identitásuk alapjául szolgáló összetartozást jelképezi. A fogalmat Marx Károly (1818–1883) radikalizálta, amikor azt összekapcsolta a termelőeszközök forradalmi kisajátításának folyamatával. A szolidaritás Aguste Comte (1789–1857) munkássága révén vált társadalomtudományi viták tárgyává. Comte úgy írja le a szolidaritást (*solidarité*) mint az embereket csoportokká, végül pedig emberiséggé összeforrasztó és társadalmilag integráló jelenséget. Mindezt összekapcsolta a fokozódó munkamegosztással, mint a modern társadalmak életfeltételével és egyúttal összetartásuk alapjával. Az ő fogalmát fejleszti tovább Émilie Durkheim (1858–1917), amelynek következtében

³⁸ GIERYCZ i. m. 12.

³⁹ DIÓS ISTVÁN (főszerk): *Magyar Katolikus Lexikon*. Budapest: Szent István Társulat, 2008. 386.

⁴⁰ Az adóságot vállaló testület jellemzője: minden tagja felelősséget vállal a közös adósság egészéért, ugyanakkor a testület felelősséget vállal egyes tagjai adóságáért.

a szolidaritás a társadalmi kohézió foglalatja és a társadalom elméletek központi fogalmává vált. Durkheim megkülönbözteti az organikus-, és a mechanikus szolidaritást. Az előbbi a kollektív tudat által meghatározott társadalmi formának felel meg, míg az utóbbi a révén valósul meg a modern, funkcionálisan differenciált, munkamegosztáson alapuló társadalmak integrációja. Durkheim szerint a szolidaritás, mint társadalmi és egyúttal erkölcsi valóság nem erkölcsi eszmény, hanem a leíró szociológia tárgya.

A szolidaritás teoretikus kidolgozója Heinrich Pesch (1854–1926) jezsuita szerzetes, alapműve az 1904-ben megjelent a *Lehrbuch der Nationalökonomie*.⁴¹ Pesch a liberalizmusnak és a szocializmusnak azt a német nemzetgazdasági történeti iskolához köthető, általa kidolgozott szintézisét nevezte szolidarizmusnak, amely a közjó és az egyén java, a kötöttség és a szabadság, az állami beavatkozás feladatai és határai kiegyensúlyozása révén kívánja jogaiba helyezni az embert, mint „a gazdaság alanyát és célját”.⁴² Az ember tényleges, sokrétű társadalmi függésében megnyilvánuló és társas természetéből eredő szolidaritás erkölcsi kötelezettség, amit Pesch nem az egyén személyes erényének, hanem a társadalom strukturális elvének és ezzel lényegében „jogi törvénynek” tekint.⁴³ A szolidaritás Pesch és tanítványai munkássága nyomán válik alapvető szociáletikai kategóriává és a keresztény társadalmi tanítás szociális alapelvevé.⁴⁴ Steinar Stjernr a szolidaritás eszméjének három fő tradícióját különbözteti meg: a klasszikus társadalomtudomány eredményeit (social theory), a szocialista hagyományt (Marx, Kautsky) és a keresztény hagyományt.⁴⁵ Schanda Balázs megállapítása szerint a szolidaritás „tagadhatatlanul keresztény érték”.⁴⁶

6. A szolidaritás jelentősége a Katolikus Egyház társadalmi tanításában

Az Egyház társadalmi viszonyokra reflektáló meghatározó jelentőségű dokumentuma a XIII. Leó pápa által 1891-ben kiadott *Rerum novarum* kezde-

⁴¹ Vö. Galber *Wirtschafts-Lexikon*. Wiesbaden: Galber, 1992. 2987.; és MUZSLAY ISTVÁN: *Gazdaság és erkölcs*. Leuven-Budapest: Márton Áron Kiadó, 2007. 130.

⁴² MKL 388.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Vö. ETTK 111–114.

⁴⁵ STEINAR STJERNR: *Solidarity in Europe The History of an Idea*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. Kivonat.

⁴⁶ SCHANDA BALÁZS: Alkotmányozás – vallásszabadság – egyház. In CHRONOWSKY NÓRA – PETRÉTEI JÓZSEF: *Tanulmányok Ádám Antal professor emeritus születésének 80. évfordulójára*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2010. 330.

tű enciklika,⁴⁷ amelynek megjelenésétől kezdve az Egyház társadalmi tanítása folyamatosan megújuló, koherens rendszerben tárja a nagyközönség elé meg-látásait társadalomszervezési kérdésekre vonatkozóan. Ez a tanítás iránymuta-tásul szolgál a hívők számára, illetve világnézettől függetlenül vonatkoztatási pontot jelent az arra nyitott embereknek.

Az Egyház társadalmi tanításában a szolidaritás kezdettől fogva meghatá-rozó elemként tűnik fel, amely már a *Rerum novarum* alapelvei között is sze-repel,⁴⁸ bár explicit utalás nem történik rá.⁴⁹ II. János Pál a *Centesimus annus* kezdetű körlevelében rámutat, hogy a szolidaritás a politikai és társadalmi rend-ről vallott keresztény felfogás egyik alappillérenek tekintendő, amely mind az egyes nemzetek belső rendjét illetően, mind nemzetközi vonatkozásban érvé-nyes.⁵⁰ Az Igazságosság és Béke Pápai Tanácsa az Egyház társadalmi tanításá-nak összefoglalásában a szolidaritást annak egyik alapelveként határozza meg, „amelyben különleges jelentőséget kap az emberi személy lényegileg közösségi természete, a méltóság és az emberi jogok minden emberre vonatkozó egyen-lősége, valamint az a közös út, amelyen az emberek és a népek mind szorosabb egység felé haladnak.”⁵¹

A dokumentum a szolidaritásnak alapvetően két irányát határozza meg, egy-résről *társadalmi alapelveként*, másrésről *erkölcsi erényként* írja le. Társadalmi alapelv annyiban, amennyiben az intézmények olyan szervezőelve, amelyre alapozva a személyek és népek kapcsolatait a szolidaritás struktúrájává lehet alakítani; és erkölcsi erény, amely tartós és szilárd elhatározás a közjóért való fáradozásra, azaz munkálkodásra külön-külön és együttesen mindenki javáért, mert mindannyian felelősek vagyunk egymásért. A szolidaritás elvében benne foglaltatik az a szemlélet is, hogy az ember tudatában kell legyen kötelességé-nek azzal a közösséggel szemben, amelybe szorosan beletartozik.⁵²

⁴⁷ In TOMKA MIKLÓS – GOJÁK JÁNOS (szerk.): *Az Egyház társadalmi tanítása*. Budapest: Szent István Társulat, 27–55.

⁴⁸ Vö. MM 23.

⁴⁹ II. János Pál interpretációjában a szolidaritás fogalmával kapcsolatosan XIII. Leó a „barátság” kifejezést, XI. Pius a „szociális szeretet”, VI. Pál a „szeretet civilizációja” fordulatot használja. Vö. CA 10.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Vö. ETTK 112.

⁵² Uo.

7. Szolidaritás dimenziói az uniós jogban

1. A szolidaritásra történő hivatkozások és annak jelentéstartalma a másodlagos jogalkotásban

A fentiekben (lásd II. pont) megvizsgáltuk az elsődleges jogforrások alapvető dokumentumaiban megjelenő szolidaritásfogalomhoz kapcsolódó jelentéstartalmakat, és elkülönítettük az érték, elv/szellem, politikai szolidaritás, és a fogalom önálló jelentésére történő hivatkozásokat. A szolidaritás kifejeződésének irányára vonatkozóan a Szerződések döntően a *tagállamok közötti* szolidaritás megvalósulását írják elő normatív módon, azonban ebben a vonatkozásban is számos további irány jelenik meg, úgy mint a nemzedékek közötti szolidaritás,⁵³ népek közötti szolidaritás,⁵⁴ Európát és a tengeren túli országokat összekötő szolidaritás,⁵⁵ valamint a harmadik országokkal és hontalanokkal szembeni szolidaritás⁵⁶ eszménye. Ezáltal a szolidaritás irányának relativizálódása figyelhető meg.

Látszólag, ha egy adott közösségen belül a szolidaritás szintje erősödik, akkor annak más közösség tagjaival szemben tanúsított szolidaritási képessége csökken. Amennyire az erőforrásokat és lehetőségeket egy közösségen belüli folyamatok erősítésére használják fel, annál kevesebb lehetőség jut a közösségen kívüli dimenziókban azok megjelenítésére. Álláspontunk szerint a szolidaritás belső dinamikája nem így működik. Éppen ellenkezőleg, amennyiben egy adott közösségben a szolidaritás erősödik, akkor alkalmasabbá válik arra az adott csoport, társadalom, hogy egy másik közösséggel, vagy magánfelekkel hatékonyabban vállaljanak közösséget.⁵⁷ Így, amennyiben az európai államok között az Európai Unióban egy mély szolidaritással jellemezhető viszonyrendszer alakul ki, akkor a szervezet alkalmasabb lesz arra, hogy minél több témakörben és gyakorlati formában működjön együtt a tengeren túli országokkal, harmadik országokkal, vagy akár hontalan személyekkel szemben.⁵⁸ A szolidaritás ilyen

⁵³ EUSz 3. cikk (3) bekezdés.

⁵⁴ EUSz preambulum, EUSz 3. cikk (5) bekezdés.

⁵⁵ EUMSZ preambulum.

⁵⁶ EUMSZ 67. cikk (2) bekezdés.

⁵⁷ A belső szolidaritás elmélyítésére vonatkozó szándékot jelöl alapszerződési szinten az EUMSZ új 222. cikke, amely a szolidaritási klauzula elnevezést kapta. „Ha egy tagállamot terrortámadás ér, illetve ha természeti vagy ember okozta katasztrófa áldozatává válik, az Unió és tagállamai a szolidaritás szellemében együttesen lépnek fel. Az Unió minden rendelkezésére álló eszközt, ideértve a tagállamok által rendelkezésre bocsátott katonai erőforrásokat is, mozgósít [...]”

⁵⁸ Vö. Az Európai parlament és a Tanács 2007/575/EK határozata (2007. május 23): A „Szolidaritás és a migrációs áramlások igazgatása” általános program keretében a 2008-2013-as időszakra az Európai Visszatérési Alap létrehozásáról (2) bekezdése szerint „a közös európai menekült- és

értelemben vett különböző szinteken és hatókörben vizsgált, egymást erősítő hatásának korlátját az adja, amennyiben a szolidaritást leszűkítjük a javakhoz történő hozzáférés biztosítására. Természetesen nem fenntartható, hogy a legfejlettebb államokban elérhető kimagasló színvonalú egészségügyi ellátást egyaránt biztosítsák mindenki, akár harmadik ország polgárai számára is.⁵⁹ Azonban a szolidaritás nem egyenlő ezzel a koncepcióval, ugyanis a szolidaritás kapcsán nemcsak a közösség érez felelősséget az egyén iránt, hanem az egyén is a közösség iránt.

Az uniós intézmények kommunikációjában hasonlóképpen összetett szolidaritásfogalom bontakozik ki, mint az alapító szerződésekben. A bizottsági közleményekben a szolidaritás az Európai Unió szociális dimenziójának víziójához köthető elsősorban. Két bizottsági közlemény foglalkozik közvetlenül a szolidaritásban rejlő lehetőségekkel. Egy 2007 novemberében kiadott közleményben⁶⁰ az Európai Bizottság Európa új szociális jövőképek kialakítása felé teszi meg az első lépéseket, míg egy 2008 júliusában kiadott közleményben⁶¹ (a továbbiakban: Közlemény) konkrét cselekvési tervet vázol fel a szociális menetrenddel kapcsolatban. Mindkét kommunikációs anyag gazdag hangsúlybeli változatossággal közelítik meg a szolidaritás fogalmát,⁶² alapvetően a *lehetőségek* és a *hozzáférés* biztosításának viszonylatában helyezik el azt. Megjegyzendő, hogy a magyar fordítás némi hangsúlyeltolódást eredményez, mivel a „kötelezettségvállalás” kifejezést használja a szolidaritás szó helyett egyes esetekben. A Közlemény hangsúlyozza, hogy a közös társadalmi értékek lényeges szerepet játszanak az európai identitástudat megerősítésében, amely kezdetektől erősítette az európai projekt alapjait. A Bizottság álláspontja szerint a megújított szociális menetrend három egyformán fontos és egymással összefüggő célon alapul, amelyek a lehetőségteremtés, a hozzáférés biztosítása, és a közösségvállalás (szolidaritás). Ez utóbbi, tehát a szolidaritás Szerződésekben meghatározott irányával összhangban a Bizottság kifejti, hogy „az európaiak egyaránt

migrációs politikának törekednie kell a harmadik országok állampolgáraival szembeni tiszteséges bánásmódra és a migrációs áramlások jobb kezelésére.”

⁵⁹ Az egészségügy és a szolidaritás kapcsolatát több intézményi kommunikáció is tárgyalja. Vö. COM (2009) 567 végleges: Szolidaritás az egészségügyben: Az egészség terén mutatkozó egyenlőtlenségek csökkentése az Európai Unióban. A hivatkozott közleménnyel kapcsolatosan a 2010/C 000/01 A Régiók Bizottsága véleménye, illetve 2011/C 18/13 Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság véleménye.

⁶⁰ COM (2007) 726. Lehetőségek, hozzáférés, közösségvállalás: úton a XXI. századi Európa új szociális jövőképek kialakítása felé.

⁶¹ COM (2008) 412. Megújított szociális menetrend: Lehetőségek, hozzáférés és szolidaritás a XXI. századi Európában.

⁶² Catherine Barnard a közleményben használt szolidaritásnak a következő jelentéstartamát különíti el: szolidaritás, mint cél, értelmező közeg, fogalom, folyamat és eszköz. Vö. CATHERINE BARNARD: Solidarity and the Commission's 'Renewed Social Agenda'. In ROSS–BORGMANN–PREBIL (szerk.) i. m. 94–98.

elkötelezettek a társadalmi szolidaritás szempontjából a generációk, a régiók, a jólétben élők és a kevésbé jól élők, valamint a gazdag és a kevésbé gazdag államok között. A szolidaritás része az európai társadalom működési módjának és annak, ahogyan Európa a világ más részeivel szemben kötelezettséget vállal.⁶³ A szolidaritás fogalmára vonatkozóan hangsúlyozza a Közlemény, hogy „[az] a hátrányban levők támogatására irányuló fellépést jelenti, akik nem tudnak élni a nyitott, gyorsan változó társadalom előnyeivel. Jelenti továbbá a társadalmi befogadás és integráció, a részvétel és a párbeszéd előmozdítását és a szegénység elleni küzdelmet.”⁶⁴ Mindebből kiolvasható, hogy az Európai Bizottság értelmezésében a szolidaritás koncepciója kevésbé egyfajta társadalom-, illetve közösség-szervezési modellként jelenik meg, hanem a szociális szempontokat érvényesítendő morális tartalmú kötelezettségvállalás kifejeződéseként.

Az Európai Bizottság a szolidaritásra hivatkozik az Unió munkavállalókat sújtó globális kihívásokra adandó válaszával kapcsolatos közleményében is,⁶⁵ amely döntően a kiszolgáltatott helyzetbe került munkavállalók átképzését szolgáló teendőket összegzi. Ezen szándék mentén került elfogadásra a Progress közösségi foglalkoztatási és társadalmi szolidaritási program létrehozásáról szóló határozat.⁶⁶ A program célja, hogy pénzügyileg támogassa az Európai Uniónak a szociálpolitikai menetrendről szóló bizottsági közleményben meghatározott célkitűzéseinek megvalósítását a foglalkoztatás és a szociális ügyek területén, és ezzel hozzájáruljon a lisszaboni stratégia céljainak eléréséhez.⁶⁷

A tagállamok közötti szolidaritás meglehetősen sajátos kifejeződése az Európai Visszatérési Alap létrehozásáról szóló határozat,⁶⁸ amely kifejti, hogy a hatékony közösségi visszatérési politika a hiteles legális bevándorlási és menekültpolitika fontos kiegészítője, és az illegális bevándorlás elleni küzdelem lényeges eleme. A visszatérítési alap az illegális bevándorlók hazajuttatásának költségeinek fedezését szolgálja. Erre a célra a tagállamok jelentős költségvetési forrásokat különítettek el, különösen a visszatérési programok és a kényszerített visszatérési műveletek végrehajtása érdekében. „Az e területen történő megfelelő közösségi pénzügyi eszközökkel támogatott közös európai uniós fellépés [...] hozzájárulhat a tagállamok közötti fokozott szolidaritáshoz.”⁶⁹ A határozat

⁶³ COM (2008) 412. Megújított szociális menetrend: Lehetőségek, hozzáférés és szolidaritás a XXI. századi Európában 7.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ COM (2008) 421 végleges. Szolidaritás a változással szemben. Az európai globalizációs alkalmazkodási alap (EGAA) 207-ben: áttekintés és kilátások.

⁶⁶ Az Európai Parlament és a Tanács 1672/2006/EK határozata (2006. október 24.).

⁶⁷ Vö.: Az Európai Parlament és a Tanács 1672/2006/EK határozata a Progress közösségi foglalkoztatási és társadalmi szolidaritási program létrehozásáról 1. cikk (1) bekezdés.

⁶⁸ 2007/575/EK határozata. Korábban hivatkozva az 51.

⁶⁹ 2007/575/EK határozat 3. pont

tárgyát és célját meghatározó cikkelyek egyaránt a szolidaritás elvére utalnak.⁷⁰

Figyelemre méltó megállapításokat tesz véleményében a Gazdasági és Szociális Bizottság (a továbbiakban: GSzB) az energiapolitika és a szolidaritás összefüggésében.⁷¹ A GSzB kifejti, hogy „jogi feszültségek várhatók az EU és a tagállamok között, mivel nehezen egyeztethető össze egymással az a szupranacionális feladat, hogy liberalizáljuk és/vagy harmonizáljuk az európai energiapiac működésének kulcselemeit, valamint a tagállamoknak az a nemzeti szintű feladata, hogy biztosítsák a szociális jólétet. Az Európai Bizottság azonban úgy véli, hogy éppen ellenkezőleg: a tagállamok közötti együttműködés növelné a tagállami (energiaellátási) biztonságot.”⁷² Egy bekezdéssel lejjebb a vélemény akként fogalmaz, hogy a „társadalmi kohéziót a lehető legnagyobb mértékben fenn kell tartani, hogy biztosítani lehessen a szolidaritási jogokat az energiához való hozzáférésre vonatkozóan mind a gazdaságilag leghátrányosabb helyzetben lévők, mind a legkiszolgáltatottabb csoportok, és a fogyatékkal élők esetében.”⁷³ A GSzB javaslatot fogalmaz meg, hogy a közösségi szintű vészhelyzetben az energiaellátás biztosabb, a tagállamok közötti szolidaritás pedig erősebb legyen, és különösen a földrajzi vagy geológiai adottságok miatt kevésbé kedvező helyzetben lévő tagállamok támogatása céljából közös tervet kellene kidolgozniuk.⁷⁴ Kiemelendő momentum, hogy mindezeket a megállapításokat alapjogi nézőpontból közelíti meg a GSzB, és az Alapjogi Charta jelenti a hivatkozási alapot. A vélemény leszögezi, hogy az „uniós energiapolitika jövőbeni intézkedéseire szorosabban kapcsolódó jogok elsősorban az Alapjogi Charta IV. címében (Szolidaritás) vannak meghatározva.”

A külkapcsolatok területén a Lisszaboni Szerződés elsőként vezeti be a humanitárius segítségnyújtást, mint az EU önálló politikáját. Az EUMSZ 214. cikke konkrétan utal az Európai Önkéntes Humanitárius Segítségnyújtási Hadtestre (a továbbiakban: Önkéntes Hadtest), amelynek célja az európai fiataloknak az Unió humanitárius segítségnyújtási intézkedésekben való közös részvételhez szükséges keretek biztosítása. A Bizottság közleményében az uniós polgárok szolidaritásának kifejeződési lehetőségét látja az önkéntességben, amely lehetőséget kínál arra, hogy „az európaiak kimutassák a rászorulókkal vállalt szolidaritásukat”.⁷⁵ A segítségnyújtási hadtest létrehozásával, kapcsolat-

⁷⁰ 2007/575/EK határozat 1. és 2. cikk

⁷¹ 2011/C 48/15 Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság véleménye – Az Európai Unió új energiapolitikája – Alkalmazás, hatékonyság és a polgárok iránti szolidaritás (saját kezdeményezésű vélemény).

⁷² 2011/C 48/15 ECSZB véleményének 3.3.2. pontja.

⁷³ 2011/C 48/15 ECSZB véleményének 3.3.3. pontja.

⁷⁴ 2011/C 48/15 ECSZB véleményének 3.4.5. pontja.

⁷⁵ COM(2010) 683 végleges (2010.11.23.) Az uniós polgárok szolidaritásának kifejezési lehetőségei az önkéntességben keresztül: az Európai Önkéntes Humanitárius Segítségnyújtási

ban a Bizottság a következő alapelveket állapítja meg: szolidaritás, humanitárius elvek, hozzáértés és biztonság, hozzáadott érték.⁷⁶ A Bizottság olvasatában a humanitárius fellépés a katasztrófák áldozataival vállalt szolidaritás *európai értékének* alapvető kifejeződése. Az Önkéntes Hadtest felállításával konkrétan kifejezésre kell juttatni e szolidaritás értékét, amely egy *összetartóbb európai társadalom kifejeződéséhez* is hozzájárulhatna azáltal, hogy új részvételi lehetőségeket teremt az európai polgárok, különösen pedig a fiatalok számára.⁷⁷

2. A szolidaritás az Európai Bíróság joggyakorlatában

Az Európai Bíróság joggyakorlatában a szolidaritás alapelve – a korábban elemzett alkotmányos jelentőségén túl – legközvetlenebbül versenyjog területén, valamint az európai polgársághoz kapcsolódó jogokkal összefüggésben fejt ki hatását. A következőkben e két területről vizsgálunk néhány jellemző esetet.

A szolidaritás alapelveként történő korai elismerése vasbetongerendák előírt minimum ár alatt történő értékesítés miatt kivetett bírság alapjául szolgáló jogszabály megtámadásával kapcsolatos esetben történt.⁷⁸ A Bíróság a versenyképesebb vállalkozásokat sújtotta, hiszen a minimum ár meghatározása a kisebb hatékonysággal termelő vállalkozások piacon maradását segítette elő, amely versenytorzító hatás indoka az ellátásbiztonság fenntartása volt. Az ítéletben a Bíróság kimondta, hogy a vas-, és szénszektorban a krízis megelőzésére vonatkozó politika a különböző vállalkozások közötti szolidaritás alapelveből (fundamental principle of solidarity) származik, amelyet az ESzAK⁷⁹ szerződés preambuluma kinyilvánít, és amelynek gyakorlati kifejeződése számos további cikkben is megjelenik. Ilyen cikk többek között a 3. cikk (közös érdekhez kapcsolódó prioritás, amely előfeltételezi a szolidaritási köteleességet), a 49. cikk (a közösség adóbevételeiből történő finanszírozásának rendszere), az 55. cikk (2) bekezdés (a technikai és szociális területen történő kutatás eredményeihez történő általános hozzáférés), az 56. cikk (a támogatások újraalakítása és újraadap-tálása), valamint az 53. cikk (pénzügyi megállapodások kötése).⁸⁰ A Bíróság kifejti, hogy az árak megállapítására vonatkozó ESzAK szerződés 61. cikke

Hadtestre vonatkozó előzetes észrevételek. A bizottság közleménye a Tanácsnak az Európai Parlamentnek, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának.

⁷⁶ Vö. COM(2010) 683 végleges (2010.11.23.) 5.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ 154/78., 205/78., 206/78., 226/78-228/78., 263/78. és 264/78, 39/79., 31/79., 83/79. és 85/79. sz. egyesített ügyek *SpA Ferriera Valsabbia és társai kontra az Európai Közösségek Bizottsága*. [1980] EBHT 00907.

⁷⁹ Az Európai Szén- és Acélközösséget létrehozó szerződés (1951. április 18.)

⁸⁰ Uo. 6. pont.

szerinti eljárás egy diszkrecionális jogkörön alapuló technikai ügy, amelyet a szolidaritás alapelve határoz meg. A Bíróság szükségesnek tartja kihangsúlyozni, hogy a 61. cikk célja alkalmassá tenni a Közösséget arra, hogy átvészelje a gazdaság válságokat a szolidaritás alapelveinek alkalmazásával.⁸¹ A Bíróság kifejti továbbá, hogy a megtámadott határozatban (962/77) lefektetett célok megfelelnek a Bizottság kötelezettségének, hogy a közösségi érdekek megfelelően cselekedjen, amely az ESzAK szerződés 61. cikk természetének szükséges velejárója, miszerint bizonyos vállalkozásoknak, az európai szolidaritás alapján, nagyobb erőfeszítéseket kell vállalniuk, mint másoknak, így a Bizottságot nem lehet azzal illetni, hogy aránytalanul nagy terhet rótt volna a felperesekre.⁸²

Az uniós versenyjogban a szolidaritás elve a vállalkozás fogalma kiterjesztő értelmezésének egyik korlátját jelenti.⁸³

Az Európai Bíróság a Kattner-ítéletben kifejtette, hogy nem minősül az EK 81. és EK 82. cikk (ma: EUMSZ 101. és 102. cikk) értelmében vállalkozásnak az olyan szakmai biztosítási pénztár, amellyel az adott földrajzi területen működő, adott tevékenységi körbe tartozó vállalkozások kötelesek tagsági viszonyt létesíteni a munkahelyi balesetekkel és foglalkozási megbetegedésekkel szembeni biztosítás címén, amennyiben a szolidaritás elvét érvényesítő és állami felügyelet alatt álló rendszerben tevékenykedik.⁸⁴ A Bíróság részletesen vizsgálta a szolidaritás elve érvényesítésének kritériumait a biztosítási pénztár működésével összefüggésben.⁸⁵

A Pouchet kontra Assurances Générales de France ügyben⁸⁶ az Európai Bíróság megállapította, hogy a francia regionális társadalombiztosítási hivatalok, amelyek önfoglalkoztató személyek számára betegséggel és anyasággal kapcsolatos biztosítási rendszereket üzemeltettek, nem vállalkozásokként működnek, tekintettel arra, hogy a rendszerek a szolidaritás elvén alapultak. Ebben a rendszerben a kedvezményezetteknek járó juttatások azonosak, a befizetendő hozzájárulások jövedelemarányosak voltak, azonban a nyugdíjjogosultságok nem voltak arányosak a rendelkezésre bocsátott hozzájárulással, és a többlettel rendelkező rendszerek segítettek a pénzügyi nehézségekkel küszködő rendszerek finanszírozásában.⁸⁷ Az ítélet rögzíti, hogy a szolidaritás maga után vonja

⁸¹ Uo. 87. pont.

⁸² Uo. 119. pont.

⁸³ Vö. RICHARD WISH: *Versenyjog*. Budapest, HVGOrac, 2010. 84–85.

⁸⁴ C-350/07. *Kattner Stahlbau GmbH kontra Maschinenbau- und Metall-Berufsgenossenschaft* [2009] EBHT I-01513. Az ítélet összefoglalása.

⁸⁵ Vö. C-350/07. *Kattner Stahlbau GmbH kontra Maschinenbau- und Metall-Berufsgenossenschaft* [2009] EBHT I-01513. 44-59. pont.

⁸⁶ C-159/91. és C-160/91. sz. egyesített ügyek *Christian Poucet kontra Assurances générales de France és Caisse mutuelle régionale du Languedoc-Roussillon*. [1993] EBHT I-00637.

⁸⁷ Vö. WISH i. m. 84.

a jövedelem újraelosztását azok között, akik jobb helyzetben vannak, illetve akik a lehetőségeiket és egészségi állapotukat tekintve nélkülözik a szükséges szociális ellátást.⁸⁸

A *Cisal di Battistello Venezia & C Sas* kontra *INAIL* ügyben⁸⁹ a Bíróság azt állapította meg, hogy az *INAIL*, melyet jogszabály hatalmazott fel egy munkahelyi balesetekkel szemben biztosítást nyújtó rendszer igazgatásával, nem minősül vállalkozásnak a versenyszabályok szempontjából, mert kizárólag a szolidaritás elvén alapuló társadalmi funkciót töltött be.

A *Viking*⁹⁰ és – bizonyos tekintetben *Laval*⁹¹ – ügyekben a munkavállalók és a szakszervezetek közötti szolidaritáson alapuló kollektív fellépés jogát az Európa Bíróság elismerte, és azokat a szerződéses gazdasági szabadságjogokkal konkuráló alapjogként értékelte.⁹²

A *Grzelczyk* ügyben⁹³ a Bíróság a diákok tartózkodási jogával összefüggésben olyan nemzeti jogszabályt vizsgált, amely kizárólag a saját állampolgároknak, a 1612/68/EGK rendelet kedvezményezettjeinek – azaz a munkavállalói státushoz köthető személyeknek –, valamint a hontalanoknak és a menekülteknek biztosít minimális létfenntartási (ún. „minimex”) támogatást. Megállapításra került, hogy az uniós jog „elismeri [...] a fogadó állam állampolgárainak bizonyos pénzügyi szolidaritását a többi tagállam állampolgáraival, különösen, ha a tartózkodási jog kedvezményezettjének nehézségei ideiglenes jellegűek.”⁹⁴ Az ítéletnek megfelelően a létminimumot biztosító, nem járulékalapú szociális támogatás másik tagállam állampolgára számára történő teljesítésének a munkavállalói státushoz kötése uniós jogba ütközik. A Bíróság által megerősített pénzügyi szolidaritás más tagállam állampolgáraival szemben komoly anyagi vonzattal járt. Ezt a kötelezettséget a Bíróság a *Bidar* ügyben⁹⁵ pontosította. A Bíróság egyrészt utalt a *Grzelczyk* ügyre és megerősítette, hogy a tagállam-

⁸⁸ C-159/91. és C-160/91. sz. egyesített ügyek *Christian Poucet* kontra *Assurances générales de France* és *Caisse mutuelle régionale du Languedoc-Roussillon*. [1993] EBHT I-00637 10. pont.

⁸⁹ C-218/00. *Cisal di Battistello Venanzio & C. Sas* kontra *Istituto nazionale per l'assicurazione contro gli infortuni sul lavoro (INAIL)*. [2002] EBHT I-00691.

⁹⁰ C-438/05. *International Transport Workers' Federation és Finnish Seamen's Union* kontra *Viking Line ABP és OÜ Viking Line Eesti*. [2007] EBHT oldal I-10779.

⁹¹ C-341/05. *Laval un Partneri Ltd* kontra *Svenska Byggnadsarbetareförbundet, Svenska Byggnadsarbetareförbundets avdelning 1, Byggettan és Svenska Elektrikerförbundet*. [2007] EBHT oldal I-11767.

⁹² PÜNKÖSTY ANDRÁS: A belső piac és az alapjogok. In SZABÓ (szerk.) i. m. 112.

⁹³ C-184/99. *Rudy Grzelczyk* kontra *Centre public d'aide sociale d'Ottignies-Louvain-la-Neuve*. [2001] EBHT I-06193.

⁹⁴ C-184/99. *Rudy Grzelczyk* kontra *Centre public d'aide sociale d'Ottignies-Louvain-la-Neuve*. [2001] EBHT I-06193 44. pont.

⁹⁵ C-209/03. *Dany Bidar kérelmére: The Queen* kontra *London Borough of Ealing és Secretary of State for Education and Skills*. [2005] EBHT oldal I-02119.

oknak szociális támogatási rendszerük szervezeteiben és működésében egyfajta pénzügyi szolidaritást kell tanúsítaniuk a többi tagállam állampolgáraival szemben, másrészt annak határát akként jelölte meg, hogy valamennyi tagállam számára megengedett, hogy a másik tagállami diákok megélhetési költségeinek fedezésére szolgáló támogatások nyújtása ne váljék olyan indokolatlan teherré, amely az adott tagállam által nyújtható támogatások általános szintjére is hatással lehet.⁹⁶ Mindazonáltal az olyan tagállami szabályozás, amely csak azon diákoknak nyújt a megélhetéshez szükséges támogatást, akik a tagállamban letelepedtek, azonban kizárja azt, hogy másik tagállam állampolgárságával rendelkező diák a letelepedett személy jogállását megszerezze annak ellenére, hogy fogadó állam társadalmával valós kapcsolatot alakított ki, uniós jogba ütközik. A másik tagállam állampolgárságával rendelkező diákokkal szemben tanúsítandó pénzügyi szolidaritás körülményeit a Förster ügyben⁹⁷ pontosította tovább a Bíróság.

Az Európai Bíróság döntéshozatala során igen gazdag irodalom bontakozik ki a szolidaritás fogalmával kapcsolatosan a különböző főtanácsnoki indítványokban, amelyek közül kiemeljük Fennelly főtanácsnok véleményét, aki úgy határozza meg a szolidaritást, mint „az az inherens módon nem kereskedelmi jellegű aktus, amellyel egy társadalmi csoport nem önkéntes alapon támogat egy másik társadalmi csoportot.”⁹⁸

8. Konklúzió

A fentiekben igyekeztük áttekinteni a szolidaritás fogalmának és irányának főbb vonulatait az Európai Unió alapszerződéseiben, másodlagos jogforrásaiban és az Európai Bíróság gyakorlatában, és megpróbáltuk elhelyezni a szolidaritás ilyen megvalósulási formáit tágabb, eszmetörténeti összefüggésekben. Meglátásunk szerint a szolidaritás egyrészt rendkívüli mértékben hozzájárult az Unió jogi felépítményének kialakulásához – és mint ilyen alkotmányos jelentőségű koncepcióként értelmezhető –, másrészt az Európai Bíróság gyakorlatában olyan szemléletként kezd érvényesülni, amely általános alapelvként történő elismeréséhez vezethet. A szolidaritás, mint érték megvalósulásának határfokától alapvetően függ az integráció jövője, amely minőség tekintetében

⁹⁶ C-209/03. *Dany Bidar kérelmére: The Queen kontra London Borough of Ealing és Secretary of State for Education and Skills*. [2005] EBHT oldal I-02119 56. pont.

⁹⁷ C-158/07. *Jacqueline Förster kontra Hoofddirectie van de Informatie Beheer Groep*. [2008] EBHT I-08507.

⁹⁸ C-70/95. Fennelly főtanácsnok indítványa *Sodemare SA, Anni Azzurri Holding SpA és Anni Azzurri Rezzato Srl kontra Regione Lombardia*. [1997] EBHT oldal I-03395 29 pont.

az Egyház társadalmi tanítása jelentheti – a megvalósulást illetően utópisztikusnak tűnő, mégis irányadó – mintát.

Jelen írás keretei nem terjedtek ki arra, hogy a szolidaritás elvének az egyes uniós szakpolitikákra gyakorolt hatását is részletesebben elemezzük, mindez azonban izgalmas témául szolgálhat különösen a regionális politika, a külpolitika, humanitárius politika, a versenypolitika és a formálódó szociálpolitika területén. Az említettek közül a szolidaritás versenyjogban megjelenő hatását némileg érintettük a Bíróság joggyakorlatának áttekintésével, de az mélyebb vizsgálatot érdemelne, különös tekintettel az általános érdekű szolgáltatásokkal⁹⁹ összefüggésben.

Végül ki kell emelni, hogy a szolidaritás fogalmának vizsgálatával szorosan összefügg az Európai Unió által vállalt értékekhez való hozzáállás, amely kapcsolódva az európai identitás kérdésköréhez, az integráció jövőbeni sikerességének egy jelenleg nem eléggé hangsúlyozott feltétele. Ebben a körben úgy látjuk, hogy a szolidaritás – a többi európai alapérték melletti – további elmélyülése társadalmi, intézményi és jogi szinten az Unió jövőjének záloga.

⁹⁹ Vö. COM(2004) 374 végleges, Fehér Könyv az általános érdekű szolgáltatásokról, valamint a Lisszaboni Szerződéshez csatolt 26. jegyzőkönyv.

A KATOLIKUS EGYHÁZ VERSENYPOLITIKAI ÜZENETE – AVAGY LÉTEZIK-E „VATIKÁNI ISKOLA”?¹

TÓTH TIHAMÉR

egyetemi docens (PPKE JÁK, Versenyjogi Kutatóközpont)

1. Bevezetés

A *Rerum novarum* kezdetű pápai enciklika megjelenésének 120. évfordulóján a katolikus egyház modern társadalmi tanításának kezdetét is ünnepeljük, amely tartalmaz versenypolitikai, a versenyjog számára is megfontolandó, illetve továbbgondolásra érdemes elveket is. Tanulmányomban elsőként, a keretek felrajzolása érdekében olyan kérdésekre keresem a választ, hogy hogyan kell elképzelni a versenypolitika–versenyjog–versenyiskolák triászát; másfelől, hogy a katolikus egyháznak mi keresnivalója lehet ezen a pályán. Arra keresem a választ, hogy a *Rerum novarum* és az azt követő pápai enciklikák, püspöki kari körlevelek milyen mondanivalót hordoznak a XXI. század gazdasági lehetőségeivel és problémáival szembeesülő, versenypolitikával, versenyjoggal foglalkozó szakértői, vagy éppen a piaci szereplők számára.

1.1. Az egyház társadalmi-gazdasági tanításának alapidokumentumai

A II. Vatikáni Zsinat utáni szellemiségben a katolikus egyház jóval több, mint az Istent szolgáló papok, szerzetesek összessége. Az egyház egyszerre karizmatikus és intézményes (hierarchikus, szervezett) közösség, amely úgy van jelen a világban, mint kovász: fönntartja az örök élet reményét, s hirdeti az élet végső értelmét és célját.² Az egyháznak tagja minden megkeresztelt hívő, függetlenül attól, hogy papi szolgálatot végez, vagy más hivatást követ. E tanulmányban, amikor egyházzól esik szó, mégis elsősorban annak egy szűkebb értelmezésére kell gondolnunk. Az egyház társadalmi tanítását minden bizonnyal világi hívők,

¹ A tanulmány az OTKA finanszírozásában valósult meg: (OTKA szám: 78683), a *Rerum novarum* megjelenésének 120. évfordulójáról megemlékező 2011. május 11-i konferencia előadás nyomán készült.

² Lásd pl. <http://lexikon.katolikus.hu/E/Egyház.html>.

tudósok véleményének kikérését követően, az erre illetékes egyházi szervek fogalmazzák meg, annak „készpénzre” váltásában azonban már minden keresztény, katolikus embernek feladata van. Különösen igaz ez a katolikus egyetem oktatóira, kutatóira: feladatunk, hogy magunk is megismerjük e tanítás ránk vonatkozó részeit, azokat beépítsük az egyetemi oktatásba és kutatásba, így járulva hozzá e tanítás megvalósításához, adott esetben továbbfejlesztéséhez.

A katolikus egyház történetének első felére nem volt jellemző, hogy a pápai hatalom társadalmi-gazdasági kérdésekben véleményt nyilvánított volna. Muzslay³ nyomán mondhatjuk, hogy az egyházatyák korában legfeljebb a szegények gondozása jelentkezett válaszáért kiáltó társadalmi problémaként. Szent Agoston volt az első keresztény egyházi gondolkodó, aki a IV–V. században a keresztény államrenddel komolyabban foglalkozott. Nagy jelentőségű volt a természetjogra is építő skolasztikus teológia a X–XV. század között, Aquinói Szent Tamás Summa Tehologica-ja a XIII. században társadalmi, jogi, gazdasági kérdéseket is tárgyalt. Hangsúlyozta a magántulajdon elsőbbségét a közösségi tulajdonnal szemben, a szabad árképzés híve volt – bár az uzsorát kortársaihoz híven ő is igazságtalannak tartotta –, elismerte a tengeri kereskedőkre utalva a nagyobb kockázatvállalásból fakadó nagyobb haszon jogosságát.

Néhány emberöltővel később, különösen a spanyol földön alkotó késő skolasztikus gondolkodókra volt jellemző a maihoz nagyban hasonlatos modern árelmélet alkalmazása.⁴ Nem voltak természetesen mai értelemben vett közgazdászok, a gazdasági életnek alapvetően az erkölcsi kérdéseit boncolgatták, de eközben szükségszerűen a piacok működéséről is számos szabályszerűséget rögzítettek. Már ekkor is kiemelkedő jelentőségű téma volt az igazságos, helyes ár kérdése. A késői skolasztikusok számára az volt az igazságos ár, ami a szabad piaci folyamatokban alakult ki: amennyit adott vevő végül is hajlandó volt megfizetni, amennyiért adott eladó hajlandó volt eladni portékáját (mai szakkifejezéssel ezt hívjuk rezervációs árnak).⁵ Nem az a lényeg, hogy meny-

³ MUZSLAY ISTVÁN: *Gazdaság és erkölcs*. Letölthető: <http://www.ppek.hu/k120.htm>; III. Fejezet Az egyház szociális tanításának forrásai.

⁴ Lásd erről THOMAS E. WOODS, Jr.: *Catholic Social Teaching and Economic Law: An Unresolved Tension.*; LLEWELLYN H. ROCKWELL, Jr.: *Free Market Economists: 400 Years Ago.*, <http://www.independent.org/newsroom/article.asp?id=2242>, letöltés ideje 2011. szeptember 5.

⁵ MURRAY N. ROTHBARD Aquinói Szent Tamásról írja (*An Austrian Perspective on the History of Economic Thought*. (London: Edward Elgar, 1995.) Vol 1. Economic Thought Before Adam Smith, e rész megtalálható a <http://mises.org/daily/3920>, 2. o.), hogy az igazságos ár a kereslet-kínálat metszéspontjában található, nem pedig a termelési költség a döntő. Ehhez idézi azt a cicerói dilemmát, mely szerint, ha egy gabonakereskedő éhség sújtotta térségbe szállít gabonát, tudván, hogy hamarosan mások is követik majd őt, meg kell-e hogy ossza e tudását a vevőkkel, ezáltal a relatíve alacsonyabb ár miatt kisebb haszonra szert téve? Cicero számára a válasz igenlő volt, de némileg meglepő módon, Szent Tamás másként érvelt: mivel a többi kereskedő megérkezése egy valószínű, de nem teljesen biztos jövőbeli esemény volt, az igazságos ár érdekében nem várta el a kereskedőtől a versenytársak megérkezésének bejelentését.

nyibe került az áru (anyag plusz munkaerő), hanem hogy hasznossága alapján mennyire értékelik azt a vevők.⁶ Ehhez hasonlatos megközelítést mutat Máté evangéliumának szőlősgazdáról szóló példabeszéde, aki azt válaszolja a zúgó-lódó munkásoknak, miután az egy órát dolgozónak és az egész nap a szőlőben levő munkásnak is egyaránt egy dénár fizetséget adott: „*Barátom, nem vagyok igazságtalan veled. Nemde egy dénárban egyeztél meg velem? Ami a tied, fogd és menj! Én ennek az utolsónak is annyit szánok, mint neked. Talán azzal, ami az enyém, nem tehetem azt, amit akarok?*”⁷

Molina szerint mindez addig igaz, ameddig csálás, monopólium vagy egyéb tisztességtelenség nem befolyásolja az ár alakulását.⁸ A királyi (mai szóval: állami) monopóliumot Molina kifejezetten helytelenítette, mert az megfosztja a lakosságot attól a jogától, hogy az adott árut a legolcsóbb eladótól vásárolja meg. Az állami árszabályozás akkori kísérleteit, ideértve a munkabérek minimumának meghatározását is⁹ elvetették, hiszen az valamilyen irányban eltérítene a piacon egyébként érvényesülő igazságos árat.

Nagyot ugorva az időben, nem könnyű pontosan meghatározni az egyház mai, kapitalista világkorszakhoz kapcsolódó társadalmi tanításának „jogforrásait”. Szabad legyen ehhez idézni II. János Pál pápa egyik szociális enciklikájának felvezetőjét:

„Nehéz volna ezen a helyen részletesen felsorolni mindent, amivel az Egyház és a keresztények a társadalmi kérdés mellett – azt vallásos feladatként vállalva – elkötelezték magukat; ugyanis túl sokat kellene mondanunk. Mintegy a Zsinat gyümölcse lett az a legfelső szintű szervezet, amely e témában mindennek koordináló központja, a *Justitia et*

Az adott térségben éppen elérhető ár, mégha az jóval magasabb is volt más országrészekhez képest, nem volt igazságtalannak mondható. Azt megjegyezte, hogy e bejelentés természetesen nagyon erényes cselekedet, de az igazságosság nem követeli meg.

⁶ A Salamanca Egyetemhez kötődtek Francisco de Vitoria (1485–1546), Martín de Azpilcueta Navarrus (1493–1586), Diego de Covarrubias y Leiva. E tanokat oktatta a portugál Coimbra Egyetemen Lus de Molina (1535–1601). A késői skolasztikusok újra felfedezéséhez hozzájárult JOSEPH SCHUMPETER is. 1954-ben kiadott *History of Economic Analysis* (New York: Oxford University Press) című könyvében úgy jellemezte őket, mint akik minden más csoportnál közelebb jutottak a tudományos igényű közgazdaságtan műveléséhez. Átfogó képet ad munkásságukról MURRAY N. ROTHBARD 4. lábjegyzetben hivatkozott könyvében.

⁷ Mt 20,1–16a. A példabeszédnek a felületes értelmezésen túl természetesen mélyebb jelentése is van, de a példa ettől még jól szemléleti az igazság relatív megélésének problematikáját.

⁸ Lásd a 3. lábjegyzetben hivatkozott Rockwell tanulmányt, 2. o.

⁹ Thomas E. Woods Jr. 3. lábjegyzetben idézett tanulmányának 5. oldalán hivatkozik Siennai Szent Bernátra és Firenzei Szent Antalra, akik már ekkor felismerték, hogy a bérek egy bizonyos szinten rögzítése azzal jár, hogy egyesek nem fognak munkához jutni.

Pax Pápai Bizottság, melynek az egyes Püspöki Konferenciáknál is megvan a megfelelő szerve.”¹⁰

Versenypolitikai szempontból elsősorban a következő dokumentumok tartalmazznak megszívlelendő gondolatokat:

- Quadragesimo anno (XI. Pius, 1931.)
- Mater et magistra (XXIII. János pápa, 1961.)
- a II. Vatikáni Zsinat Gaudium et spes, az Egyház a mai világban kezdetű lelkipásztori konstitúciója (1965.)
- Populorum Progressio (VI. Pál, 1967.)
- Octogesima adveniens (VI. Pál, 1971.)
- Sollicitudo rei socialis, a Populorum Progressio kezdetű enciklika huszadik évfordulójára (II. János Pál, 1988.)
- Centesimus annus (II. János Pál, 1991.)
- Caritas in veritate (XVI. Benedek, 2009.).

Az egyház modern társadalmi-gazdasági tanítását a most ünnepeelt Rerum novarum közzétételére vezethetjük vissza. Ez annyira jelentős dokumentumnak mondható, hogy mint az majd a tanulmányban használt idézetek forrásából is kitűnik, számos évtizedre adott továbbgondolni valót nemcsak a vatikáni illetékeseknek, hanem a világi tudósoknak, politikusoknak is. Versenypolitikai szempontból azonban nem tartalmaz közvetlenül hasznosítható támpontokat, a fenti lista kapcsán ezért bátorkodtam mellőzni.

A fentiekén túl, magyar viszonylatban különösen említésre érdemes még a Magyar Püspöki kar rendszerváltást követően kiadott, *Igazságosabb és testvériesebb világot!* című körlevele, amelyben az adott korszak problémáit azonosítja a püspöki testület, egyben az egyház társadalmi tanítása alapján megoldási módszereket, utakat is javasolva.

Mint arra még az alábbiakban kitérek, e dokumentumok olvasásakor, helyes értelmezések fontos szem előtt tartani azt a kort, amelyben születtek. A Rerum novarum megjelenése előtti időszakban, a „manchesteri”, vagy „laissez faire” szabadkapitalizmus szélsőségeinek egyik reakciójaként kezd egyre erősödni a szocialista mozgalom – nem sokkal az enciklika előtt 1889-ben alakult meg a kapitalizmust leváltani szándékozó II. Internacionálé.¹¹ A negyvenedik évfordulóra kiadott enciklika a nagy gazdasági válság időszakára esik, ami szintén nem a legoptimistább nézetre adott alapot a szabad piac és verseny gondolkörében.

¹⁰ LE 7. pont.

¹¹ Kritikusan megjegyzendő, hogy az Egyház válaszat e kérdésekre megelőzte a marxista programhirdetés és mozgalom, ami annyi előnnyel járt, hogy XIII. Leó enciklikája legalább annyira a szocialista megoldásra is reflektálhatott, mint az alapul fekvő szociális problémára.

1. 2. A versenypolitika – versenyelmélet – versenyjog triásza, gazdaságpolitika

Értelmezésem szerint a versenypolitika adott állam vagy államszövetség gazdaságpolitikájának azon részét képezi, amely a piacok optimális működésével, azon belül is adott keretek között a piaci szereplők lehető legintenzívebb versengésre való készítésével foglalkozik. Létét annak az előfeltevésnek köszönheti, hogy a piaci szereplők közötti versengés mind az egyes fogyasztók, mind a társadalom egésze számára alapvetően pozitív következménnyel jár. Ez az előfeltevés józan ésszel is belátható, de igazolásával komoly közgazdász professzorok is élethivatásszerűen foglalkoznak.

Versenypolitikája tipikusan egy államnak lehet,¹² amely azonban tagolt rendelkezésének köszönhetően tovább bontható: lehet saját versenypolitikája a Kormánynak (azon belül egyes gazdasággal foglalkozó minisztériumoknak), ritkábban az Országgyűlésnek (ez különösen akkor nyilvánul meg, amikor a versenyfolyamatokat érintő törvényt hoz), de elvileg akár az egyes politikai pártoknak is. Izgalmas, továbbgondolásra érdemes kérdés, hogy űzhet-e önálló versenypolitikát az adott jogi kereteket életre keltő jogalkalmazó, így a manapság jellemzően kormányzattól független versenyhivatalok, vagy akár esetleg a bírói kar is? Lehetséges-e egyazon törvényi tilalomnak egyaránt megfelelő, ugyanakkor mégis eltérő válaszokat adni – van-e egyáltalán versenypolitikailag determinált mozgástér adott jogi környezetben? Aki ismeri a legtöbb versenyjogi szabály nagyon általános megfogalmazását (például azt, amely általában tiltja a gazdasági erőfölénnyel való visszaélést), és tisztában van a versenyjog alkalmazását nagyban befolyásoló közgazdasági ismeretek, nézetek változásának jelentőségével, annak számára interpretálható a versenypolitika versenyhatósági jogalkalmazás keretében is. Az adott tényállásra alkalmazott, generálklauzula jellegű tilalmak értelmezése olykor függhet a jogot értelmező testület versenypolitikai credo-jától. Mindenesetre, még a jogalkalmazásnál a versenypolitika szerepét tagadók nézőpontjából is van helye versenypolitikai irányultság érvényesítésének a hivatalbóli eljárások megindítása terén,¹³ vagy hogy egyes törvénybe ütköző magatartásokat milyen szigorral sújtsa a döntéshozó (elegendő-e a dorgálással felérő jogsértés megállapítása, vagy milliárdos bírsággal kell jelezni a jogsértés nemkívánatosságát).

¹² Atipikus esetként az Európai Uniót kell megemlítenünk. Az EU-tag Magyarországon egyszerre két versenypolitika is él, alapvetően békésen megférve: az integrációs célzatú uniós és a nemzeti piaccal foglalkozó magyar versenypolitika.

¹³ A modern versenyhivatalok jelentős mozgástérrel rendelkeznek annak kapcsán, hogy milyen valószínű jogsértések kivizsgálására fordítsák az adófizetők pénzét, azaz mikor indítsanak egy valószínű jogsértés kivizsgálására hivatalbóli eljárást.

A versenypolitika egyfelől meghatározhatja a versenyjog kereteit (bár megjegyzendő, hogy a versenyjog pilléreit jelentő kartell, vagy erőfölénnyel való visszaélési tilalmat kimondó jogszabályi rendelkezések megváltoztatására ritkán adódik példa), másfelől orientálja az adottnak vehető jogi környezet gyakorlati megvalósítását a jogértelmezés befolyásolása révén.

Ennél távolabbi, közvetett hatása van az élet és a gazdasági folyamatok alakítására az egyes versenyelméleti iskoláknak. Ezek olyan, tipikusan közgazdászokhoz, kisebb részt jogászokhoz, intézményileg egyes egyetemekhez kötődő, többé-kevésbé (legalábbis egy adott időszakban) koherens nézetek összessége, amely a piacok működésének főbb kérdéseiben, az állam/piac helyes arányának megtalálásában foglalnak állást. Nem állami szervekhez kötődnek, másfelől kevésbé gyakorlat-orientáltak, hajlamosabbak inkább a „sollen”, mint a „sein” világában mozogni. Ez alatt nem azt értem, hogy a versenyelméleti iskolák képviselői szellemi fellegrárukba bezárkóztak, a valósággal köszönőviszonyban sem levő professzorok volnának. Egy-egy iskola időről időre képes lehet állami szervek intellektuális befolyásolásán keresztül megvalósítani elképzelését. Így érvényesült például a freiburgi iskola tanítása, ha nem is teljes egészében, hanem a politika szűrőjén megtörve, a II. világháborút követő német gazdasági rendszer kialakításában és az Európai Gazdasági Közösség gazdasági alapelveinek kidolgozásában. Ugyanígy nagy jelentőséget tudott gyakorolni az USA-ban a kevésbé intervencionista, a piaci mechanizmusokban jobban bízó chicagói iskola, amikor szimpatizánsai a nyolcvanas években meghatározó pozícióba kerültek a Legfelsőbb Bíróságon, vagy éppen az Igazságügyi Minisztériumban.

Mindezeket előrebozsátva már a tanulmány elején is megállapíthatjuk: sem vatikáni versenypolitika, sem önálló vatikáni versenyelméleti iskola nem létezik. Sem a katolikus egyház, sem a Vatikán nem nevezhető a hagyományos értelemben államnak, illetve egyetemi-kutató intézménynek sem. Amiért mégis van értelme fenti című tanulmányomat tovább írni, vagy éppen olvasni, az azért van, mert a keresztény tanításnak vannak olyan elvei, tételei, amelyek a gazdaságpolitikával, azon belül is a versenypolitikával foglalkozók, vagy éppen közgazdasági, illetve jogi szempontból a verseny mibenlétét kutató versenyelméleti szakember számára megfontolandók lehetnek.

Még mielőtt a részletekben elmerülnénk, a bevezetés végén arra a kérdésre próbálok meg válaszolni, hogy a vatikáni pápai tanítások „kötőereje” miben állhat. Jogi fogalmakkal operálva: az egyházi dokumentumokban foglalt, hol általános, hol konkrét megoldások mennyire kőgensek, mennyire alkotmányos jellegűek? Vagy éppen azok inkább „soft-law” jellegű, inkább iránymutatást adó szempontokat tartalmaznak minden „jőszándékú ember” számára?

1. 3. Miben kompetens az egyház és miben nem?

Előrebocsátandó, hogy az egyház társadalmi tanítása egyszerre állandó és megújuló. Ennyiben mindenképpen különbözik például a teológiai hittételek magyarázatától. A tanítás Evangéliumra támaszkodó pillérei, az arra épülő emberkép állandónak mondható, részelemei viszont változnak: egyrészt időről időre újabb problémák, kérdések merülnek fel, másrészt a problémák megoldására szóba jövő eszköztár is változik a technológia vagy a tudomány fejlődése, vagy éppen a társadalomtudományok bővülő tapasztalatai révén.

A tanulmány során felhasznált egyházi dokumentumok a következőképpen jellemzik saját „kötőerejüket”. A *Rerum novarum*ban a pápa magabiztosságot éreztetve hallatja a hangját:

„13. Bízvást és teljes joggal bocsátkozunk éppen Mi e kérdés tárgyalásába, mivel olyan problémáról van szó, melyből a vallás és az Egyház segítsége nélkül nincs alkalmas kiút. Mivel pedig a vallás és mindazon dolgok feletti örökös, melyek az Egyház hatalmában vannak, elsősorban a Mi feladatunk, a hallgatással kötelességet mulasztanánk. Természetesen e fontos ügy mások közreműködését és erőfeszítéseit is megköveteli, érteve ezen az államfőket, a tulajdonosokat és a gazdagokat éppúgy, mint magukat a munkásokat...”

Ez első látásra egy olyan „munkamegosztást” sugall, ahol a „külsősök” feladata nem annyira az együttgondolkodás, hanem az enciklikában foglalt elvárások gyakorlati megvalósítása. Ezt árnyalja azonban, hogy a pápai enciklikák nyilvánvalóan nem egyszemélyes kinyilatkoztatások, hanem azok több éves, világi tudósokat is bevonó munka eredményei. A negyvenedik évfordulót jelző enciklikát hasonló erőteljes felütés jellemzi:

„Mivel Isten ránk bízta az igazság letéteményének őrzését [...], ez a tény a Mi legfőbb bírói tisztünk ítélete alá helyezi, s annak veti alá az erkölcsi összefüggéseket is tartalmazó kérdéseket, úgy a társadalmiakat, mint a gazdaságiakat. [...] tévedés lenne a gazdasági meg az erkölcsi rendet annyira különálló és egymástól idegen dolgoknak tekinteni, mintha ezek egymással semmiféle ésszerű módon nem függenének össze.”¹⁴

E két idézet elsőként rámutat arra a problémára, amelyre az előbbieken már utaltam. Az egyház társadalmi-gazdasági tanításának bemutatásakor, a több

¹⁴ QA 42–43.

évtizeddel ezelőtt íródott gondolatokhoz nyilvánvalóan történeti értelmezésre is szükség van. Nem arra gondolok elsősorban, hogy minden kornak megvan a maga problémája (mint látjuk, vannak öröknek mondható kérdések – „szegények mindig lesznek veletek”¹⁵), hanem inkább arra, hogy az egyház válasza egy kérdésre idővel, a tapasztalatok fényében, vagy éppen a tudományos eredmények nyomán is változhat.

A *Rerum novarum*hoz időben közel eső első dokumentumban a pápa határozottan amellet foglal állást, hogy gazdasági kérdésekben is isteni megbízatása van az igazság kinyilatkoztatására. Ehhez azt, az önmagában helyénvaló érvet hívja segítségül, mely szerint nem választható el egymástól a gazdaság és erkölcs világa. Nem vitás, hogy mivel a gazdasági döntéseket nem gépek, hanem emberek hozzák, így e döntéseknek is van erkölcsi-etikai vonatkozása. Ebből azonban nem következik feltétlen az, hogy a teológiai és az azzal szorosan összefüggő erkölcsi téren kompetens tanítóhivatal a gazdasági élet kérdéseiben is ugyanazzal a tévedhetetlenséggel kell hogy fellépjen.¹⁶ Erre utalhat az alábbi idézet:

„Az Egyháznak nem feladata, hogy modelleket kínáljon. Valódi és tényleg hatékony modellek csak a különböző történelmi helyzetekben szülehetnek a felelős személyek erőfeszítése nyomán.”¹⁷

II. János Pál pápa 1988-ban kiadott *Sollicitudo rei socialis* kezdetű enciklikájában az egyház társadalmi tanításának természetét kapcsán kiemeli, hogy a problémákra nem tud technikai megoldást kínálni, a helyes fejlődésről való mondanivalóját az evangélium hirdetésének részeként hangoztatja.

„41. [...] Az Egyház szociális tanítása nem »harmadik út« a liberális kapitalizmus és a marxista kollektívizmus között, sem pedig egy lehetséges alternatíva, amely más, nem annyira szemben álló megoldások kezelésére nyújt lehetőséget, hanem önálló, minden tekintetben sajátos út. Nem is ideológia, hanem az emberi lét – mind a társadalomban, mind nemzetközi síkon tapasztalható – bonyolult összefüggéseinek szorgos vizsgálatából leszűrt eredmények pontos megfogalmazása a hit és az egyházi hagyomány fényénél. Legfőbb célja abban rejlik, hogy ezeket a valóságban létező igazságokat értelmezze, azaz megvizsgálja, megfelelnek-e avagy ellentmondanak-e az emberről s annak földi és ter-

¹⁵ János 12,8.; Máté 26,11.

¹⁶ Muzslay szerint: „Az Egyház illetékessége nem korlátozódik a szorosan vett vallási dolgokra, hanem az is, ami a természetjog elveit, értelmezését és alkalmazását illeti, erkölcsi vonatkozásban az Egyház hatáskörébe tartozik, habár ebben a vonatkozásban nem rendelkezik a tévedhetetlenség kegyelmi garanciájával. MUZSLAY i. m., III. Az egyház szociális tanításának forrásai.

¹⁷ CA 43.

mészetfeletti hivatásáról szóló evangéliumi tanításnak, hogy így adjon eligazítást a keresztény ember számára. Tehát nem az ideológia, hanem a teológia, mégpedig az erkölcsan területéhez tartozik.”

Hogyan áll az erkölcsan és a közgazdaságtudomány kapcsolata? A gazdasági életnek vannak olyan belső törvényszerűségei, amelyeket bizony figyelembe kell vennie az egyháznak is. A közgazdaságtan ugyan nem természettudomány, de ettől még léteznek a szokásos emberi cselekedetekből adódó, levezethető szabályai. Csak hogy néhányat említsünk: ha egy terméknek emelkedik az ára, kevesebben fogják megvásárolni, egy termék újabb és újabb egységének elfogyasztása csökkenő haszonnal bír, és ami talán legfontosabb: mindennek megvan az ára/költsége, nincs „ingyenebéd”: ha az állam például túl sok szociális célzatú intézkedést valósít meg, annak mások által megfizetendő ára van (például a magas minimálbér megakadályozhatja legális új munkahelyek létrejöttét). E közgazdasági törvényszerűségek megismerésének eredményeit az egyház társadalmi tanításának is figyelembe kell vennie.

Mindezt annak ellenére hasznosnak tartom végiggondolni, hogy a piac, verseny, állami szerepkör tekintetében következetes és – legalábbis számomra ma is – követhető tételeket fektetnek le a vatikáni dokumentumok. Nem mondható, hogy az elhatárolás szándéka vezetne. Vannak azonban olyan kérdések, különösen a munka és szociális kérdések kapcsán, amelyeket sok, katolikus közgazdász máshogy lát.

A bevezető zárásaként a 15 évvel ezelőtt kiadott magyar püspöki kari körlevél vonatkozó részeit érdemes még felidézni:

„Egy-egy országban az ott élő keresztény közösségek kötelessége az, hogy országuk helyzetét a valóságnak megfelelően elemezzék, az Evangélium fényénél megvilágítsák; hogy az egyház társadalmi tanításából merítve határozzák meg az elemzés elveit, a helyzet értékelésének szempontjait és a cselekvés irányait. [...]”

Amikor a Magyar Katolikus Püspöki Kar hallatja szavát, nem az egyház hatalmát kívánja növelni, nem akarja ráerőltetni a társadalomra saját nézeteit, hanem felelősségtudatától indítva részt óhajt venni az ország építésében, [...] Nyilvánvaló: az egyház hivatása nem az, hogy pontos cselekvési terveket dolgozzon ki korunk társadalmi, gazdasági és kulturális problémáinak megoldására. A felkínált szempontok és ajánlások azonban segíthetik a szakembereket és a társadalom valamennyi tenni akaró tagját a megoldások megtalálásában.”¹⁸

¹⁸ MKPK (1996) 8.d és 11. pontok.

2. A teljes ember központú keresztény szemlélet

2. 1. Keresztény emberkép és szabadság

A gazdaság nem az embertől függetlenül létező öntörvényű rendszer. A keresleti és kínálati görbe konkrét emberek döntéseit összegzi függvény formájában. A piacon vásárló fogyasztó is ember, a gyártandó termékről döntést hozó vállalatvezetés is emberekből áll, szintúgy a termelőt a végső vevővel összekötő kereskedők is emberek. Ezen egyes emberek döntéseiből áll össze, hogy egy adott ország gazdasága hogyan fog működni (nem feledve természetesen az embertől független természeti javak szűkösségét vagy bőségét).¹⁹ Az, hogy milyen gazdaságilag releváns döntéseket hozunk, akár önmagunkban jelentéktelennek tűnő fogyasztóként, akár gyáriparosként vagy földművesként, nagyban függ attól, hogy milyen a világnézetünk, mit gondolunk az élet nagy kérdéseiről. Nem mindegy, hogy máról holnapra élünk, hogy a földi életben is már a mennyek országát építgetjük-e, milyen értékeket tartunk fontosnak, milyen áron tartjuk elfogadhatónak például a profit növelését, mennyire vesszük komolyan, hogy minden ember a felebarátom.

„[...] E termelés végső rendeltetése nem pusztán a termékek halmozása, nem is a nyereség vagy a hatalom, hanem az ember szolgálata; mégpedig az egész emberé, figyelembe véve anyagi szükségleteinek rendjét, illetve értelmi, erkölcsi, lelki és vallási életének igényeit; az emberről van szó, mégpedig bárkiről, bármely csoporthoz, fajhoz tartozzék és bármely világrészen lakjék is.”²⁰

A keresztény vallás emberképe minden korban magas mércét támasztott az erényességre törekvőknek. Minden keresztény igyekszik minél inkább Jézus-követő életet élni. Még ha ez nem is lehetséges maradéktalanul rosszra hajló és esendő természetünk miatt, a mérce változatlan, az Evangéliumokban és a kapcsolódó egyházi tanításban jól meghatározható.

A katolikus egyház társadalmi-gazdasági tanításának az a sajátossága, hogy evangéliumi emberképet állít elénk és ennek próbálja meg a gazdasági, szociális következményeit megfogalmazni. Ebben áll a „vatikáni iskola” legnagyobb hozzájárulása a gazdaság- és versenypolitikához. A legtöbb gazdaságpolitikai

¹⁹ Most az egyszerűség kedvéért eltekintek attól, hogy globalizált gazdasági világban élünk, és a nevezett konkrét döntések nem csak egy adott országban járnak hatással, illetve nem csak egy adott ország gazdasági viszonyaitól függenek.

²⁰ GS 64.

iskola nem foglalkozott behatóan az egész rendszer legfontosabb alkotóelemével, az emberrel.²¹

A *Gaudium et spes*-ből származó fenti idézet hangsúlyozza a „teljes embert” szolgáló gazdaságpolitika szükségességét. Egy állam politikát alakító politikusainak, döntéshozóinak állást kell foglalniuk abban, hogy milyen emberképet tartanak szem előtt. Más-más lesz az ideális politika attól függően, hogy az embert testi valójára korlátozzuk, vagy ha hozzáadjuk a szellemi igényeit, sőt, esetleg azt is számításba vesszük, hogy lélekkel is bír.²²

A *Rerum novarum* százéves évfordulóján a következőt írja a pápa:

„[...] a gazdasági szabadság az ember szabadságának csak az egyik eleme. Amikor a gazdasági szabadság önállósodik, amikor az embert inkább a javak termelőjének és fogyasztójának tekintik, semmint személynek, aki azért termel és fogyaszt, hogy megéljen, akkor a szabadság elveszíti valós kapcsolatát az emberi személlyel, végül elidegeníti és elnyomja.”²³

Ugyanez a Magyar Katolikus Püspöki Kar megfogalmazásában, néhány évvel később:

„A gazdaság és a termelés alapvető célja nem a termékek halmozása, sem pedig a haszon vagy a hatalmaskodás, hanem az ember szolgálata. Mégpedig a teljes ember szolgálata, amely tehát tekintetbe veszi egyfelől az anyagi szükségleteknek, másfelől pedig az értelmi, erkölcsi, szellemi és vallási életnek az igényeit.”²⁴

A keresztény emberkép sarokköve a szabadság. A keresztény értelemben vett szabadság azonban mást jelent, mint ami a köznapi szóhasználatból adódik. Nem az a lényege, hogy mindent megtehetek, amit akarok. Nem is csak abban az értelemben behatárolt e szabadság, hogy az addig terjedhet, ameddig mások szabadságát nem sérti. A katolikus tanítás szerint²⁵ a szabadság teszi az embert

²¹ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy éppen a versenypolitika alakítását is befolyásolva, az utóbbi években egyre népszerűbb az ún. „behavioural economics” megközelítés, amely kellő figyelmet szentel a pszichológiai háttérnek, belátva azt a magától értetődő tételt, hogy az ember nem feltétlen hoz minden helyzetben körültekintő, hatékonysági szempontból racionális döntést (a klasszikus közgazdasági iskola mind a fogyasztókat, mind a vállalkozásokat racionálisan viselkedőnek tekinti).

²² Ezzel nem azt szeretném állítani, hogy nem fordulhat elő, hogy ateista meggyőződésű ember gazdaságpolitikai credo-ja ne hasonlíthatna sok pontban egy keresztény emberéhez.

²³ CA 39.

²⁴ 53. pont, utalva a GS 64. pontjára.

²⁵ KEK 1734-1738. pontok.

felelőssé a tetteiért. Az emberi személy méltóságától elválaszthatatlan a szabadság gyakorlásának joga, különösen erkölcsi és vallási téren. Az ember szabadsága azonban soha nem függetlenedhet a teremtés törvényeitől és az erkölcsi normáktól, szabályozott szabadságról helyes beszélni tehát. Soha nem szabad elszakítani a szabadság értelmezését az igazságtól és az erkölcsi törvénytől.

E nézőpontnak fontos következményei kell hogy legyenek a gazdaságpolitikára, azon belül a versenypolitikára is. A verseny és a szabadság, a piaci cselekvés szabadsága a legtöbb esetben egymástól elválaszthatatlanok. Szabad, önálló piaci döntés nélkül nincs versengés. Természetesen a piaci döntési szabadság is többféle keret által behatárolt, gondolok itt a jogszabályi, a szerződéses, vagy éppen a gazdasági alapfeltételekre.²⁶

A katolikus egyház társadalmi tanítása lényegében a gazdasági döntéseket is meghatározó új életstílust hirdet meg.

„Az nem baj, hogy az ember jobban akar élni, de az már hiba, hogy a jobb életet olyan életstílusnak tulajdonítja, amely a birtoklásra, s nem a létezésre irányul; amikor többet akar birtokolni, nem azért teszi, hogy többé váljon, hanem azért, hogy az élvezet töltse be életét. Ezért olyan életstílust kell kialakítani, amelynek elemei az igaz, a szép és a jó keresése, valamint a többi emberrel alkotott közösség a közös fejlődés érdekében. Ezeknek az elemeknek kell a fogyasztási, takarékoskodási és a beruházási szokásokat meghatározni. [...] maga a választás, hogy hol fektessünk be tőkét, melyik termelési szektorban, mindig *erkölcsi és kulturális választás* is. [...] a befektetési döntés, olyan alkalom felkínálása egy népnek, hogy saját munkájával boldoguljon.” □

Meggyőződésem, hogy csak úgy lehet a piacgazdaságot „emberivé” tenni, ha ezt az életstílus váltást az emberek többsége, a piac bármelyik oldalán áll is, magáévá teszi. Ennek a terjesztésében kulcsszerep hárul a katolikus egyházra, annak minden egyes tagjára. Az életstílus kedvező irányú változására szerencsére több biztató jelet is találhatunk.²⁷ Így például a biotermékek és a helyi előállítású termékek preferálása, a szelektív szemétgyűjtés révén csökkenthető a káros környezeti hatások, a fogyasztói társadalom mellékhatásai nyesegethetőek. Egyre több az olyan vállalatvezetés, amely a munkavállalókkal kapcsolatos gondoskodáson túl szélesebb társadalmi szerepvállalást is hasznosnak tart.

²⁶ Bár ez utóbbi kettő éppen piaci magatartások folytán is meghatározott, ha nem is rövid, de középtávon alakítható, a határok mozgathatók – éppen ebben rejlik a verseny dinamizmusának ereje: a fejlődés révén új horizontok nyílnak, korábbi kötöttségek megszűnnek.

²⁷ Fontos megjegyezni, hogy e cselekedetek nem feltétlen kell, hogy valamilyen mély vallási meggyőződésből eredjenek. Sok ember természetéből adódóan, egyházi útmutatás nélkül is képes felismerni és megvalósítani a jót.

A legfontosabb azonban az lenne, hogy fogyasztói, vagy éppen vállalkozói döntéseinket ne egyedül a minél bővebb (gyakran csak képzelt) igények kielégítése, illetve a profit mindenáron való növelése motiválja. Egy keresztény embernek a gazdasági életben is keresztényként kell részt vennie. Egy keresztény gyáros nem teheti meg, hogy reggel szentmisén vesz részt, este hazatér békés családi környezetébe, s a kettő között a gyárban robotoltatja a munkásait, mintha azok nem hozzá hasonló emberek, hanem pusztán termelési eszközök, költségelemek lennének. A gazdasági életben is számos ember-ember közötti viszony létezik, amelyeket nem élhetünk meg másként: a gazdasági rend is része az életünknek.

A – nem csak keresztények által követett – keresztény életstílus alapja, hogy tisztában vagyunk azzal, van élet e földi világon túl is, létünk kiteljesedése, az igazi boldogság elérése nem a földi javak birtokolásán múlik, hanem a mennyek országának kincseihez kötődik. A Földnek nem kizsákmányolói, hanem gondos gazdáik kellene lennünk. A földi javaknak csak véges értéket szabad tulajdonítani, azok megszerzése és birtokolása nem mehet az örök élet rovására.

Szűkebb témát szem előtt tartva meg kell jegyezni e ponton, hogy önmagában a versenyjogi szabályoktól – mint ahogy valószínűleg egyetlen állami szabálytól sem – nem várható az új életstílus megvalósítása. A reklámok példáján szemléltetve: a tisztességes versengés szabályait megsérti az, aki egy valótlán tulajdonsággal ruházza fel áruját. Önmagában a reklámozás túlhajszolása, a minden áron való fogyasztásra ösztönzés, ha ahhoz nem társul megtévesztés, azonban nem lesz a versenyszabályokba ütköző.

Ha minden ember, vállalkozás döntéseit e keresztény etikai elvárások mentén hozná meg, nemhogy kevesebb dolga lenne a versenyhivataloknak, de lehet, hogy még versenyjogi szabályozásra (amelynek fenntartása egyébként szintén költséget okoz a társadalom számára) sem lenne szükség. A felebaráti szeretetet is szem előtt tartó vállalkozások kartell formájában nem emelnék egységesen a vevők kárára az árakat (a 'baráti érzéseket' nem, vagy legalábbis nemcsak a versenytársak, hanem a vevők, fogyasztók irányába is sugározna) gazdasági erőpozícióját nem használná ki a még piacon levő kisebb versenytársai kiszorítására, s minden bizonnyal nem tennének közzé féligazságokon alapuló megtévesztő reklámokat. Ebben a „sohasemvolt” ideális világban még a vállalkozások közötti szervezeti összefonódások hatósági kontrollját sem kellene fenntartani, mert a fúziók révén kialakuló (általában időleges) monopólium sem lenne közveszélyes, ha annak viselkedését magas etikai normák korlátoznák.

2. 2. Szocializmus kontra kapitalizmus

A Rerum novarum egyik fő erénye, hogy már kiteljesedése előtt is tisztán látta a szocialista rendszer tévútját. A világtörténelemben időszakról és kultúrától

függően többféle kapitalista és többféle szocialista rendszer létezett, létezik. A két gazdaság (és társadalom) rendező modell közötti fő különbség abból adódik, hogy milyen emberképet tartanak szem előtt, s ehhez kapcsolódóan mekkora teret engednek az emberi szabadságnak. Kapitalizmus nincs szabad piac nélkül, szocializmus nincs erős, atyáskodó, dirigáló államapparátus nélkül. Mi magyarok megtanultuk, hogy melyik modellben teljesebben ki jobban az emberi szabadság, hol kap nagyobb irányító szerepet a piac és a verseny. Az egyházi tanítás ugyanakkor érthetően mindig is kerülte a két alapmodell bármelyikének is az „istenítését”. Mégis, amíg a szocialista rendszert alapjaiban romlottnak tartotta, addig a kapitalizmus esetében inkább csak annak vadhajtásaira hívta fel a figyelmet.

A kapitalizmus, vagy tőkés rend mellett e kontextusban szinonimaként használják az enciklikák a (mindenféle jelzők nélküli) liberalizmust. A *Rerum novarum* negyvenedik évfordulóján, a nagy gazdasági válság idejében ekként fogalmaz a pápa:

„[az Egyház] nem vár segítséget sem a liberalizmustól, sem a szocializmustól, hiszen a liberalizmus már bebizonyította, hogy teljességgel alkalmatlan a társadalmi kérdések igazságos megoldására, a szocializmus pedig olyan gyógymódot kínál ezekre a kérdésekre, ami még sokkal rosszabb, mint maga a betegség, s ami az emberi társadalmat még nagyobb veszélyekbe sodorta volna.”²²⁸

Néhány évtized tanulsága birtokában még világosabb a megreformált kapitalizmus melletti voksolás:

„[...] nem tekinthetjük a szocialista rendszert alternatív modellnek, amely valójában államkapitalizmust jelent, hanem a szabad munka, a vállalkozás és az együttműködés társadalma jelent alternatívát. Ez nem mond ellent a piacnak, de igényli, hogy az állam megfelelőképpen szabályozza az egész társadalom alapvető szükségleteinek kielégítését.”²²⁹

Ugyanitt II. János Pál pápa a kereszténység számára elfogadható piacgazdaság főbb jellemzőit is felvázolja azon kérdésen elmélkedve, hogy a kapitalista út a követendő-e:

„Ha a ’kapitalizmus’ olyan gazdasági rendszert jelent, amely elismeri a vállalkozás, a piac, a magántulajdon és ebből következően a terme-

²⁸ QA 10.

²⁹ CA 35.

lőeszközök felhasználásával járó felelősség, valamint a szabad emberi kezdeményezés alapvető és pozitív szerepét a gazdasági életben, a válasz természetesen 'igen', még ha talán helyesebb lenne 'vállalkozói gazdaságról', vagy 'piacgazdaságról', vagy egyszerűen 'szabad piacgazdaságról' beszélni. De ha a 'kapitalizmus' alatt olyan rendszert értünk, amelyben a gazdasági téren érvényesülő szabadság nem egy olyan szilárd politikai rendbe illeszkedik, amely a gazdasági szabadságot a teljes emberi szabadság szolgálatába állítja és a teljes emberi szabadság egyik összetevőjének tekinti, melynek etikai és vallási magja van, akkor a válasz egyértelműen a 'nem'.³⁰

A magántulajdon, a vállalkozói szabad kezdeményezés és a mindezeknek teret adó piac, valamint az ezek eredőjeként megvalósuló verseny akkor szolgálja az ember javát, ha a gazdasági szabadsághoz felelősségérzet is társul, ha az egyes emberek döntéseit etikai megfontolások is vezetik. Ezt nevezhetjük „Istenre tekintő, emberarcú kapitalizmus”-nak, amelyben fontos szerep jut az emberi szabadságnak teret adó versenynek, így az azt fenntartani kívánó versenypolitikának is.

3. Néhány versenypolitikai kulcskérdés

A forrásként használt dokumentumok nem elsősorban azért születtek, hogy versenypolitikai relevanciájú gyakorlati iránymutatást adjanak. Mégis, helyenként kifejezetten „versenyre utaló jeleket” találhatunk. Megjegyzendő, hogy e körben éppen az ünneplésre alapot adó *Rerum novarum* a legszűkebb forrás: a XIX. század végén kiadott enciklikában sem a verseny, vagy versengés, sem a piac kifejezések nem fordulnak elő.

3. 1. A piac és annak allokációs funkciója

XVI. Benedek pápa szociális enciklikájában a következőképpen vélekedik a piac szerepéről:

„A piac, amennyiben a kölcsönös, általános bizalom légköre veszi körül, az az intézmény, amely lehetővé teszi, hogy olyan emberek találkozzanak össze, akiket mint gazdasági szereplőket a kapcsolataikat szabályozó megállapodás irányítja, akik értékarányossági ala-

³⁰ CA 42.

pon kicserélik javaikat és szolgáltatásaikat szükségleteik és vágyaik kielégítése céljából. A piac az úgynevezett *kölcsönös igazságosság* alapelveinek alanya, mert ez a fajta igazságosság az egyenlő felek közötti adás- és kapás-viszonyt szabályozza. [...]

Az Egyház minden időben úgy tartotta, hogy a gazdasági tevékenység nem fogható fel valamiféle társadalomellenes dolognak. A piac önmagában nem az a terep, ahol az erős a gyenge fölé kerekedhet, és nem is szabad ilyenné válnia. A társadalomnak nem kell védekeznie a piac ellen, mintha a piac *ipso facto*, léténél fogva eleve a hiteles emberi viszonyok halálát hozná magával. Az kétségtelenül igaz viszont, hogy a piac negatív módon is működtethető, de nem azért, mert ilyen a piac természete, hanem mert bizonyos ideológia így irányíthatja. Nem szabad elfeledni, hogy piac, a maga póré állapotában – nem létezik. Formáját kulturális tényezőktől nyeri, ezek adják meg a piac sajátosságait és irányítják azt. A gazdaság és a pénzügy eszközök, amelyeket lehet rosszul használni, ha irányítóit tisztán önző célok ösztönzik. Így önmagukban véve jó eszközök is veszedelmesekké változtathatók.³¹

A Rerum novarum százéves évfordulóján kiadott enciklika szerint:

„Az egyes országokban és a nemzetközi kapcsolatok terén is a szabadpiac látszik a leghatékonyabb útnak az erőforrások elosztására és a szükségletek legmegfelelőbb kielégítésére. De ez csak – amennyiben vásárlóértékkel rendelkeznek – a ’megvásárolható’ szükségletekre, továbbá azokra az erőforrásokra érvényes, amelyek megfelelő áron ’eladhatók’. De számos olyan emberi szükséglet létezik, amely nem elégíthető ki a piacon. A felebaráti szeretetből és a jogszerűségből adódó súlyos kötelezettség annak megakadályozása, hogy az alapvető emberi szükségletek ne maradjanak kielégítetlenek és a hiányt szenvedő emberek ne pusztuljanak el.”³²

Világos üzenet: a szabadpiac a legjobb módszer a szűkösen rendelkezésre álló javak elosztására. Ezt a főszabályt kétféle irányból finomítja II. János Pál pápa. Egyrészt vannak olyan javak, méghozzá, tegyük hozzá, gyakran ezek az igazán fontos dolgok az életben, amelyek nem árufogyasztást igénylő, hanem magasabb rendű emberi szükségleteket elégítenek ki (szeretet, törődés, lelki segély, stb.). Másfelől, vannak olyan emberi szükségletek, amelyek minden embernek kell, hogy járjanak. Nem azért, mert ő személy szerint megérdemli,

³¹ CV 35. és 36.

³² CA 34.

hanem mert emberként, „alanyi jogon” kijár neki. Hogy pontosan melyek ezek a szükségletek, melyek azok az áruk, vagy szolgáltatások, amelyeknek mindenkihez el kell jutnia, piaci kudarc esetén állami vagy egyéb közösségi pótmecchanizmus révén, bölcsen nem szól az enciklika. Annyi követelményt támaszt az enciklika csupán, hogy a hiányt szenvedő emberek ne pusztuljanak el. Ez minden bizonnyal a földi élethez minimálisan szükséges táplálkozást, lakhatást és egészségügyi ellátást jelenti. Koronként és országonként eltérő tartalommal, de biztosítani igyekszik az állam a jogi szabályozás és kapcsolódó gazdaságpolitika révén (azon belül is különösen adószabályokkal, vagy árszabályozással) az ún. közszolgáltatásokat, vagy általános érdekű szolgáltatásokat.³³ Hogy egy ország éppen milyen szinten húzza meg az emberi minimum szintjét, gazdasági fejlettségétől kell hogy függjön. Mint arra kitérünk alább, ha az állam túlzottan magasra helyezi ezt a mércét, „túlvédi” a kiszolgáltatottabb helyzetben levő fogyasztókat, munkavállalókat, hosszú távon kedvezőtlen hatásokat fog produkálni, és a rendszer előbb-utóbb fenntarthatatlanná válik (egyrészt mert elkényelmesít, másrészt mert nem megfizethetők a költségei).

Mint ahogy a versenyt, úgy a piacot sem tartja az egyház egyedül üdvözítő rendező elvnek. Egyik hibájaként időről időre felmerül, hogy nem képes megoldani a teremtett javak oly módon való elosztását, hogy akár országon belül, akár nemzetek között ne forduljanak elő ordító aránytalanságok. Egy másik, részben a globális szinten nézve kiegyensúlyozatlan fejlődéshez kapcsolódó problémakör a fogyasztói társadalom kialakulása. Ennek kapcsán II. János Pál pápát szeretném idézni:

„[...] Nagyon tanulságos a legújabb idők egy sajnálatos felismerése: az elmaradottak tűrhetetlen nyomorúsága mellett megtalálható a túlfejlettségnek az a foka, amely már elfogadhatatlan, mert miként az első, ez is ellentétes az igazi jóléttel és boldogulással. Ez a túlfejlettség, amelyben mindenféle anyagi javak túláradóan állnak egyes társadalmi rétegek rendelkezésére, könnyen a »birtoklás« rabszolgájává és közvetlen élvezőjévé teszi az embert, akinek nincs más perspektívája, mint a gyarapodás vagy a birtokolt dolgok állandó cseréje a fejlettebbekre. Ez az úgynevezett »fogyasztói társadalom«, amely pocsékol és termeli a hulladékot. Azt a tárgyat, amelyet birtokolnak, mindig újra és tökéletesebbre cserélik, nem törődve azzal, hogy az még használható vagy a szegényebbeknek javára szolgálhatna.”³⁴

³³ Az uniós versenyjogban a közérdekű gazdasági szolgáltatást nyújtó vállalkozások kivételesen eltérhetnek a szigorú versenyszabályoktól, ha enélkül a rájuk bízott közfeladatot nem tudnák ellátni, s ez a „kibúvó” nem ellentétes az uniós érdekekkel sem (EUMSZ. 106. cikk (2) bekezdése).

³⁴ SRS 28.

Néhány évvel korábban, a *Rerum novarum* nyolcvanadik évfordulójáról megemlékezve, már VI. Pál pápa is felhívta a figyelmet e modern kori materializmus veszélyeire, egyben példázva az egyház versennyel kapcsolatos „szertem, de...” álláspontját:

„[...] A korlátlan verseny a reklám modern – az emberek igényeinek manipulálására alkalmas – eszközeit használva mindig új és új termékeket dob piacra és ösztönzi ezek elfogyasztását, miközben régi, de még termelőképes vállalatok veszteségessé válnak. Amikor a népesség jelentős része még elemi szükségleteit sem képes kielégíteni, akkor fölösleges álszükségletek felszításáért folyik a verseny; így hát nagyon is jogos a kérdés: nem fordítja-e az ember, óriási vívmányai dacára, önmaga ellen teremtő erejének gyümölcsét? Vagyis, miután birtokba vette és hasznosította a természet kincseit – amint kell is tennie –, nem válik-e ő maga az általa termelt tárgyak rabszolgájává?”³⁵

3. 2. *A verseny*

„Ahogyan az emberi társadalom mint egység nem alapulhat az „osztályharcon”, úgy a gazdaság helyes rendje sem engedhető át a benne működő erők szabad versenyének. [...] a szabadverseny, noha szilárd határok közé szorítva helyes és kétségtől mentesen hasznos dolog, arra teljességgel képtelen, hogy a gazdaságot szabályozza. [...] ez a hatalom egy vak energia, irányát nélkülöző erő, amely határozott korlátozásra és bölcs irányításra szorulna ahhoz, hogy jólétet hozhasson az embereknek. Valami magasabbrendű és nemesebb erőt kellene tehát találni, amely ezt a hatalmat [...] kormányozná: ez pedig nem más, mint a társadalmi igazságosság és a társadalmi szeretet.”³⁶

Az, hogy a versenyről egy enciklika szól-e egyáltalán, s ha igen, milyen hanggal, minden bizonnyal inkább az adott kor valóságától, mintsem a Biblia isteni üzenetétől függően alakul. A fenti idézetről sem könnyű megállapítani, hogy azt a versenyt (és ezzel együtt a piacgazdaságot) támogatók, vagy éppen a szabad kezdeményezésekkel szemben az állam atyáskodó bölcsességében hívők táborába tűzheti-e inkább zászlajára. A két világháború közötti időszakban járnunk, amikor érezhető negatív hatását a nagy gazdasági világválság, s megfelelő piacvédő állami szabályozás a valóságban csak kevés helyen létezett, miközben

³⁵ OA 9.

³⁶ QA 88.

a szocialista, piacot és versenyt kiiktató, receptre kiadott gyógyszert még csak kevés országban osztogatják. Ilyen történelmi környezetben én inkább verseny-pártinak értékelem a fenti idézetet.

A versenybarát megfogalmazás abból adódik, hogy a határok közé szorított versenyt „kétségkívül hasznos dolognak” tartja a pápa. Amit kritizál, az a mindenféle gát nélkül, vadon hömpölygő, árként pusztító verseny, illetve a felebaráti szeretetet nélkülöző versenyszellem. A konfliktusokat, bizalmatlanságot, békétlenséget eredményező versenyszellem akadályozza olyan struktúrák létrejöttét, amelyek a fejlődés menetét a teljesebb igazságosság szempontjai szerint tartanak egyensúlyban ahelyett, hogy az emberek közötti egyenlőtlenséget növelnék.³⁷

Azt is érdemes észrevenni, hogy az enciklika a verseny keretek közé szorítására nem automatikusan az állami rendszabályokat tartja kívánatosnak, hanem szélesebb értelemben fogalmaz meg elvárást, inkább szemléletváltást kíván meg, mintsem rendszabályok tömkelegét.

Egy azonban biztosan állítható: a korlátlanul szabad versenyt, az emberi önzésre épülő konkurenciát az egyház sem ekkor, sem később nem tartotta elfogadhatónak. De hát éppen ez a versenyjog, a versenyszabályozás lényege is: a versenyt, mint nyers erőt, keretek közé kell szorítani, hogy az valóban a közjót szolgálja.

Van tehát jó verseny és rossz verseny. Jó verseny az, amely a gazdaságilag leginkább hatékony, ugyanakkor a teljes embert szolgáló megoldást választja, méghozzá nemcsak rövid távon, időlegesen, hanem tartósan. A versenyjog léte önmagában mutatja, hogy a jogalkotók felismerték: a teljesen magára hagyott piacon az önpusztító erők is elszabadulnak. Önérdektől vezérelve a versenytársak kartellbe tömörülhetnek, vagy éppen tisztességtelen eszközökkel küzdenek a fogyasztók kegyeiért és pénztárcájáért, illetve felvásárlásokkal irtják ki a konkurenciát. A versenyjog legfontosabb feladata magát a gazdasági versenyt – mint az emberi méltóság részét képező szabadság gyakorlásának egyik dimenzióját – megvédeni ön maga pusztító erejétől. Természetesen ezen túlmenően az egyes versenyelméleti iskolák különböző mértékű állami és versenyjogi intervenciót tartanak kívánatosnak, főként annak függvényében, hogy mennyire bíznak a piaci spontán mechanizmusokban, azok „öngyógyító képességében”.

A versenyjog feladata a verseny határok között tartása. Ezzel azonban még nem tettünk meg mindent, hogy keresztény szempontból is optimális eredmény szülessen. A gazdaságpolitika egyéb eszközeivel kell elérni, hogy az igazságosság (vagy talán inkább az irgalmasság) követelményei is érvényesüljenek. VI. Pál pápát idézve:

³⁷ OA 45.

„A szabad piacot nem megszüntetni kell, hanem olyan keretek között kell tartani, amelyek valóban jogszerűvé és erkölcsössé, vagyis emberivé teszik.”³⁸

3.3. A profit

„Az Egyház elismeri a haszon jogszerű funkcióját, mint amely a vállalkozás jó működését jelzi. Ugyanis amikor egy vállalkozás nyereséget ér el, az azt jelenti, hogy a termelési tényezőket helyesen választották meg és az ember szükségleteit megfelelőképpen elégítették ki. De mégsem a haszon a vállalkozás egyetlen fokmérője. A vállalkozás célja ugyanis nem kizárólag a haszonszerzés, hanem cél maga a vállalkozás is, mint *emberek közössége*. A profit tehát szabályozó szerepet tölt be a vállalkozás életében, de nem kizárólagos. Itt ugyanis *más emberi és erkölcsi tényezőket* is számításba kell venni, amelyek – legalábbis hosszú távon – ugyanúgy lényegesek a vállalkozás életében.”³⁹

Ezen idézethez túl sok kommentár nem kívánkozik. Az egyházi tanítás nem ítéli el a profitra való törekedést. Nagyon helyesen tudomásul veszi, hogy emberi természetünkben az következik, hogy egy tevékenységbe, különösen ha az energiával és kockázattal jár, legtöbbször csak akkor fogunk bele, ha cserébe megfelelő, minél nagyobb hasznot tehetünk zsebre. Ennek kapcsán lehetne beszélni a realizált (magas) haszon visszaforgatásának keresztény életstílusba illő módszeréről, az enciklika azonban inkább arra irányítja a figyelmet, hogy helyes értékrend esetén egy nullszaldós vállalkozás is lehet értelmes.⁴⁰

E kérdést még hosszan lehetne taglalni, kitérve arra, hogy a „nem mindenáron, minél magasabb profitot” tétel meg kell hogy gátoljon például egy alapvetően erkölcstelen tevékenység végzésében egy keresztény vállalkozót. Konkrétabb példákat mellőzve is belátható, hogy a bűnre vivő emberi igény kielégítését nem lehet pártolni, mégha az kiemelkedő hasznot hozna is, még akkor sem, ha az extraprofitból később a szegények és árvák megsegítésére is

³⁸ PP 61.

³⁹ CA 35.

⁴⁰ Itt belefutunk egy értelmezési kérdésbe is, hogy pontosan mit is nevezünk profitnak? Ha profit alatt csak a szükséges befektetések és a befektetett tőke után egyébként is járó hozadékot meghaladó bevételrészről tekintjük, akkor gazdaságilag is életszerű lehet a vatikáni elvárás. Az a vállalkozás azonban, amely néhány év távlatában sem termeli meg a múltbeli és jövőbeli költségek fedezetét és nem biztosít a tulajdonosoknak és a munkavállalóknak megfelelő megélhetést, gazdaságilag káros, pazarló, fenntartása az „együtt vagyunk, szeretjük egymást” indokkal nem védhető.

költők.⁴¹ A piacnak, a profitszerzésnek vannak nem-közgazdasági eredetű, hanem erkölcsi korlátjai is. Ehhez a gondolathoz kapcsolható II. János Pál pápa intelme, amely a gazdaság működése kapcsán két Isten akaratával ellenkező, lényegében bűnnek nevezhető jelenségre hívja fel a figyelmet:

„[...] az egyik a profit utáni kizárólagos vágy, a másik pedig az a hatalomvágy, amely saját akaratát is rá akarja kényszeríteni a másikra. Mindkettőhöz, jobb megismerés végett, hozzáfűzhető kifejezés: a 'minden áron'. Itt ugyanis az emberi akaratok feletti uralomról van szó, annak minden következményével együtt.”⁴²

3. 4. Dinamizmus és fejlődés

A versenyt nem lehet élethűen statikus állapotként szemlélni. A versengés lényegi eleme a dinamizmus, a megújulás, az új utak, megoldások keresése. Úgy is fogalmazhatunk, hogy jobban serkenti az embert arra, hogy folytassa a teremtés művét e földön.

„Támogatni kell tehát a műszaki fejlődést, az újító szellemet, a vállalatok létesítésére és bővítésére irányuló törekvést, a termelési módszerek korszerűsítését és a termelésben részt vevők erőfeszítéseit, vagyis mindent, ami a gazdasági fejlődést szolgálja. E termelés végső rendeltetése nem pusztán a termékek halmozása, nem is a nyereség vagy a hatalom, hanem az ember szolgálata; mégpedig az egész emberé...”⁴³

A talentumokról szóló példabeszéd is arra hívja fel a figyelmet, hogy a ránk bízott anyagi és szellemi javakkal jól, kreatívan kell gazdálkodnunk, azokat nem egyszerűen megőrizni kell, hanem magunk és a köz javára kamatoztatni. II. János Pál pápa arra hív fel, hogy

⁴¹ Félreértések elkerülése végett meg szeretném jegyezni, hogy itt távolról sem általában a nagy vállalkozások pl. alapítványokon keresztüli jótékonykodás ellen szólok, hanem csak annyit állítok, hogy a kifejezetten bűnbe vivő árucikkeket gyártók (pl. tömegpusztító fegyverek, öncélú szexualitást szolgáló termékek) ténykedése nem lesz pusztán azért elfogadható, mert hasznuk egy részét jó célra fordítják.

⁴² SRS 37.

⁴³ GS 64.

„[...] nagyobb elszántsággal vállaljuk a mindenkit sürgető kötelezettséget, hogy a többiek teljes fejlődésén munkálkodjunk: 'Az egész ember és minden ember fejlődésén'.⁴⁴

A fejlődést az egyház társadalmi tanítása szintén a keresztény emberkép prizmáján keresztül látja. Az előbb idézett enciklika 46. pontja szerint:

„[...] A csupán gazdasági fejlődés nem szabadíthatja fel az embert, sőt ellenkezőleg, még nagyobb szolgásgba taszíthatja. Az a fejlődés, amely nem foglalja magába az ember **kulturális, természetfeletti jelleget, vallási dimenzióját**, olyan mértékben, hogy el sem ismeri ezeket és nem ezekhez méri törekvéseit és prioritásait, **még kevésbé** járul hozzá az igazi felszabadításhoz.”

3. 5. *Összefogás, együttműködés*

Bizonyos piacokon a vállalkozások dinamikusabb teljesítményre képesek, ha egy bizonyos előremutató cél érdekében (nem pusztán az árak magasán tartása végett) egymással összefognak. Közös kutatással olcsóbban és gyorsabban lehet új gyógyszert létrehozni, közös gyártással szintén eredményesebben lehet egy bonyolult technológiájú árut, például egy személygépkocsit a piacra vinni. Minden bizonnyal erre is utal az alábbi idézet:

„[...] az a természetes út, hogy amiképpen az egymás közelében élők községek hoznak létre, úgy azok is, akik ugyanazt a szakmát vagy hivatást gyakorolják, akár a gazdaságban, akár másféle munkakörben dolgoznak, valamiféle szervezetbe, testületbe tömörüljenek.”⁴⁵

Másik, versenypolitikai relevanciájú olvasata e tételnek a szakmai kamarák létrehozására való buzdítás. A különféle elnevezésű és jogi státuszú szakmai szövetségek versenyjogi kezelése a mai versenypolitikában is fontos kérdés. Minden hasznos funkciójuk mellett ugyanis e szervezetek hozhatnak a tagjaik versenyszabadságát korlátozó intézkedéseket (lásd díjak minimumának meghatározása, vagy reklámtilalom), amelyek megítélésénél nagyon nehéz lehet a társadalmi szintű előny/hátrány mérlegelés. Az enciklika természetesen nem ér el ilyen mélységeket, inkább az önszerveződés fontosságát hangsúlyozza, amely jól illeszkedik az alább tárgyalt katolikus szubszidiaritás elméletébe.

⁴⁴ SRS 30.

⁴⁵ QA 83.

3. 6. A piaci hatalom veszélyei

A versenypolitikában nagy vita tárgyát képezte mindig is, hogy pontosan mit kell piaci hatalmon érteni, hol van az a pont, ameddig „rendes versenykörülmények” uralkodnak, s hol van, amikortól egy vagy több vállalat piaci uralmáról lehet beszélni. A *Populorum Progressio* világosan fogalmaz azzal kapcsolatban, hogy a szabad piaci versenyt ott tartja optimális rendező elvnek, ahol a felek között nincsen jelentős helyzetbeli különbség. Ebben az esetben minden bizonnyal igaz lesz a késő skolasztikusok azon tétele, hogy a szabad alku útján kialakított ár kölcsönösen előnyös és igazságos lesz. Igaz, ezt konkrétan a munkaerőpiacra és a nemzetek közötti gazdasági kapcsolatra nézve fogalmazza meg az enciklika, de minden bizonnyal általánosabb jelentéssel is bír:

„58. [...] a szabad piac szabályai nem felelnek meg arra a célra, hogy egymagukban irányítsák az államok nemzetközi kapcsolatait. Hasznosak ellenben minden olyan esetben, ha a felek gazdasági ereje nem különbözik túlságosan egymástól, sőt, ilyenkor erősen ösztönöz a további haladásra és az erőfeszítéseket juttatja megérdemelt előnyhöz.”

Az egyház társadalmi tanítása, hasonlóan a zabolázatlan versenyhez, nem sok jót tartogat a piaci hatalmasokkal szemben.

„A gazdasági fejlődésnek az ember ellenőrzése alatt kell maradnia; s nem szabad átengedni a túlságosan nagy gazdasági hatalommal rendelkező személyeknek vagy csoportoknak, kizárólagos jelleggel az államnak, vagy néhány hatalmasabb nemzetnek.”⁴⁶

A pápai enciklikák elítélik mind a piaci, mind az állami túlhatalmat. Fontos e két lehetőséget egyszerre szem előtt tartani. Olykor előfordulhat, hogy a piaci szereplők túlhatalmával szemben olyan megoldást kínálnak, amely az állam túlhatalmát fogja eredményezni. Csöbörből vödörbe. A politikának a realitások között kell mozognia: a keresztény ideált csak megközelíteni tudjuk, elérni nem; az emberi gyarlóságból is következik, hogy a gazdasági (és gyakran ebből adódóan politikai) hatalomra szert tevő személyek nem tudnak a közjót szolgáló módon élni lehetőségeikkel.

A globális világ gazdaságban a gazdasági és olykor politikai (árnyék) hatalom birtokosaként sokak számára a „multik” testesítik meg a hatalmasokat. Helyzetükből fakadó előnyökkel élhetnek, de akár vissza is élhetnek:

⁴⁶ GS 65.

„A multinacionális vállalatok akkor töltik be igazi feladatukat, ha a fejlettebb gazdaságok rendjét is magukkal hozzák, s ezzel a hazai gazdasági kultúrát, morált fejlesztik. A gyengébb gazdasági partnerrel szemben mindig fennáll a lehetősége és kísértése az erőfölény érvényesítésének.”⁴⁷

A versenypolitika segíthet megelőzni az ilyen helyzetek létrejöttét (lásd pl. előzetes fúziókontroll), vagy ha azok már kialakultak, bizonyos keretek közé kell hogy szorítsa a gazdasági erőfölényben levőket (visszaélés tilalma). A magán, vagy akár állami gazdasági hatalommal szembeni fellépés az egyik legfontosabb jellemvonása a freiburgi versenyiskolának, amelynek képviselői közül sokan gyakorló katolikusként közel álltak az egyház gazdasági tanításához.

A versenyjogban az állami beavatkozás küszöbét jelentő gazdasági erőfölény mércéjét viszonylag magasra tette a joggyakorlat (Magyarországhoz és Európához képest az USA-ban még inkább). A versenyjog egyoldalú magatartások esetén csak a kifejezetten nagy piaci részesedéssel megáldott vállalatok esetében lát tennivalót. Látható, hogy az egyház társadalmi tanítása ennél alacsonyabb mércét használ: minden olyan esetben, ahol nincs egyenlő alkupozió, tart attól, hogy nem fog igazságos eredménnyel zárulni az alku. A problémafelvetésen túl azonban használható megoldást nem nagyon kínál e kérdésre. Ez érthető is: jelentős jogi szabályozási problémát okozna e kérdés, hiszen nem sok olyan piaci ügylet van, ahol valóban egyenlő súlyban levők bokszolnak egymással. Itt is látni kell, hogy az erőprobléma nem kizárólag versenyjogi kezelést igényel, sok más jogág tartalmaz idevágó szabályokat, elég például a polgári jogban található fogyasztóvédelmi jellegű, ÁSZF-ekhez kapcsolódó szabályokra gondolni.

4. Versenyszabadság és állami szerepvállalás

4. 1. Szubszidiaritás

Az állami szerepvállalás felvezetőjeként keresve sem találhatunk idevágóbb szövegrészt, mint XXIII. János pápa 1961-ben, a *Rerum novarum* hetvenedik „születésnapján” kiadott *Mater et magistra* kezdetű enciklikájának e témáról szóló kijelentéseit:

„51. Először is szögezzük le, hogy a gazdasági életben a döntő szerep a magánkezdeményezéseké kell legyen [...]”

⁴⁷ MKPK (1996) 59. pont

52. [...] szükséges az államhatalom jelenléte is, hogy közbelépésével az anyagi javak megfelelő növekedését előmozdítsa, úgy, hogy a társadalom haladásához, ennél fogva a közjó növekedéséhez vezessen.”

Az állami szerepvállalás hasznosságát a szubszidiaritás elvén keresztül kell szemlélni. A MKPK körlevele a szubszidiaritást az egyház társadalmi tanításából különösen kiemelendő három szempont egyikeként említi a személy elsődleges méltósága és a szolidaritás mellett.⁴⁸ A szubszidiaritás fogalmát (amelyet Maastricht óta az EK, majd az EU is divatosan vállalt rendezőelvként hirdet) XI. Pius a Quadragesimo anno kezdetű enciklikában fejtette ki:

„79. [...] amit az egyes egyének saját erejükből és képességeik révén meg tudnak valósítani, azt a hatáskörükből kivenni és a közösségre bízni tilos; éppen így mindazt, amit egy kisebb és alacsonyabb szinten szerveződött közösség képes végrehajtani és ellátni, egy nagyobb és magasabb szinten szerveződött társulásra áthárítani jogszerűtlenség és egyúttal súlyos bűn, a társadalom helyes rendjének felforgatása, mivel minden társadalmi tevékenység lényegénél és benne rejlő erejénél fogva segíteni – szubszidiálni – köteles a társadalom egyes részeit, ellenben soha nem szabad bomlasztania vagy bekebeleznie azokat.”

Az államnak tehát támogató, ösztönző, szervező, hiánypótló és kiegészítő funkciója van, melynek mértéke a „szükséges és elégséges segítségnyújtás elvén”⁴⁹ nyugszik. Az állami szerepvállalás nem lehet olyan széleskörű, a mindennapok életébe annyira behatoló, hogy az az egyének cselekvési szabadságát ne engedje kibontakozni.⁵⁰

Mi a helyzet a szubszidiaritás elvének megvalósulásával a versenyszabályozás terén? Úgy gondolom, hogy itt az alapkérdés nem is annyira az, hogy ha van egy probléma, azt pontosan kinek kell szabályoznia, hanem inkább az, hogy van-e egyáltalán versenyprobléma. Gátak közé kell-e szorítani a cégek árazási politikáját, védeni kell-e a kereskedőt a gyártó által ráerőltetett ártól, vannak-e olyan nagyhatalmú vállalatok, amelyek árazását felügyelni kell? Ha a válasz igenlő, az államon kívül nem nagyon merül fel más hatékony „szabályozó hely”. Időről időre felbukkannak, sőt uralmi pozícióba is kerülnek olyan nézetek, melyek szerint az állam csak a legvégső esetben kell, hogy a verseny folyamatába avatkozzon. Ha a piacok produkálnak is időlegesen nemkívánatos eredményeket, bízni kell a piaci mechanizmus öngyógyító képességében. Egy

⁴⁸ MKPK (1996) 24. pont.

⁴⁹ MM 53.

⁵⁰ MM 55.

példával élve, nem kell tiltani a monopolizációt, mégha az rövid távon fáj is a többet fizető lakosságnak, mert a magas árak előbb-utóbb piacralépésre ösztönöznek, versenyt teremtenek. E piachívő megközelítés volt jellemző az utóbbi időszak konzervatív amerikai kormányzatai alatt, de Európában nagyobb térre nem tett szert – hasonlóan az egyház társadalmi tanítását sem hatja át a piacba vetett ilyen fokú hit.

Visszatérve az állami piacsabályozás meghatározó jellegére, ez alól Európában az Európai Unió egy fontos kivételt jelent: azok a versenyproblémák, amelyek átlépik egy ország határát, azok a versenykorlátozások, melyek érinthetik a tagállamok közötti kereskedelmet, egységes uniós szabályok szerint oldandók meg. A szubszidiaritás itt annyiban érvényesül, hogy az utóbbi években preferált a tagállami szervek (akár uniós jogot érvényesítő) eljárása a brüsszeli uniós hatóságokhoz képest. A „köztes” szint, azaz önkormányzati, szakmai önszabályozás kisebb szerepet játszik. Ennek az lehet az oka, hogy minél inkább a szabályozandók közelébe helyezzük a szabályozási hatáskört, annál valószínűbb, hogy nem tisztán a közérdeket szolgáló szabályozás születik, azt a szabályozottak érdekvédelemmel torzítani fogja. Hasonló gondokat vetne fel, ha a céhes időket felidézve a szakmai szervezetekre bízánk piacaik önszabályozását. Nem véletlen, hogy számos versenyhatósági eljárás⁵¹ tárgyát képezte kamarák, ágazati érdekképviseletek versenytorzításra alkalmas döntései a díjak minimumának megállapítása, vagy a reklámozás korlátozása kapcsán.

4. 2. Piac és állam: a szociális piacgazdaság

A mai gazdaságpolitikák közül lényegében nincs olyan, amely a piac, vagy az állam kizárólagos dominanciájára építené rendszerét. A különbség közöttük alapvetően abban van, hogy mennyi államot és mennyi piacot tartanak kívánatosnak a közjó megvalósítása érdekében. A katolikus társadalmi tanításban az államnak – egyfajta reakcióként a túlzottan szabad, liberális kapitalizmusra – mindig is fontos szerep jutott. Már csak a szocializmussal szemben ideológiai harc miatt is ügyeltek arra, hogy az állam se kapjon túlhangsúlyos szerepet. A vatikáni tanítás receptje: szabad kezdeményezés + közösségi és állami szerepvállalás = teljes embert szolgáló jólét.

Az enciklikák közül a legfrissebbet idézve e helyen:

„[A piac működésén túl] az Egyház társadalmi tanítása azonban soha nem mulasztotta el világossá tenni az *osztó igazságosság*, valamint

⁵¹ Például 2010 áprilisában a GVH versenytanácsa a Vj-143/2008. számú ügyben 200 ezer Ft-ra büntette a Magyar Növényvédő Mérnöki és Növényorvosi Kamarát, mert Etikai Kódexében tagjai számára ajánlott árakat tett közzé.

a *társadalmi igazságosság* jelentőségét sem, éppen a piacgazdaság szempontjából; nemcsak azért, mert a piacgazdaság a tágabb társadalmi és politikai közegbe ágyazódik bele, hanem ama szélesebb viszonyhálózat miatt is, amelyben maga a piac is tevékenykedik. Ha a piac egyedül a cseretárgyak értékegyenlőségének alapelveire hagyatkozik, akkor valójában nem képes megteremteni azt a társadalmi kohéziót, amire pedig éppen neki van szüksége ahhoz, hogy jól működjön. A piac a szolidaritás és a kölcsönös bizalom belső formái nélkül nem képes teljességgel betölteni gazdasági szerepét.⁵²

A katolikus egyház gazdasági világgképének emberközpontúsága itt is éreztetni hatását:

„Az ember ma gyakran elvész az állam és a piac két pólusa között. Néha ugyanis úgy tűnik, mintha időnként csak árutermelőként és -fogyasztóként, vagy az állam közigazgatási alanyaként létezne, mintha feledésbe merülne, hogy az emberek együttélésének nem célja sem az állam, sem a piac, hanem az ember önmagában olyan páratlan értékkel bír, hogy az államnak is és a piacnak is szolgálnia kell.”⁵³

A *Rerum novarum* százéves évfordulóján a következőket olvashatjuk:

„A gazdasági tevékenység terén minden bizonnyal létezik a legitim önállóságnak olyan szférája, amelybe az államnak nem szabad beavatkoznia. Ugyanakkor az állam feladata megszabni azt a jogi keretet, amelyen belül kialakulnak a gazdasági kapcsolatok, és köteles ily módon szavatolni a szabad gazdaság elsődleges feltételeit, egy olyan gazdaságét, amely feltételezi a felek bizonyos egyenlőségét, oly módon, hogy egyikük se lehessen annyira hatalmas, hogy a többi valószínűleg szolgátságba vessen.”⁵⁴

„A gazdasági tevékenység [...] nem folyhat intézményi, jogi és politikai szempontból légtüres térben. Éppen ellenkezőleg, feltételezi, hogy a stabil pénzen és a hatékony közszolgáltatásokon kívül biztos garanciákat kap az egyéni szabadság és a tulajdon vonatkozásában. Az állam legfőbb feladata e biztonság garantálása oly módon, hogy aki dolgozik és termel, élvezhesse munkája gyümölcseit. [...] A gazda-

⁵² CV 35.

⁵³ CA 49.

⁵⁴ CA 15.

sági rend és a gazdasági fejlődés egyik legfőbb akadálya a biztonság hiánya, amihez társul a közhatalom korrupciója, valamint a meg nem engedett vállalati tőkegyarapítás és profitszerzés, amelyek törvénytelen eljárásból vagy pusztán spekulációból származnak.”⁵⁵

E második idézetben hivatkozott „gazdasági rend” kifejezés – ugyanúgy, mint a stabil értékű pénz követelménye –, valószínűleg nem véletlenül, közel esik az alapvetően liberális, de keresztény töltetű freiburgi iskola tanításának egyik sarokkövéhez, amely az állam részéről határozott, a pénzstabilitást kiemelten fontosnak tartott „Ordnungspolitik”-ot, gazdasági rendszerpolitikát várt el.

Az MKPK körlevele is külön címet szentel az állam gazdasági szerepvállalásának.

„55. A katolikus társadalmi tanítás szerint az államnak fontos szerepe van abban, hogy a piac működésének káros következményeit kiigazítsa. A társadalmi igazságosság fogalmába mindig beleértette az osztó igazságosságot, azaz az anyagi egyenlőtlenségek bizonyos csökkentését.”

Az állami keretek közé szorított, „megzabolázott”, „osztó igazságot” is szolgáló piacgazdaságot lehetséges szociális piacgazdaságnak nevezni. A magyar püspöki kari körlevél 41. pontja szerint

„Az átmenet célja a szociális piacgazdaság kiépítése volt. Ez azt jelenti, hogy a piac működésének káros hatásait az állam kiigazítja azoknál a csoportoknál, amelyek nem képesek részt venni a piaci versenyben (gyermekek, idősek, rokkantak, munkanélküliek, nagycsaládosok).”

Megjegyzendő, hogy XVI. Benedek pápa körlevelében a globális versenyről írva egyik veszélyként ír arról, hogy a költségleszorító árverseny a szociális védőháló leépülésével járhat.⁵⁶

4. 3. A „túl sok állam” veszélyei

A „túl kevés állam” időszakának nevezhető korai kapitalizmus negatív oldalait jól ismerhetjük Dickens sötét tónusú regényeiből. A szocializmus erre válaszul

⁵⁵ CA 48.

⁵⁶ CV 25.

nyíltan is felvállalta a mindent behálózó állami dominanciát, de modern korunk kapitalista világregdje is nyögi a „túl sok állam” terhét.

„[az állam] átvállalta mindazokat a terheket, amiket azelőtt ezek az utóbb felszámolt egyesületek viseltek. Így az államot a feladatok és a felelőségek szinte végtelenül nagy súlya nyomasztja, már-már az összeroppanásig.⁵⁷

„A jóléti vagy fogyasztói állam a marxizmushoz hasonlóan figyelmen kívül hagyja a szellemi értékeket.”⁵⁸

A későbbiekben íródott MKPK körlevél is megemlíti a jóléti állam veszélyeit⁵⁹ – bár azt igyekszik egyfajta közgazdasági nézetnek betudni, nem pedig köztünk élő valóságnak (igaz, hogy a rendszerváltás éveit nehéz volt jólétinek nevezni).

„Az utóbbi években a közgazdászok körében elterjedt az a nézet, hogy a jóléti állam szolgáltatásai korlátokba ütköznek, mert akadályozzák a gazdasági fejlődést. Az állam feladatainak szűkítése persze nem azonos az állam kivonulásával a gazdasági életből, hiszen fel kell építenie és fenn kell tartania a piacgazdaság intézményrendszerét; védenie kell az emberek jogait a gazdasági életben; a monopóliumok korlátozásával és a verseny szabályozásával pedig óvnia kell a verseny szabadságát.”⁶⁰

Ezen meglátás a mai napig helytálló. Felhívja a figyelmet arra a kellemetlen mellékhatásokkal járó folyamatra, amit a kevesebb, de erősebb állam jelszóval igyekeznek a politikusok népszerűsíteni. Mindennek megvan az ára, ha nem mi azonnal, akkor a gyermekeink, unokáink fizetik meg államadósságot kamat formájában. Nem lehet kellő gazdasági alapok nélkül autópályákat építeni, állami csúcsberuházásokkal fenntartani cégeket, vagy éppen csökkenő népesség, javuló életkilátások mellett fenntartani a régi időkben megálmodott nyugdíjrendszert. Bizony ismét meg kell majd tanulni, hogy a közszolgáltatásokért is (valakinek) fizetnie kell, a költséges orvosi beavatkozásoknak, vagy

⁵⁷ QA 78.

⁵⁸ CA 19.

⁵⁹ A jóléti állam természetesen nem azért lehet rossz, mert a benne lévők „jól” szeretnének élni, hanem mert az életszínvonal egységesen magas színvonalát mesterséges állami eszközökkel kívánja elérni, amelyek a gazdaság megfelelő teljesítőképessége hiányában gyakran csak külső vagy belső hitelekből finanszírozható. Jólét unokáink rovására.

⁶⁰ 65. pont, utal a CA 48. pontjára.

éppen bizonyos egyetemi tanulmányoknak olyan ára van, ami nem fedezhető az egyébként is nehezen megtelhető közös büdzséből. Igen, azt lehet mondani, hogy a nyugati jóléti állam sokban hasonlatos modell a szocializmushoz, talán annak ideálját jobban meg is közelítve. A „mindenkinek egységesen magas szintű ellátást” szlogen a közgazdasági racionalitás szerint nem tartható fenn. Hadd idézzek e helyütt a freiburgi versenyiskolához közel álló Wilhelm Röpke egyik neves művéből, mely intelmeket a közgazdász nem ma, hanem több évtizeddel ezelőtt vetett papírra: „[...] Az olyan társadalmi és gazdasági rendszer, amely a piac rendező és hajtó erejére, valamint a szabad vállalkozásra támaszkodik, nem fér meg hosszabb távon olyan rendszerrel, amely állandóan a jövedelem és a vagyon egyenlőségének biztosításán fáradozik.”⁶¹

5. Az egyház társadalmi tanításának versenypolitikai pillérei: szabadság a közjó szolgálatában

A katolikus egyháznak küldetéséből adódóan nem feladata a konkrétumok szintjén versenypolitikát formálni, a gyakorlat számára közvetlenül alkalmazható modelleket kínálni. A társadalmi igazságosság védelme érdekében viszont időről-időre megnyilatkozik oly módon, hogy azt hasznosíthatják a közgazdász/jogász gazdaság- és versenypolitikusok, törvényhozók, jogalkalmazók.

Az eddig feldolgozott szövegrészekből a „vatikáni versenyiskola” a következő főbb üzenetei körvonalazódnak:

- A piac, a verseny egy eszköz, amely nem légtüres térben működik, szereplőinek szemléletétől függően jól és rosszul is működtethető.
- Az emberi méltóság részeként a szabadság, a szabad kezdeményezés, így a gazdasági szabadság is fontos érték.
- A magára hagyott verseny pusztító erejű lenne, ezért szükség van egyfajta keresztény szemléletű üzleti etikára, az állam oldaláról pedig egyebek között versenyjogi szabályozásra.
- A közjó iránti felelősségvállalás, a tulajdon nemcsak jogosít, hanem kötelez: ez alapján a gazdasági erőfölényben levő vállalkozások felé bizonyos különleges elvárások is megfogalmazhatók.
- Nemcsak a monopólium, hanem mindenféle rangú gazdasági hatalom káros következményekkel járhat; ha nincs egyenlő alkupozíció, akkor igazságtalan eredmény születhet.
- Az állami szerepvállalás nem károsíthatja a gazdasági és polgári szabadságot, a piaci monopóliumhoz hasonlóan az állami monopólium is kerülendő.

⁶¹ Jenseits von Angebot und Nachfrage, 5. kiad. 270–278., idézi WILHELM RÖPKE: *Civitas Humana*. (válogatta és fordította J. Horváth Tamás) Budapest: Kráter, 1996. 80–81.

- Az emberi és „mennyei” dimenzió, a termelés távlatibb céljainak hangsúlyozása. Az etikai szemléletmód nem a templom falai közé való, hanem a gazdasági élet döntéseinél is ez kell, hogy vezessen minket. Az Evangélium-alapú új életstílus elterjedésével jelentősen csökkenthetők lennének a versenyjogi szabálytalanságok.

Az egyházi tanítás által hirdetett „Istenre tekintő emberarcú kapitalizmus” tartópillérei a magántulajdon, a vállalkozói szabad kezdeményezés és a mind-ezeknek teret adó piac, valamint az ezek eredőjeként megvalósuló verseny. E vállalkozói gazdaság akkor szolgálja az ember javát, ha a gazdasági szabadsághoz felelősségérzet is társul, ha az egyes emberek döntéseit a keresztény életstílusból adódó etikai megfontolások is vezetik.

A Szentírásból közvetlenül következnek, vagy közvetetten kiolvashatók bizonyos, a gazdasági életben alkalmazandó aranyszabályok. Olyan konkrét gazdaságpolitikai kérdésekre, mint hogy a progresszív adózás-e a jobb/igazságosabb megoldás, jól működik-e a jelenlegi nyugdíjrendszer, vagy éppen olyan versenypolitikai kérdésre, hogy szabad-e versenyjogi eszközökkel gátat szabni egy nagy vállalkozás szabad árképzésének, az egyház nem hogy nem adhat konkrét, kögens válaszokat, de nem is szabad adnia. A Szentírás adta keretekbe beleférhet többféle közgazdasági vagy versenyelméleti iskola tanítása. A követendő társadalmi célok kijelölésében és a felhasználható célok, módszerek jellege kapcsán lehet autentikus mondanivalója az egyháznak, a konkrét receptek azonban időről időre, sőt akár országról országra is változhatnak.

6. Záró gondolatok

A „vatikáni piacelmélet és versenyszemlélet” új életstílust kíván meg mind a fogyasztóktól, mind a vállalatvezetőktől. Továbbgondolásra érdemes kérdés, hogy mennyire lehet fenntartható módon keresztény szellemiségben irányítani egy céget. A piacok működésének törvényszerűségeit próbáljuk meg átírni a szeretet parancsával, vagy fogadjuk el a piacot olyannak, amilyen, viszont a sikeresek által finanszírozott szociális védőhálóval védjük a bajba jutottakat? Mit jelent a szociális piacgazdaság: a gazdaság szocializálását, vagy a szabad piacok működésével járó mellékhatások szociális kezelését?⁶² Az a fajta tökéle-

⁶² Ehhez hasonlatos dilemma a versenypolitikában, hogy például a fúziók engedélyezésekor szintisztán versenyjogi szempontok mentén szülessen egy döntés, vagy a mérlegelt érdekek keveredésével („felhígulásával”) a kereskedelem-, iparpolitikai, vagy éppen foglalkoztatási szempontok is mérlegre kerüljenek? A hagyományos válasz az, hogy a jó eredményhez minden intézménynek a maga politikáját kell jól csinálnia: a versenyhivatalnak a hatékony versenyt védenie, a többi állami szervnek a mellékhatásokat (átmeneti munkahelyvesztés) kezelnie.

tességre törekvő szemlélet, amelyet Jézus a naimi ifjú elé állít, hogy add el mindenedet és oszd szét a szegények között („majd kövess engem”), nem követhető azok számára, akik vállalkozásukkal sokaknak munkát és kenyeret adnak. Úgy gondolom, hogy piaci, üzleti döntéseiket mindenképp át kell hogy hassa a tízparancsolat erkölcsisége, de a felebaráti szeretet nem szabad, hogy meggátolja a versengésben. Nehéz megmondani, mi keresztény szempontból az elfogadható, jó árazás, kedvezménypolitika, vagy éppen értékesítési módozat. Egy cégvezetőnek a tulajdonosok felé eredményeket kell produkálnia. Viszont nem minden áron. Nem elfogadható erkölcstelen, emberi személyiséget (egészséget, vagy éppen lelki értékeket) romboló termékek gyártása vagy forgalmazása, a munkatársakkal szembeni embertelen magatartás. A versenytársakkal kapcsolatban azonban már nehezebb a felebaráti szeretet követelményét lefordítani. Hová jutna a gazdaságunk, ha a hasonló szolgáltatást nyújtók egymással barátkozva nem a legjobb minőséget, a legjobb áron igyekeznék nyújtani? A szabadság alapvető érték minden ember számára. A fogyasztók, vevők választási, döntési szabadságát a versenytársak „akár egymással is megegyezhetünk” szabadságával nem szabad megszüntetni. A versenytársak együttműködési szabadsága ott kell hogy véget érjen, addig terjedhet, ahonnan már a vevők választási szabadságát az ő kárukra korlátozni kezdené.

Egy utolsó záró gondolat napjaink lassan már folyamatosnak tűnő pénzügyi-gazdasági válsága kapcsán: sokan azt mondják, hogy az állami szabályozás hibáit szenvedjük, talán még többen a piacot okolják. Egyről kevés szó esik: az újabb és újabb „jóléti dolgok” megvásárlásához szükséges hiteleket nem a bankok varrták a nyakunkba, azokat mi vettük fel. Ez akkor is igaz, ha a csábító ajánlatok sokakat megtéveszthettek. A modern kor embere nehezen áll ellen az anyagi csábításnak, a hiúság vására volt az elmúlt évtized. Olyan életvitelt folytatunk, olyan nyugdíj-elvárásaink vannak, amelyeket munkánk alapján nem feltétlenül érdemlünk ki. A hatalmas állami hiányok mögött végső soron egyes embercsoportok megalapozatlan jóléte áll. E téren is hasznos lenne a keresztény jellegű életmódváltás.

A KATOLIKUS EGYHÁZ TÁRSADALMI TANÍTÁSA ÉS A VERSENYPOLITIKAI CÉLOK

TURÁNYI BERNADETT
egyetemi hallgató (PPKE JÁK)

*„A telt kezek nem kulcsolódnak. [...] Az Istenért nagy utat kell megjárunk, s közben el kell mindent ejtenünk, hogy végül két üres kezünk szabadon kulcsolódjék össze az Úr előtt.”
(Tormay Cécile)*

1. Bevezetés

Kétség sem fér hozzá, hogy olyan történelmi korszakot élünk, amikor nagy a kísértés arra, hogy Isten nélkül éljük életünket. Nem kevesen vannak azok, akik a gazdasági életben is elszakadtak Krisztus törvényétől. Hangoztatják, hogy a mai gazdaság világa megköveteli a keménységet, a harciasságot, ezért olyan erős páncélt növesztenek lelkiismeretfurdalásuk ellen, hogy mindent megengedhetőnek tartanak a nyereség megszerzése érdekében. Tökéletesen kifejezi a mai tőkeviszonyok alaplogikáját a közelmúltban elhunyt Nobel-díjas amerikai közgazdász, a „Chicagói iskola” vezéralakja Milton Friedman „szellemes” szlogenje, miszerint „The business of the business is the business”. E megjegyzés jelentése annyit tesz: ha a vállalat képes üzemgazdasági szinten profitot termelni, akkor az már tökéletesen mindegy, hogy tevékenysége mekkora létroncsolást okoz, annak milyen ökológiai és/vagy szociális következményei vannak.¹ De bármennyire is szeretné a neoliberais „mainstream” közgazdaságtan a világ hatékony működtetésének egyetlen üdvözítő feltételeként ezt beállítani, úgy tűnik, a világban lejátszódó folyamatok egészen mást mutatnak.

Egyre nyilvánvalóbbá válik az, hogy a gazdaságnak is van erkölcsi dimenziója, és az nem egy etikailag semleges szféra. „Az ember tevékenységének része, és éppen mert emberi, szükséges, hogy az erkölcs strukturálja és irányítsa.”²

¹ Bővebben: BOGÁR LÁSZLÓ: *Hálózatok világuralma*. (Kölcsey füzetek 19.) Budapest: Argumentum Kiadó, 2007. 84., 125.

² CV 36.

Ki vitatná el a jogot a Katolikus Egyháztól, hogy a vallási és erkölcsi értékeket képviselje? „Szükség van valakire, aki után erkölcsünk igazodhatnak: csak zsinórmértékkel igazíthatod ki a görbét.”³

Krisztus – az emberélet legjobb ismerője – egyháza azért alapított, hogy már az evilági életben megjelenítse a Mennyek Országát. Az egyének legteljesebb kibontakozásának elősegítése érdekében az emberek elé teszi az emberről és emberiségről vallott egyetemes felfogását, és a társadalmi tanítást, mint evangelizációs eszközt használja arra, hogy tudatunkra ébresszen minket és iránymutatást adjon.⁴ A tanítás az adott kor legégetőbb problémáira tekint, és a reflexiókhoz szükséges alapelveket kínál fel, az ítéletalkotáshoz kritériumokat fogalmaz meg, cselekvési szabályokat és irányulásokat javasol.⁵ Az imponálóan hatalmas tényanyagok sorát a keresztény társadalmi tanítás Magna Chartája, a Rerum Novarum kezdetű enciklika nyitotta meg,⁶ a következő társadalmi körlevelek pedig felelevenítették és elmélyítették azokat az alapelveket, melyeket XIII. Leó pápa lefektetett, és amelyeket ma is a társadalmi jelenségek értelmezéséhez és értékeléséhez szükséges alapvető viszonyítási paraméterekként mutat fel az Egyház.⁷ Az alapelvek⁸ alapjait jelentik a jog, a gazdaság világának is, ezért állítom, hogy a Katolikus Egyháznak van elgondolása arról, miként kell megszervezni a gazdasági életet.

Természetesen nem arra vállalkozom, hogy konkrét versenyjogi törvénnyel álljak elő az Egyház tanítása alapján. A cél szerényebb: csupán megkísérlem az Egyház társadalmi tanítását felhasználva röviden felvázolni a keresztény gondolkodásmódra épülő gazdasági modellt, amelyből leszűröm, hogy milyen versenypolitikai célokat kellene követnie a jogalkotónak a jogszabályok megalkotásakor.

³ Seneca: *Erkölcsei levelek*. 12. levél

⁴ ETTK 81.

⁵ KEKK 509.

⁶ Az Egyház korábban sem volt közömbös a társadalmi kérdések irányába. Már az első évezredekben és a középkorban is az Evangélium elveit fejtette ki és utasításait alkalmazta. A társadalom humanizálására törekedett, szociális és karitatív tevékenységeket végzett. A teológiai tudomány kibontakozása pedig lehetővé tette a társadalmi együttélést szabályozó alapelvek tudományos kidolgozását, megteremtve ezzel a szükséges feltételeit és eszközeit a tulajdonképeni társadalmi tanítás kidolgozásának.

⁷ ETTK 161.

⁸ A legfőbb elv, mely szívét és lelkét jelenti a tanításnak, az emberi személy méltóságának elve. Erre épül a közjó, a szubszidiaritás és a szolidaritás elve.

2. Versenypolitika és „szolgáló gazdaság”

Mindazon állami politikák összessége, melyek a verseny jogalkotó által is hasznosnak ítélt funkciói megvalósulása érdekében a piaci résztvevőket versenykörülmények közé kényszerítik, a versenypolitika.

A versenypolitikát alakító egyének gondolkodását befolyásolják az egyes közgazdasági elméletek, az ezek háttéréül szolgáló felfogások az emberről és a világról, ezért az egyes, országonként változó versenypolitikák más-más versenykonceptióval, gazdasági modellel dolgoznak, a létező különbségek pedig markánsan megjelennek a kitűzött versenypolitikai célok sokféleségében is.⁹ Mindazonáltal széleskörű egyetértés uralkodik azt illetően, hogy a versenypolitika végső célja a hatékonyság és a társadalmi jólét maximalizálása, hozzájárulva így a versenyképesség fokozásához és egyéb olyan gazdaságpolitikai célok eléréséhez, mint pl. a jólét növelése.¹⁰ Habár korábban „*elfogadottak voltak egyéb versenypolitikai célok*” is, mint „*a nagyméretű vállalatok megregulázása, a »gyengék« védelme az »erősektől«, a »méltányos« vagy »tisztességes« verseny biztosítása,*”¹¹ ezek mára eltűntek vagy leszűkítő értelmezést nyertek. Nem is lenne szerencsés ilyen kifejezések használata, mivel azt sugallják, hogy a versenypolitika morális nézőpontból tekint a piaci folyamatokra, amiről természetesen nincsen szó a mai modern versenypolitikát tekintve¹² – olvasható a GVH által követett alapelvekről írott dokumentum lábjegyzetében. Az általános nézet szerint tehát a versenyjog pusztán a piac jobb működését biztosítja, ahol a ’jobb’ a hatékonyabbat jelenti, és nem célja az etikus viselkedés elősegítése.¹³

Pedig nem feltétlenül az a piaci működés jobb, ami hatékonyabb. A termelés növelését célzó programoknak csak egyetlen egy céljuk lehet: az emberi személy szolgálata. A pusztá felhalmozás nem elegendő az emberi boldogulás megteremtéséhez.¹⁴ „*Az egyének és a társadalmi alakulatok számára az isteni*

⁹ Kézenfekvő példa erre az uniós és amerikai versenypolitika közötti eltérés. Amíg az Európai Unió versenyjogára freiburgi iskola közgazdasági tételei hatottak erőteljesebben, addig az amerikai versenyjogi jogalkotásra a chicagói iskola elképzelései voltak nagyobb befolyással. Ennek megfelelően az uniós versenyjogban megjelenik a kartellek és monopóliumok elleni küzdelem, tiltottak az erőfölényesek által tanúsított tisztességtelen magatartások, értéket tulajdonítanak a kis- és középvállalkozásoknak. Ezzel ellentétben az amerikaiak a hatékonyság előmozdítását és növelését tartják az egyetlen versenypolitikai célnak.

¹⁰ *A verseny szabadságával kapcsolatban, a GVH által követett alapelvek.* Gazdasági Versenyhivatal, 2007. http://www.gvh.hu/domain2/files/modules/module25/pdf/elemzesek_gvhtanulmanyok_antitrosztpolicy_2007_05.pdf (A továbbiakban: GVH AE) 3.99 bek.

¹¹ GVH AE i. m. 3.101 bek.

¹² GVH AE i. m. 72.

¹³ MIKE KÁROLY: A versenyjog helye a szabad gazdaság rendjében. http://kozjoeskapitalizmus.hu/files/MT07.Mike_Versenyszabalyozas.pdf 7.

¹⁴ PP 34.

*akarat szerinti kibontakozást biztosító tárgyi javak és szolgálatok iránti emberi igény tervszerű, tartós és biztosított kielégítésére szolgáló eszközök és eljárások*¹⁵ összessége a gazdaság igazi értelme. Azaz, a gazdasági élet nem arról szól, vagy legalábbis nem csak arra irányul, „*hogya megsokszorozza a termelt javakat és növelje a profitot vagy hatalmat; elsősorban a személyek, az egész ember és egész emberi közösség szolgálatára van rendelve.*”¹⁶

Az ókorban és középkorban az általánosan elfogadott erkölcsi normák a gazdasági tevékenységre szabályozóként hatottak, és a gazdasági rend kérdése elsősorban lekipásztori problémát jelentett.¹⁷ A társadalomba beágyazódott volt a gazdaság, az a társadalmi elvekkel összhangban működött. A 18–19. században a gazdaság levált a társadalomról, és önálló entitásként jelent meg, mint gazdaságszervező eszköz. E deszakralizációs folyamatok – valójában az e mögött meghúzódó hatalmi törekvések – fő magyarázó ideológiáját a megszülető korai közgazdaságtan alapozza meg. Megkezdődik az önző – azaz racionális, mert csak tudja, hogy mire van szüksége – egyén dicsőítése, a szabad individuum törekvéseinek burjánzása és harca révén a világok legjobbjához, a jóléthez vezető mítosz felépítése. Döntő fontosságú, hogy a zsákmányolási ösztönöktől hajtott egyének harcába az elmélet szerint semmilyen autoritás nem avatkozhat be. A rendszer kulcsfogalma az Adam Smith nevéhez fűződő „láthatatlan kéz,” amely jótékonyan fogja az önérdekkövető egyének harcát a harmónia felé irányítani.¹⁸ Ez az utilitarista gondolkodásmód adta a hátterét a különböző közgazdasági elméleteknek az elmúlt századokban, ami természetesen áthatotta a versenypolitikai meggyőződéseket is.

Az Egyház társadalmi tanítására alapozott alternatív közgazdaságtan egy egészen más paradigmában mozog a haszonelvű elméletekhez képest. A paradigma értékű különbség pedig az, hogy nem a haszonmaximálást jelöli meg a gazdaság céljaként, hanem a közjót. Tanításában a Szent Tamás-i logikára épülő, a keresztény értékeket szem előtt tartó gazdasági rend alapvonalai vannak lefektetve, mely egy átfogó rendszert tár a szemünk elé. E rendszerben a javak – a Szent Tamás-i hasznos, gyönyörködtető és erkölcsi jó¹⁹ analógiájára építve – felosztásra kerülnek. Léteznek az úgynevezett „alapvető javak”, melyekre más

¹⁵ JOSEPH HÖFFNER: *Keresztény társadalmi tanítás*. Budapest: Szent István Társulat, 2002. 157.

¹⁶ KEK 2426.

¹⁷ MUZSLAY ISTVÁN: *Gazdaság és erkölcs*. In <http://www.piar.hu/pazmany/konyvek/muzsly01.txt>

¹⁸ Bővebben: BOGÁR LÁSZLÓ: *Magyarország és a globalizáció*. Budapest: Osiris Kiadó, 2003. 104–105.

¹⁹ „Azok a sajátosan gyönyörködtető javak, amelyek egyedül az élvezet miatt kívánatosak, noha olykor haszontalanok és erkölctelenek. Hasznos javaknak pedig azokat nevezzük, amik önmagukban nem hordoznak olyasmit, ami miatt kívánatosak lennének, hanem azért kívánatosak, mert más jó elérésének eszközei. Ilyen például a keserű orvosság bevétele. Erkölcsi javaknak pedig azokat mondjuk, amelyek önmagukban hordoznak olyasmit, ami miatt kívánatosak.” (STh I, q 5, a 6)

javak eléréséért törekszünk (vö. hasznos javak, mint a profit) és az úgynevezett „kiemelkedő javak”, melyeket önmagukért keresünk (vö. az erkölcsi javakat, mint az emberi élet, bizalom, szeretet). A Szent Tamás-i értékhierarchiának²⁰ megfelelően a javak között hierarchikus sorrend létezik, az alapvető javaknál előrébb valók a kiemelkedő javak. E felosztásnak köszönhetően kétdimenzióssá válik a gazdasági rendszer az utilitarista egysíkú, haszonmaximálási célú gazdaságelméletekben felfestett gazdasággal szemben.

Ugyanakkor fontos annak nyilvánvalóvá tétele, hogy az Egyház is elismeri a haszonelvét, mint a gazdaság egyik alapelvét, de „*az, hogy a tisztán gazdasági megfontolásoknak megadjuk a jogos és kellő súlyát, nem jelenti azt, hogy a metagazdaság szintjének valamennyi megfontolását ésszerűtlenként utasítanánk vissza.*”²¹ A tehetségesebb vállalkozók alkotó kezdeményezése és kreativitásuk költség- és jövedelemelőnyöket teremt, sikerességük első jeleként úttörő nyereségre tesznek szert, bizonyítva ezzel is, „*hogy a termelési tényezőket helyesen választották meg és az ember szükségleteit megfelelőképpen elégitették ki.*”²² A vállalkozások sikerességének jöllehet, első jele a profit, és normális esetben e nyereség a fogyasztók érdekeit is szolgálja, ezért nem emelhető ellene kifogás. De a haszon nem lehet az egyetlen fokmérő. Tudomásul kell venni, hogy a gazdasági élet nem pusztán arra irányul, hogy a termelt javakat halmozza, a hatalmat és a profitot növelje, mert „*nem a vagyongan való bővelkedéstől függ az ember élete.*”²³ Az Egyház gazdasági rendszerében a profit az alapvető javak kategóriájának eleme, ezért csak szolgáló szerepet kap, mégpedig a kiemelkedő javak között elsőbbséget élvező közjó szolgálatára hivatott. A vállalkozói nyereség csak úgy tisztulhat meg, hogyha a köz szolgálatának tudata hatja át az embereket.²⁴ Példának okáért, „*az igen nagy jövedelmek mukaalkalomteremtő befektetése, amennyiben valóban hasznos javak termelésére irányul, [...] a nagylelkűség és a nagyvonalúság gyakorlásának kiemelkedően korszerű módja*”²⁵ lehet.

Ebben a profitot eszközként és nem célként tételező, erkölcsi értékekre épülő keresztény gazdasági modellben a társadalmi tanítás alapján a következő versenypolitikai célok kerülhetnek meghatározásra.

²⁰ „[...] a jó nem úgy osztható fel erkölcsi, hasznos és gyönyörködtető jóra, mint univok fogalom, amely ugyanolyan értelemben állítható mindháromról, hanem úgy, mint analóg fogalom, amely elsődlegességi sorrendben állítható róluk. A jó ugyanis elsődlegesen az erkölcsi jóról állítható, a gyönyörködtető jóról másodlagosan, a hasznos jóról pedig harmadsorban.” (STh I, q 5, a 6)

²¹ ETTK 331.

²² CA 35.

²³ Lk 12,15.

²⁴ HÖFFNER i. m. 220.

²⁵ QA 51.

3. Szabad verseny és piac fenntartása állami beavatkozással

Az Egyház gazdasági modelljében, minthogy a magánkezdeményezés és a magántulajdon, a maguk korlátozottságával elismerést nyernek, mint jogos és szükséges tényezői az életnek, „*magától értetődő, hogy a gazdaság alanyai közötti kapcsolat, az áruk és szolgáltatások cseréje, mindenekelőtt a piacon és a verseny keretei között zajlik*”,²⁶ azaz a piacgazdaság megfelelő alapot nyújthat a keresztény gazdasági modell számára.²⁷

A Katolikus Egyház elismeri, hogy a piaci mechanizmusok „*komoly előnyökkel is bírnak*”,²⁸ hiszen a verseny által meghatározott piac hatékony eszközként szolgál a vállalkozások elviselhetetlen mértékű hasznának korlátozására, a források jobb elosztására, a fogyasztói elvárásokra való reagálásra,²⁹ a verseny pedig lehetőséget ad az egyéneknek kibontakoztatni önmagukat.

Ami a verseny fogalmát illeti, a világon nincsen egységes versenyfogalom, sőt, számos oldalról közelíthető meg ezt a jelenség. Az OECD olyan piaci helyzetként értelmezi a versenyt, „*amikor a cégek vagy eladók egymástól függetlenül küzdenek a vevők kegyeiért*.”³⁰ Az angol Competition Commission meghatározása szerint a verseny „*a cégek közötti rivalizálás folyamata (...) annak érdekében, hogy idővel elnyerjék a vásárlók megrendeléseit*.”³¹ Hasonlóan az imént említett definíciókhoz a Gazdasági Versenyhivatal kiadványa is a verseny konfliktusos jellegét emeli ki.³² Egyesek a versenyben a nyereség iránti törekvést látják, mások a szűkösségből fakadó következménynek tekintik, megint mások a felfedezés folyamatával azonosítják.³³

Az Egyház a versenyt a közjó érdekében történő közös, kreatív együttműködésként értelmezi,³⁴ elutasítva a tiszta versengésben és konfliktusban való gondolkodást, amely nem lát mást a társadalomban és gazdaságban, mint az ember

²⁶ WOLFGANG OCKENFELS: *Kis katolikus társadalomtan.* (Ordo Socialis 22.) Budapest: OLI, 1994.

²⁷ A piac és verseny önértéke a szabadság értékéből és a szubszidiaritás elvéből is levezethető, hiszen ezek kizárják a központilag irányított gazdaságot.

²⁸ CA 40.

²⁹ ETTK 347.

³⁰ OECD: *Glossary of industrial organisation economics and competition law.* <http://www.oecd.org/dataoecd/8/61/2376087.pdf> 29.bek.

³¹ *Market Investigation References: Competition Commission Guidelines.* 2003. 1.16 bek. http://www.competition-commission.org.uk/rep_pub/rules_and_guide/pdf/cc3.pdf ; *Merger Assessment Guidelines.* 2010. 4.1.2 bek. http://www.ofc.gov.uk/shared_ofc/mergers/642749/OFT1254.pdf

³² GVH AE i. m. 3.91, 3.97, 3.169 bek.

³³ OLIVER BLACK: *Conceptual foundations of antitrust.* Cambridge University Press, 2010. 17–27.

³⁴ „A kreativitás és az együttműködés az alappillérei a jól felfogott vállalkozói versengésnek, amelynek abból kell kiindulnia, hogy közösen keressék az alkalmas megoldásokat, hogy a legmegfelelőbb módon reagáljanak a sorban egymás után felmerülő szükségletekre.” (ETTK 343.)

harcát az ember ellen saját érdekei megvalósítása érdekében.³⁵ Az elsődleges cél nem a fogyasztók kegyeiért való versengés, hanem a közjó. Mert a közjó a különböző közösséget kifejező formák – mint a család, a gazdasági vállalkozások – „létezésének lényege és fennállásának hiteles értelme.”³⁶

Mindamellet, hogy a katolikus tanítás a versenyt a gazdaság irányítását szabályozó eszközként elismeri, hangsúlyozza: amennyiben a versenynek nem szabnak határt, gyászos következmények elé nézhet az emberiség. Ugyanis a gazdasági verseny korlátlan szabadságának káros következménye a korlátlan gazdasági hatalom- és erőkoncentráció, mert „ez a szabadság csak a legerősebbeket hagyja meg az élők sorában, és ez gyakran egyértelműen azokat jelenti, akik mindannyiuk közül a legkegyetlenebbül küzdenek, akik a legkevesebbet sem foglalkoznak a lelkiismeretükkel.”³⁷ E hatalmat birtoklók ellenőrzésük alatt tartják a gazdaság vérkeringését, és akarataik ellenére senki még csak lélegzethez sem juthat.³⁸ A szabályozás pozitív elmélete – mely azt vizsgálja, hogy mikor figyelhető meg szabályozás, és milyen annak a működése – is arra hívja fel a figyelmet, hogy a valóságban a szabályozás eltorzul, és az leplezetten a szabályozott vállalatok érdekeit szolgálja. A hatalomkoncentráció következtében a nagyvállalatok képesek nyomást gyakorolni a nemzetállamokra, hogy azok a keretszabályozásukat és gazdaságpolitikájukat is a befektetők és multik gazdasági érdekeihez igazítsák. Ez a jelenség napjainkban egyre világosabban látszik.

A multinacionális és transznacionális vállalatoknak már nehezebbé sem esik, hogy a különböző lokalitásokba beférkőzzenek és kiszivattyúzzák a pénzt.³⁹ Az államok gyakorlatilag már azért versengenek, hogy a külföldi vállalatokat becsábítsák a különböző eszközök, főleg kedvező pénzügyi feltételek és a munka világának deregulálásával. Egymást licitálják alul szociális standardjaik tekintetében, cserébe pedig gazdasági pozícióelőnyt kapnak.⁴⁰ A világméretű gazdasági folyamatok befolyásolására alkalmas nagyvállalatok a helyi uralmi elitiek felhasználásával fontos pozíciókat szereznek meg, így hatalmas nyomásgyakorló erővel bírnak, befolyásolva ezzel egyes államokat, egyes nemzetközi intézményeket.⁴¹

³⁵ Egyebek mellett ez ellenkezne a szolidaritás elvével is.

³⁶ ETTK 165.

³⁷ QA 107.

³⁸ QA 106.

³⁹ Magyarország megtermelt nemzeti jövedelmének 25-27 százaléka egyoldalú transzferként távozik a különböző szektorokból külföldre ezen a szivattyún keresztül.

⁴⁰ CV 25.

⁴¹ A globalizáció alapintézményei, mint az IMF, WTO és Világbank mögött is alapvetően bizonyos érdekcsoportok állnak. Ezek a globális érdekeket érvényesítő szervek azoknak az érdekeket érvényesítik, akik többségi szavazati joggal rendelkeznek ezen intézményekben. A szerkezetátalakító programok – a kisegítő ország sajátosságait figyelmen kívül hagyva – rendszeresen hasonlóságot mutatnak, többnyire csak a hitelt nyújtó országok érdekeit képvisel-

A mindennapi élet újratermeléséhez szükséges fontos tényezők, mint a gyógyszer-, kereskedelmi-, banki-, pénzügyi-, energetikai-, tömegtájékoztatási rendszerek mind a multinacionális cégek kezében vannak. Ilyen jelentős rendszerek fölötti hatalom birtokában alappal fenyegetőzhetnek kivonulással a nagyvállalatok. Nem kell már taxisblokádnak, elég ezen az összefüggő rendszeren keresztül megingatni az életet, és manapság – amikor a tőke áthelyezése egyik pillanatról a másikra is megtörténhet, ami már önmagában is destabilizációs hatásokkal bír – ez nem nehéz feladat.⁴² Mindebből következik: az erő- és hatalomkoncentrációnak köszönhetően – amely a neoliberais közgazdaságtan hirdette szabad (és nem fair!) verseny következménye – mint a társasjáték bábuit, úgy irányítják egyes nemzetgazdaságok működését egyes nagyvállalatok. A piacokon pedig lehet, hogy szabad ('free'), de nem tisztességes ('fair') verseny valósul meg.

Arról nem is beszélve, hogy a piac sajátlagos logikája csak a gazdasági kód számára jelentéssel bír, illetve a piaci adottságok között nyereséges dolgokra van tekintettel. Az elosztásból, melyet kínál, kizárja a gyermekeket, az időseket, a családon belül végzett munkát. A szociális-társadalmi kérdések pedig csak akkor piacgazdasági tényezők, ha nyereséget helyeznek kilátásba. Pedig a gazdasági tevékenységet „a közjó keresésének mint célnak kell irányítania”,⁴³ és a politikai részrendszer feladata, hogy olyan gazdasági- és szociálpolitikai keretrendelkezéseket alkosson, amelyek képesek úgy szabályozni a vállalatok magatartását a piacon, hogy azok a közjóra nézve hatékonyan működtessék a gazdaságot. A „*gazdasági aktivitás kibontakoztatása mindenekelőtt a szabad piac körülményei között nem lehetséges intézményes, jogi és politikai vákuumban.*”⁴⁴ Ezért az a technika, hogy a piacot magára hagyjuk azzal, hogy majd a spontán keresleti és kínálati viszonyok megoldják a felmerülő problémákat, nem elfogadható.

Az említettekből is látható, hogy a verseny önpusztító tulajdonságokat hordoz magában, amiből nem az következik, hogy a piacot ipso facto, léténél fogva el kellene utasítani, mert az a valódi emberi kapcsolatok halálát hozná magával. Pusztán tisztában kell lenni azzal, hogy az negatívan is működtethető. Azonban ez sem természete miatt van, hanem mert bizonyos ideológiák irányítják.⁴⁵ Nem „szabad elfeledni, hogy a piac, a maga pőre állapotában – nem létezik.

ve. Az IMF és a Világbank főszereplésével megalkotott „Washingtoni megállapodás” is a neoliberais gazdaságfilozófia és gyakorlat rákényszerítése volt a kelet-közép-európai országokra. Bővebben: Csath Magdolna: *Kiút a globalizációs zsákutcából*. Budapest: Kairosz Kiadó, 2001.

⁴² Bővebben: BOGÁR (2003) i. m.; ÁGOSTON BALÁZS: Tájékp csata közben – Interjú Bogár László közgazdással. *Magyar Demokrata* XV/ 3. 2011. január 19.

⁴³ CV 36.

⁴⁴ ETTK 351., 352.

⁴⁵ CV 36.

*Formáját kulturális tényezőktől nyeri, ezek adják meg a piac sajátosságait és irányítják azt.*⁴⁶ A gazdaság és a pénzügy is csak eszközök, melyeket lehet rosszul használni, amennyiben irányítóit tisztán önző célok vezérlik. Így önmagukban jó eszközök is veszedelmesekké változtathatóak. „Azonban az elhomályosodott emberi ész az, ami ilyen következményeket okoz, nem pedig az eszköz önmagában. Ezért nem az eszközt kell okolni, hanem az embert, az ember erkölcsi tudatát, személyes és társadalmi felelősségérzetét.”⁴⁷

A szabad verseny jogos és kétségtelenül hasznos is, azonban egyidejűleg bizonyos szabályozók beépítésére van szükség, mert a „*puszta egyéni kezdeményezés és a szabad verseny játékszabályai nem fogják sikerre vinni a fejlődést.*”⁴⁸

Az államnak alapvető feladata a gazdaság területén, hogy a megfelelő jogi kereteket megteremtse, és így szavatolja a szabad gazdaság feltételeit,⁴⁹ mert a „*gazdaság helyes rendje sem engedhető át a benne működő erők szabad versenyének.*”⁵⁰ Fontos szerep jut az állam számára abban, hogy a piac működéséből eredő káros következményeket kiigazítsa, felépítse és fenntartsa a piac intézményrendszerét, továbbá szükség van olyan szervezet létrehozására is⁵¹ „*amely a gazdasági fejlődés irányát megszabja és irányítja, amely gondoskodik az igazságos és átlátható szabályok betartásáról, és – ameddig feltétlenül szükséges – közvetlenül is beavatkozik.*”⁵²

A közjó vezérelte állami beavatkozást – hogy az ne legyen sem túlságosan erőszakos, sem túlságosan visszafogott – két alapelv korlátozza: mindig tekintettel kell lennie a szubszidiaritás elvére, hiszen ez az elv hatékonyan hat a gazdasági aktivitás kibontakoztatására, másfelől cselekvését a szolidaritásnak kell ösztönöznie, hogy határt szabjon a részleges autonómiának és oltalmazza a leg-

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ PP 33.

⁴⁹ CA 15.

⁵⁰ QA 88.

⁵¹ A leírásnak megfelelő funkciót Magyarországon a Gazdasági Versenyhivatal tölt be:

„1.4. A GVH-nak a piacgazdaság működésében betöltött szerepe annak elősegítése, hogy a piacok jól, vagyis versenyző módon és a fogyasztók hasznára működjenek. Ez a verseny szabadságával kapcsolatosan azt igényli, hogy a GVH a köz érdekében, a hosszú távú fogyasztói jólétet és így a versenyképességet is növelő módon érvényt szerezzen a hatáskörébe tartozó versenyjogi rendelkezéseknek, valamint, hogy a rendelkezésére álló eszközökkel általában is támogassa a versenyt, illetve, hogy ahol verseny jelenleg nem lehetséges, elősegítse a versenyt megteremteni vagy pótolni hivatott állami szabályozás kialakítását. ...

1.5 A GVH feladata az, hogy e mechanizmus megfelelő működése felett őrködjön, és megakadályozza annak korlátozását vagy torzítását. Piackudarok esetén ugyanakkor a verseny nem a legjobb eredményt adja, és ilyenkor a verseny öncélú támogatása – amely ezekben az esetekben a jólétet, illetve a hatékonyságot csökkentő hatású volna – nem indokolt.” (GVH AE i. m. 1.4, 1.5 bek.)

⁵² ETTK 353.

gyengébbeket,⁵³ óvva ezzel a verseny szabadságát.⁵⁴ A tisztességtelen versenyt és a verseny korlátozását tiltó törvények ezeket a körülményeket veszik figyelembe: mert e szabályok „közvetlen célja a versenyviszonyok egyenletességének megőrzése és létrehozása kell, hogy legyen.”⁵⁵

Minthogy a verseny védelme nem öncél, a versenypolitika számára is elfogadható a verseny arányos mértékű korlátozása.⁵⁶

4. Monopóliumok elleni küzdelem

Egyértelműen megkérdőjelezhetőek a gazdasági koncentrációra és központosításra irányuló törekvések a társadalmi tanítás alapján, ugyanis a kisebb gazdasági egységek fontosságát hangsúlyozó szubszidiaritás elvének lábbal tiprását jelentik bizonyos monopóliumok.⁵⁷ Arról nem is beszélve, hogy „nyilvánvalóan az ismeri jobban az igényeket és az tudja időben kielégíteni azokat, aki közelebb áll hozzájuk, és társa a szűkséget szenvedőknek.”⁵⁸ De a monopóliumok elleni küzdelem – mint versenypolitikai cél – fontossága mellett további érvekkel is szolgál a tanítás.

A monopóliumok áralakító és gazdasági szabadságtól másokat megfosztó tulajdonságaik miatt már a 15-16. században is morális ítélet alá estek. Gyakorlatilag e korban a monopólium szó – mely egyeduraságot jelentett – ugyanolyan negatív érzelmi kicsengéssel bírt, mint manapság a „kapitalista” kifejezés.⁵⁹ Szemrehányással illették azokat a monopol eladókat, akik egyeduralkodóvá válva egymaguk akarták megszabni az árakat.⁶⁰ Bitorlóknak tekintették őket, minthogy jogellenesen szabják meg az árakat. Úgy vélték, hogy a kínálat vagy kereslet összpontosítására törekvők támadást intéznek az általános szabadság ellen, míg mások egyenesen ártalmasabbnak ítélték őket a rossz termésnél és sáskánál.⁶¹ A monopolhelyzetből származó nyereségre uzsora-nyereségként tekintettek,⁶² amely viszont morális megítélés alá esik, mert akik

⁵³ ETTK 351.

⁵⁴ CA 15., 48.

⁵⁵ KARL-HEINZ PESCHKE: *A gazdaság keresztény szemmel.* (Ordo Socialis 23.) Budapest: OLI, 1995. 54.

⁵⁶ GVH AE i. m. 3.100 bek.

⁵⁷ ETTK 187.

⁵⁸ CA 48.

⁵⁹ HÖFFNER (2002) i. m. 219.

⁶⁰ JOSEPH HÖFFNER: *Gazdasági rend, gazdasági etika – A katolikus társadalmi tanítás irányelvei.* (Ordo Socialis 17.) Budapest: OLI, 1994. 10–11.

⁶¹ HÖFFNER (2002) i. m. 219.

⁶² Uo.

„a kereskedelmi kapcsolatokban uzorát érvényesítenek és üzletemberként felebarátaik éhinségét és halálát váltják ki, közvetett emberölést követnek el és felelősek érte.”⁶³ A versenyjogi irodalomban, hasonlóan az említettekhez, van olyan irányzat ma is, amely etikai problémát lát a monopóliumban.⁶⁴

A felek gazdasági ereje, amennyiben nem különbözik egymástól, képes ösztönözni a haladásra, és az erőfeszítéseket tevőket megérdemelt előnyhöz juttatja. Azonban ez a tétel nem áll fenn akkor, ha túlságosan is eltérő pozíciójú aktorokról van szó, mert a „kereskedelmi partnerek között ilyen módon »szabad alku« útján kialakított árak teljességgel egyenlőiten feltételeket eredményezhetnek.”⁶⁵ Márpedig a „piac önmagában nem az a terep, ahol az erős a gyenge fölé kerekedhet, és nem is szabad ilyené válnia”,⁶⁶ ugyanis ez kikapcsolná a versenyt. A szabad gazdaság „feltételezi a felek bizonyos egyenlőségét, oly módon, hogy egyikük se lehessen annyira hatalmas, hogy a többi valós szolgásgba vesse.”⁶⁷

Világosan látszik tehát, hogy az Egyház megítélése alapján a monopólium káros jelenség, a verseny védelme érdekében ezért szükség van az állam beavatkozására, amikor az egyes monopóliumok akadályozzák vagy késleltetik a fejlődést.⁶⁸ Így jelenik meg a monopóliumok elleni küzdelem, mint a verseny indokolatlan korlátozását kiküszöbölő versenypolitikai cél.

5. A (kis- és közép)vállalkozások védelme és támogatása, az állam helyettesítő funkciója

A magán- és gazdasági kezdeményezések elismerése elengedhetetlen a Katolikus Egyház tanítása alapján. Igaz, a társadalmi tanítás eleinte nem szentelt különösebb figyelmet a vállalkozóknak, azonban leszögezte, hogy a „gazdasági életben a döntő szerep a magánkezdeményezéseké kell legyen.”⁶⁹

Az ember szabadsága a gazdaság területén elidegeníthetetlen jog és alapvető érték, „az ember ugyanis megteremtője, középpontja és célja az egész társadalmi-gazdasági életnek.”⁷⁰ A gazdasági kezdeményezés az emberi intelligencia kifejeződése, egy olyan késztetés ez, amely kreatív és együttműködő módon

⁶³ KEK 2269.

⁶⁴ MIKE i. m. 7.

⁶⁵ PP 58.

⁶⁶ CV 36.

⁶⁷ CA 15.

⁶⁸ CA 48.

⁶⁹ MM 51.

⁷⁰ GS 63.

válaszol az emberek igényeire.⁷¹ Szabad és felelős kezdeményezés, amelyben az ember ember mivoltát nyilvánítja meg, abban alkotó és viszonyban álló szubjektivitása tárul elénk.

Az emberek különböző módon törekszenek igényeik kielégítésére, ennek érdekében sajátos csoportokat alkotnak,⁷² így lesz a vállalkozás célja maga a vállalkozás, mint emberek közössége. Ez lesz a vállalkozás társadalmi jelentősége, tudniillik az a találkozás és együttműködés lehetőségét teremti meg, és értéket kölcsönöz az együttműködők képességeinek.⁷³ Ezen a területen fontos példát mutatnak a családi üzemek, a társas-, kis- és középvállalkozások.⁷⁴

A társadalom változó igényeinek kielégítése a vállalkozótól nagy rugalmasságot igényel. „*A tökéletes vállalkozó egyben szervező, feltaláló, felfedező és hódító is.*”⁷⁵ E folyamatban alapvető erények jelennek meg: a lelkiismeretesség, a bátorság a jó döntések meghozatalához, az állhatatosság. Azaz nem csak a piac változó adottságaihoz való gyors alkalmazkodás, hanem a vállalkozó emberi magatartásai is meghatározóak. Mindezek ellenére sokszor a versenyhelyzetben úgy tűnik, mintha az erkölcs és az önérdek egymással ellentétben állna. Pedig azt mondani, hogy aki az egyéni érdektől eltérő értékek mentén viselkedik, az csak gazdasági katasztrófát okoz, ez hamis és még erkölcsileg is káros. Hiszen ez arra ösztönöz, hogy a másiktól a lehető legrosszabbat nézzük ki, és ez belőlünk is a legrosszabbat hozza ki. Így olyan tulajdonságainkat korlátoznák, mint például a bizalom. Pedig „*semmi nem támasztja alá azt az elképzelést, mely szerint az erkölcsös viselkedés negatív következményekkel jár.*”⁷⁶

Az államnak elő kell mozdítania a polgárok részvételét a termelő tevékenységben, a gazdasági aktivitás szabad kibontakoztatása érdekében kell törvényeit meghoznia, „*kötelezettségei közé tartozik a vállalkozói tevékenység elősegítése*”,⁷⁷ és amennyiben a vállalkozói tevékenység nem megfelelő, ösztönző szabályokat is kell alkotnia.⁷⁸ Kivételes helyzetekben az állam „*helyettesítési funkciókat is betölthet, amikor a túl gyenge vagy még alakuló félben lévő társa-*

⁷¹ ETTK 343.

⁷² CA 35.

⁷³ Talán hasznos megjegyezni, hogy a vállalkozásnak többértékű jelentőséget kell tehát tulajdonítanunk, az nem pusztán gazdasági okokból támogatandó, hanem emberi jelentősége miatt is. A vállalkozásjelleg ugyanis minden munkában ott van, ha arra úgy tekintünk, mint személyes tetre. (CV 41)

⁷⁴ ETTK 339.

⁷⁵ PESCHKE i. m. 31.

⁷⁶ *A közgazdaságtan társadalmi és etikai vetülete – Nemzetközi tanácskozás a Vatikánban.* (Szerk.: Kindler József – Zsolnai László) Budapest: Egyházforum, 1993. 16–17.

⁷⁷ CA 48.

⁷⁸ Uo.

*dalmi csoportok vagy vállalatok nem képesek feladataikat ellátni.*⁷⁹ Ezt a funkciót – melyet a közjó érdekében a sürgősség indokol – az állam csak a szükséges ideig láthatja el, mert nem akadályozhatja a vállalatok gazdasági szabadságát, azok illetékességét nem érheti csorba.

Elsősorban a kis- és középvállalkozások, valamint a családi üzemek segítése a legfontosabb, hiszen ezek a közösségi formák kedveznek az emberi kapcsolatok normális formájának, a társadalom számára is fontos emberi értékek kialakításának, a munka megbecsülésének. A globális vállalatok csupán a gépekhez hasonló, áthelyezhető erőforrásként tekintenek munkavállalóikra, akik jellemzően összeszerelő tevékenységet végeznek, alkotóképességükre így nem tartanak igényt.⁸⁰

Mindezekből látható, miért kerülhet a versenypolitikai célok közé harmadikként a (kis és közép)vállalkozások tevékenységének támogatása.

6. Irányelvek a társadalmi cselekvéshez

A Katolikus Egyház „*emberi közösségről és társadalomról hirdetett tanítása minden időben érvényes marad.*”⁸¹ E tanítás kiindulópontja, hogy az összes társadalmi intézményrendszernek, így a gazdaságnak is, az alapja, létoka és végcélja az az ember, aki a természetten felülemelkedik, és uralma alá hajtja azt.

Döntő jelentőségű, hogy az Egyház társadalmi tanítása nem egy *harmadik út* a liberális kapitalizmus és a marxista kollektívizmus között, vagy esetleg egy lehetséges alternatíva. Egy *önálló*, minden tekintetben *sajátos* út ez, az emberi lét bonyolult összefüggéseinek vizsgálatából leszűrt eredmények pontos megfogalmazása a hit és az egyházi hagyomány fényénél.⁸²

Az Egyháznak nem feladata az, hogy modelleket kínáljon. „*Valódi és tényleg hatékony modellek csak a különböző történelmi helyzetekben szülehetnek felelős személyek erőfeszítése nyomán, akik a konkrét problémákkal, azok egymással összefüggő társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális vonatkozásaival szembeállnak.*”⁸³ De nélkülözhetetlen eszmei irányvonalat nyújt e feladat megvalósításához a társadalmi tanítás, ésszerű válaszokat ad a felmerülő problémákra.

Az Egyház olyan gazdasági modellt állít elénk, melyben a Szent Tamás-i elvek értékrendje alapján gondolkodunk, így eljutunk az értékekkel és erkölccsel behatárolt anyagi (hasznos) javak körére vonatkozó „szolgáló gazdaság”

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ CSATH i. m. 255.

⁸¹ MM 218.

⁸² SRS 34.

⁸³ CA 43.

modelljéhez. Szolgáló, mert nem uralja, hanem szolgálja az élet többi területét. Ennek fényében fogalmaztuk meg – bízvást remélve – építő gondolatainkat az Egyház és a versenypolitika viszonyával kapcsolatban is. Levezettük azokat a versenypolitikai célokat, melyek e gazdasági rendszerben vezérelhetik a jogalkotót: a piac és verseny a gazdasági rendszer alapja, de az „*nem folyhat intézményi, jogi és politikai szempontból légtüres térben*”,⁸⁴ a szükséges szervezetet ki kell építeni, a vállalkozásokat támogatni kell, a szubszidiaritás elve alapján pedig a kisebb vállalkozásokat kell előnyben részesíteni, míg a monopóliumokat meg kell szüntetni.

Minden politikai program a mögötte álló emberkép függvénye. Emberi gondolkodásmódon alapulnak a különféle humán-rendszerek, az adott gazdasági rendszerek is, ezért ha gondolkodásmódunkban, szemléletünkben, erkölcsi hozzáállásunkban következik be változás, változni fog az adott rendszer, s a gazdasági rendszer is.⁸⁵ A haszonelvű gondolkodásról át kell térnünk az erényetika alapú gondolkodásra. Az élet gazdasági szférájában dolgozó egyéneknek és a politika felelőseinek újra kell gondolniuk a gazdaság kérdését. Ebben az újragondolási folyamatban a keresztény célkitűzések értékesnek bizonyulnak.

Talán együgyű ábránd lenne a részemről, ha azt hinném, hogy a mértéktelen kizsákmányolásnak, a profithajszának és a kegyetlenkedéseknek „Megállj”-t lehet parancsolni pusztán azzal, hogy a Katolikus Egyház és egyes embertársaink a lehetőségeikhez mérten hangoztatják, hogy a „The business of the business is the business” szakralitással szembe forduló létprogramja ember voltunk hanyatlásának sötét zsákutcájában egyre mélyebbre visz. De a keresztény remény az, ami bizalommal tölt el bennünket aziránt, hogy egy jobb világot alkothatunk, hogy képesek vagyunk keresni „*az utat, mely a jelen ködéből a jövődő napsütés felé vezet.*”⁸⁶ Mindannyiunknak elsősorban a keresztény erkölcsi rend visszaállításán kell fáradoznunk. Krisztusnak olyan katonákra van szüksége, akik visszatartják attól a szakadéktól az emberiséget, amely felé rohan, ha eltűri, hogy az evangéliumi tanítás elutasítása miatt Isten törvényeit lábbal tipró rend alakuljon ki. Küzdeni kell, hogy a tanítás ne csak elmélet maradjon, hanem valósággá is váljék.

⁸⁴ CA 48.

⁸⁵ FTV 176.

⁸⁶ WASS ALBERT: *Józan magyar szemmel.*

A *Tanulmányok* sorozat eddig megjelent kötetei:

1. SCHANDA BALÁZS – VARGA ZS. ANDRÁS (szerk.):
Láttelet közjogunk elmúlt évtizedéről
Budapest: PPKE JÁK, 2010. 424. ISBN 978-963-308-010-8
2. FRIVALDSZKY JÁNOS – POKOL BÉLA (szerk.):
Rudolf von Jhering és jogelméletének hatása
Budapest: PPKE JÁK, 2011. 258. ISBN 978-963-9206-93-9
3. VARGA ZS. ANDRÁS – FRÖHLICH JOHANNA (szerk.):
Közérdekvédelem – A közigazgatási bíráskodás múltja és jövője
Budapest: PPKE JÁK – KIM, 2011. 136. ISBN 978-963-308-019-1
4. TÓTH TIHAMÉR – SZILÁGYI PÁL (szerk.): *A versenyjog múltja és jövője.*
Jubileumi kötet a modern magyar versenyjog 20 éves fennállására
Budapest: PPKE JÁK, 2011. 224. ISBN 978-963-308-024-5
5. BELOVICS ERVIN – TAMÁSI ERZSÉBET – VARGA ZOLTÁN (szerk.):
Örökség és Büntetőjog – Emlékkönyv Békés Imre tiszteletére
Budapest: PPKE JÁK, 2011. 248. ISBN 978-963-308-027-6
6. PÉTER KOVÁCS (ed.): *International Law – A quiet strenght le droit international, une force tranquille (Miscellanea in memoriam Géza Herczegh)*
(angol, francia és magyar nyelvű tanulmányokkal)
Budapest: PPKE JÁK – Szent István Társulat, 2011. 312.
ISBN 978-963-308-047-4
7. WILHELM BRAUNEDER – ISTVÁN SZABÓ (Vgl.):
Das Staatsoberrhaupt in der Zwischenkriegszeit (német nyelven)
Budapest: PPKE JÁK – Szent István Társulat, 2011. 206.
ISBN 978-963-277-314-8
8. RAFFAI KATALIN (szerk.): *A nemzetközi gazdasági kapcsolatok a XXI. században.*
Ünnepi kötet a nyolcvanéves Bánrévy Gábor tiszteletére
Budapest: PPKE JÁK – Szent István Társulat, 2011. 152.
ISBN 978-963-277-315-5
9. KATONA KLÁRA (szerk.): *Vállalati versenyképesség és az állam szerepe – Hitek és tévhitek*
Budapest: PPKE JÁK – Szent István Társulat, 2011. 216.
ISBN 978-963-277-316-2
10. SCHLETT ANDRÁS (szerk.): *Földindulások – sorsfordulók. Kollektivizálás, agrárvilág és vidéki változások a XX. század második felében*
Budapest: Szent István Társulat, 2012. 274.
ISBN 978-963-277-353-7